

TÜRK AKADEMİSİ

Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV)

www.tasav.org

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 14 • Sayı/No: 66 • Aralık/December 2023

ISSN: 1309-601X

TASAV Adına Sahibi / Owner on behalf of TASAV

İsmail Faruk AKSU

Editör / Editor

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Konur Alp KOÇAK

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Savaş ÇEVİK

Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Mehmet ALTUNKAYA	Prof. Dr. Turgay UZUN
Prof. Dr. Birol AKGÜL	Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU
Prof. Dr. Mehmet Emin ÇAĞIRAN	Doç. Dr. Alparslan A. BAŞARAN
Prof. Dr. Murat ÇETİNKAYA	Doç. Dr. Eray BAYRAMOL
Prof. Dr. Hilmi DEMİR	Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ
Prof. Dr. Mehmet EKİZ	Doç. Dr. Hatice MUMYAKMAZ
Prof. Dr. Mehmet GÜNAL	Doç. Dr. Esmâ ÖZDAŞLI
Prof. Dr. Gökhan GÜNEYSU	Doç. Dr. Arif SARI
Prof. Dr. Ali GÜRSEL	Doç. Dr. Hasan Sencer PEKER
Prof. Dr. Erkan GÖKSU	Doç. Dr. Göktuğ SÖNMEZ
Prof. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA	Doç. Dr. Murat ŞAHİN
Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA	Doç. Dr. M. Halit YILDIRIM
Prof. Dr. Hayri KESER	Doç. Dr. Gökberk YÜCEL
Prof. Dr. M. Hanifi MACİT	Dr. Atila BEDİR
Prof. Dr. Ahmet Bedri ÖZER	Dr. Hasan Bozkurt ÇELİK
Prof. Dr. Yusuf SARINAY	Dr. Tuğrul KORKMAZ
Prof. Dr. Okan TAŞAR	Dr. Emre ÖZSOY

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Düşünce Dünyasında Türkiz, Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) tarafından hazırlanıp Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında olmak üzere yılda üç kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergimiz, *Google Scholar* ve *SOBİAD* tarafından taranmaktadır.

Düşünce Dünyasında Türkiz, bilimsel danışman kurulunda ve yayın kurulunda bulundurduğu farklı disiplinlere mensup akademisyenler ile bilimsel nitelik ve yenilikten ödün vermeyen saygın bir akademik dergi olarak İngilizce ve Türkçe makalelere ve kitap tahlillerine yer vermektedir.

Düşünce Dünyasında Türkiz; siyasî, sosyal ve ekonomik politikaların belirlenmesine, mevcut politikaların bilimsel veriler ışığında tahlil edilerek geliştirilmesine ve önemli sorunların çözümüne yönelik politika önerilerinin ortaya konmasına öncelik atfetmekte, disiplinler-arası araştırmaları teşvik etmektedir.

Sosyal bilimlerin birçok alanında hazırlanacak araştırmalara yer veren *Düşünce Dünyasında Türkiz*, bilimselliğin ilk şartı olan nesnelliği temel yayın ilkelerinden biri olarak kabul eder. Dolayısıyla dergimize yayınlanmak üzere gönderilen tüm yazılar, tarafsız hakemler tarafından en hızlı şekilde gözden geçirilir ve uygun görülmesi hâlinde telif ücretleri yazarına ödenmek kaydıyla basılı ve elektronik ortamda yayınlanır.

About the Journal

Düşünce Dünyasında TÜRKİZ is a peer-reviewed journal on social sciences published in every four months by TASAV, a non-profit think-tank based in Ankara, Turkey. The editorial board has the authority to decide which papers comply with the rules and principles of academic writing and qualified for publication in the journal. Each paper submitted for publication is subject to review of at least two undisclosed referees. Having a paper published in this journal does not require any payment to TASAV.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789
www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

Tasarım, Dizgi ve Baskı / Design and Printing

Vega Basım Hizmetleri • Sertifika No: 43714
Korkutreis Mahallesi Lale Caddesi No: 21/A Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 230 0723

Baskı tarihi / Published in: Aralık/December 2023

İÇİNDEKİLER

- Yalçın SARIKAYA** 7
Editörün Notu / *Editor's Note*
- Ramin SADIK** 11
II. Karabağ Savaşı'ndan Sonra Güney Kafkasya'da Barış Arayışları
Seeking Peace in South Caucasus after the II. Karabakh War
(Araştırma Makalesi)
- Mustafa Kemal ÖZTOPAL** 53
Özel Güvenliğin Uluslararası Sorunlar Üzerindeki Etkisi:
Rusya-Ukrayna Savaşında Wagner Grubu Örneği
*The Impact of Private Security on International Issues:
The Case of the Wagner Group in the Russia-Ukraine War*
(Araştırma Makalesi)
- Dursun Can EYÜBOĞLU** 77
Dede Korkut'taki Demirkapı
"Demirkapı" in Dede Korkut
(Araştırma Makalesi)
- Yücel NAMAL & Melek TOPARLAK ŞAHİN** 121
Kastamonu'da Kız Çocuklarının Eğitimi (1876-1914)
Education of Girls in Kastamonu (1876-1914)
(Araştırma Makalesi)
- Burcu Terzioğlu AKAY & Birol AKGÜL** 161
Sosyal Medyanın Toplumun Alışveriş Algısı Üzerindeki Etkileri
The Effects of Social Media on Society's Shopping Perception
(Araştırma Makalesi)

EDİTÖRÜN NOTU

Değerli okurlar,

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yıldönümünü idrak ettiğimiz 2023 yılının son sayısı olan 66. sayımızla hem bu yılı kapatıyor hem de Türkiye'nin, ikinci asrına yelken açışının heyecanını yaşıyoruz. Dergimizin de bünyesinde bulunduğu Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV), 2023 yılında farklı konu başlıklarında "100. Yılında Cumhuriyet" temalı beş önemli kitap çalışmasına imza atmıştır. Bu kapsamda ekonomiden dış politikaya, şehircilikten iklim değişikliğine pek çok konu alanında uzman olan ve önemli kısmı dergimizin yazarları olan akademisyen ve uzmanlarca ele alınmıştır. TÜRKİZ ailesi olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilelebet payidar olacağına, Türk milletinin çalışarak ve birliğini koruyarak dünya için daha kuvvetli bir ışık olacağına inancımız tamdır.

Düşünce Dünyasında TÜRKİZ Dergisi'nin bu sayısında da, bir öncekinde olduğu gibi muhtelif sosyal bilim alanlarından yazılar mevcuttur. Ramin SADIK'ın "II. Karabağ Savaşı'ndan Sonra Güney Kafkasya'da Barış Arayışları" başlıklı makalesinde Türk dış politikasını yakından ilgilendiren ve 2020 yılında esaslı olarak değişen Karabağ meselesinin güncel durumuna mercek tutulmuştur. Aslında İkinci Karabağ Savaşı ve 19-20 Eylül 2023 antiterör operasyonlarının ardından Azerbaycan bakımından bir Karabağ meselesi kalmamıştır. Ancak henüz taraflar arasında kalıcı bir barış antlaşmasının imzalanmamış olduğu da bilinmektedir. Yazar, Aralık 2020'den sonra kalıcı barış için gündeme gelen önerileri/girişimleri analitik biçimde masaya yatırmakta ve Kafkasya araştırmacıları için faydalı sonuçlara ulaşmaktadır.

"Özel Güvenliğin Uluslararası Sorunlar Üzerindeki Etkisi: Rusya-Ukrayna Savaşında Wagner Grubu Örneği" başlıklı makalesinde, Mustafa Kemal ÖZTOPAL, 2023 Haziranı sonunda Rusya'da yaşanan

ve literatüre Wagner Ayaklanması” olarak geçen olaylarla bir kez daha gündeme gelen özel ordular ve özel güvenlik şirketleri meselesine odaklanan, hem güncel hem de kavramsal bir çalışmaya imza atmıştır. Savaşın çeşitli maliyetlerinden kaçınma amacını da taşıyan, ABD ve Fransa gibi askerî ekollerin daha erken tecrübe ettiği bu harp ve güvenlik usulü Rusya’da yaşananlarla birlikte pek çok tehlikeyi de çağırıştırır hale geldi. Bu bakımdan yazarımızın eserinin karar alıcılar için de fikir verici olacağı değerlendirilmektedir.

Dursun Can EYÜBOĞLU’nun “Dede Korkut’taki Demirkapı” başlıklı makalesi, yazarın bir önceki sayımızda yer alan makalesinin adeta mütemmimidir. Dede Korkut hikâyelerinde sıkça geçen “Demirkapı”nın hem coğrafi hem manevi yönüne ışık tutulmaya çalışılmıştır. Dandaki Demirkapı(lar)ın Amuderya’daki Demirkapı mı, Dağıstan-Azərbaycan arasındaki Derbent mi olduğu hususuna da değinilerek kavramın coğrafyası farklı bir bakış açısı ile değerlendirilmektedir 65. sayımızda olduğu gibi yazar EYÜBOĞLU, toponimlerin, yurtların kimlikleri olduğunu bir kez daha hatırlatmaktadır.

Yücel NAMAL ve Melek Toparlık ŞAHİN’in “Kastamonu’da Kız Çocukların Eğitimi (1876-1914)” isimli makaleleri Türk milli kültürünü yansıtmakta oldukça özgün bir şehir örneği olan Kastamonu’daki eğitim hayatının tarihine ilişkin bir çalışmadır. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında, Kastamonu vilayetinde faaliyet gösteren kız iptidai, kız rüştiye mektepleri ve kız sanayi mekteplerine dair kapsamlı bir araştırmanın sonucunda ortaya çıkan bu eser, dönemin sosyal ve eğitim hayatını anlamak bakımından da alana katkı sunmaktadır.

Burcu Terzioğlu AKAY ve Birol AKGÜL’ün birlikte kaleme aldığı “Sosyal Medyanın Toplumun Alışveriş Algısı Üzerindeki Etkileri” başlıklı araştırma makalesi, dünyanın giderek dijital tüketim çağını yaşadığı bir dönemde, dijital medyanın özellikle “sosyal medya” boyutuna odaklanan bir çalışmadır. Yazarlar hem iletişim, hem de

işletme alanlarının ilgi sahasına giren bu makaleyle üreticiler için de tavsiye niteliğinde bazı sonuçlara ulaşmaktadırlar.

66. sayımızın okurlarımız ve akademik hayatımız açısından faydalı olmasını diliyor emek veren herkese şükranlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Editör

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 14 • Sayı/No: 66 • Aralık/December 2023
ISSN: 1309-601X

II. KARABAĞ SAVAŞI'NDAN SONRA GÜNEY KAFKASYA'DA BARIŞ ARAYIŞLARI

Seeking Peace in South Caucasus after the II. Karabakh War

Ramin SADIK

Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Tarih Bölümü, Bayburt.
saki552003@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-6236-0138

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 18.09.2023
Kabul Tarihi: 23.09.2023
DOI: 10.59281/turkiz.1362111

Kaynak göstermek için:

Sadık, R., (2023). II. Karabağ Savaşı'ndan Sonra
Güney Kafkasya'da Barış Arayışları.
Düşünce Dünyasında Türkiz, 14(66): 11-51.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789
www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

II. KARABAĞ SAVAŞI'NDAN SONRA GÜNEY KAFKASYA'DA BARIŞ ARAYIŞLARI

Seeking Peace in South Caucasus after the II. Karabakh War

Ramin SADIK

Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Tarih Bölümü, Bayburt.
saki552003@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-6236-0138

Özet

II. Karabağ Savaşı sona erdikten sonra Azerbaycan ile Ermenistan arasında barışa yönelik çalışmalar başladı. İlk çalışma taraflar arasında ateşkes konusunda arabuluculuk görevini üstlenen Rusya'dan geldi. Sonrasında ise Fransa, ABD ve Avrupa Konseyi de ayrı ayrı barışa yönelik katkılar sundular. Neticede iki ülkeyi barıştırmak üzere farklı yerlerde masalar kuruldu, zirveler düzenlendi. Dolayısıyla iki tarafı barıştırmaya meselesi adeta devletler arası bir rekabete dönüştü. Bu çalışmada savaşın bitmesinden 2022 yılı sonlarına kadar uluslararası güçlerin Azerbaycan ile Ermenistan'ı barıştırmak üzere yaptıkları girişimler ve genel olarak Güney Kafkasya'daki barışa yönelik yaklaşımları incelenmiştir. Oldukça güncel olan konuya ilişkin daha önce her hangi bir kapsamlı çalışmanın olmadığı gerçeğinden yola çıkılarak Azerbaycan'da yayınlanan günlük gazeteler, konuya ilişkin yazılmış telif eserler ve makaleler araştırılmış, aynı zamanda Rus, Fransız ve İngiliz internet haber kaynakları taranmıştır. Çalışma esnasında uluslararası güçlerin genel olarak çabaları, tarafımızca bazı yorum ve analizler paralelinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, Azerbaycan-Ermenistan Barış Çalışmaları, Uluslararası Güçler, Brüksel Zirvesi, Soçi Zirvesi.

Abstract

After the Second Karabakh War ended, efforts towards peace began between Azerbaijan and Armenia. The first effort came from Russia, who acted as a mediator for a ceasefire between the two sides. Later on, France, the US, and the Council of Europe also made separate contributions towards peace. Ultimately, tables were set and summits were held in different places to reconcile the two countries. Therefore, the issue of reconciling the two sides turned into an intergovernmental competition. This study examines the activities of international powers towards peace between Azerbaijan and Armenia from the end of the war to the end of 2022, and their approaches towards peace in South Caucasus. Based on the fact that there has not been any comprehensive study on the subject, which is quite topical, daily newspapers published in Azerbaijan, copyrighted works and articles written on the subject were searched, as well as Russian, French and British internet news sources. During the study, the efforts of international powers in general were evaluated in parallel with some interpretations and analyses by us.

Keywords: Karabakh, Azerbaijan-Armenia Peace Efforts, International Powers, Brussels Summit, Sochi Summit.

Giriş: Karabağ Sorunu'nun Temeli ve II. Karabağ Savaşı

Karabağ Sorunu'nun temelleri, 19. yüzyılın başlarında Çarlık Rusyası'nın Güney Kafkasya'ya inmesi ve 1826-1828 yıllarında İran ile yaptığı savaş sonucunda Aras Nehri'nin kuzeyindeki Azerbaycan topraklarını işgal etmesi dönemine kadar dayanmaktadır (Eliyarlı 2009: 618). Savaşın sonra taraflar arasında 29 Temmuz 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması ile tarihi Azerbaycan toprakları ikiye ayrılmış, akabinde Çarlık yönetimi nehrin kuzeyindeki topraklara kendine sadık tebaa olan Ermenileri iskân etmek için derhal harekete geçmiştir. İskân politikasının sonucunda hem İran hem de Doğu Anadolu'dan Azerbaycan topraklarına, özellikle de Karabağ'a yerleştirilen binlerce Ermeni

ailesiyle bölgenin demografik yapısı değiştirilmiştir (Şavrov 1911: 60).

1917 yılında Rusya'da meydana gelen Şubat ve Ekim devrimleri Güney Kafkasya'da da yeni politik değişimlere yol açmış, 1918 yılının mayıs ayı sonunda Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsız devlet olduklarını ilan etmişlerdir. Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığın hemen ardından komşularına çağrı yaparak tartışmalı sorun anlaşmazlıklarını müzakere yoluyla çözüme talebinde bulunmuş, fakat Ermenistan çağrısı önemsemediği gibi gizlice desteklediği çeteler vasıtasıyla Nahçıvan, Zengezur ve Karabağ bölgesinde yaşayan Azerbaycan Türklerine karşı kısımlar gerçekleştirmiştir (Azerbaycan Tarihi 2008: 443). Diğer yandan Ermeni çetelerinin saldırılarından cesaret alan Karabağ'da yaşayan Ermeniler Temmuz 1918'de Şuşa'da bir kurultay tertip ederek Azerbaycan hükümetini tanımadıklarını ve Karabağ'ın bağımsız olduğunu ilan etmişlerdir. Fakat Azerbaycan hükümeti, 4 Haziran 1918'de Osmanlı devleti ile varılan güvenlik anlaşması gereğince ve askeri talep sonucunda tesis edilen Kafkas İslam Ordusu'nun yardımıyla 15 Eylül 1918'de başkent Bakü'nün Bolşevik yönetiminden kurtarılmasından sonra Karabağ'da düzeni sağlayarak ayrılıkçılığı sona erdirmiştir (Sadıgov 2021a: 7-8).

11 Ocak 1920'de Paris Barış Konferansı'nda Azerbaycan'ın bağımsızlığı de-facto tanındığında Karabağ'da yaşayan Ermeniler isyan etmiş, Ermenistan'ın da destek vermesi sonucunda isyan büyümüştür. Sonuçta 12 Nisan'a kadar Azerbaycan hükümeti bölgede ayrılıkçılara yönelik askeri operasyon yürütmüş ve isyanı bastırarak bütün ülke çapında güvenliği tam olarak sağlamıştır. Ancak 20 Nisan 1920'de Bolşevik XI. Kızıl Ordu Azerbaycan'ı işgal etmiş ve sonrasında Temmuz 1923'te Sovyetler Birliği'nin kararıyla Dağlık Karabağ, Azerbaycan içinde özerk bölge olarak ilan edilmiştir (İmanov 2006: 70-71). Böylece Sovyetler Birliği'nin, tarihi Azerbaycan toprağı olan Karabağ ile bağılı kararı, büyük bir soruna dönüşecek şekilde temel bulmuş ve 20. yüzyılın sonlarına kadar taşınmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiş, ancak Karabağ'daki ayrılıkçı Ermeniler Azerbaycan'a bağlanmak istemediklerini belirterek silahlı isyan başlatmışlardır. Neticede isyancı güçlere destek veren Ermenistan ordusu, Mayıs 1994'e kadar süren I. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan topraklarının %20 kısmını işgal etmiştir. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne yönelik işgal girişimi üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 30 Nisan 1993'te 822, 29 Temmuz 1993'te 853, 14 Ekim 1993'te 874 ve 11 Kasım 1993'te 884 nolu kararları almış, Azerbaycan topraklarından işgalci ordunun derhal çekilmesini talep etmiş, lakin Ermenistan'ı işgalci bir güç olarak doğrudan nitelendirmemiştir (Recebli 2013: 484). Ancak alınan kararlarda her hangi bir yaptırım mekanizmalarına işaret edilmemesi de Ermenistan'ı işgalci olmaktan vaz geçirmemiştir (Yüksel ve Yüce 2022: 1032-1033).

Mayıs 1994'te taraflar arasında varılan ateşkesten sonra Azerbaycan, hem Birleşmiş Milletler (BM) hem de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) Minsk Grubu nezdinde sorunun çözümüne yönelik çabaları desteklemiş ve işgalin sona ermesini beklemiştir. Bu minvalde 1996'da Minsk Grubu'nun Lizbon toplantısında, uluslararası hukuka uygun ve adil bir şekilde çözüm ilkeleri doğrultusunda sorunun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözülmesi kararı çıkmıştır (Nuriyeva 2019: 320).

Lizbon toplantısından sonra 1997'de Minsk Grubu eş başkanlığı görevi oluşturulmuş, ABD, Fransa ve Rusya grubun eş başkanlık görevini üstlenmiştir (Özsoy-Aydemir Baş, 2022: 148). Minsk Grubu 1997, 1998 ve 2007'de taraflara barış için teklifler sunmuştur (Sarıkaya vd. 2021: 165-171). Azerbaycan defalarca çözüm için hazır olma iradesi gösterirken, Ermenistan zaman zaman cephe bölgelerinde provokasyonlar yaparak ortamı germiştir. Hatta Ermenistan Nisan 2016'da çok daha büyük bir provokasyon yapmış, sonuçta 4 gün boyunca 1994 Ateşkesi'nden sonra cephedeki en şiddetli çatışmalar meydana gelmiştir.

Ermenistan provokasyonlarını ilerleyen yıllarda da sürdürmüş, hatta 2018'de hükümet başına geçen Nikol Paşinyan barış görüşmelerine yönelik büyük bir sabotaj içeren “Karabağ Ermenistan’dır” şeklinde beyanda bulunmuştur. Ermenistan, Azerbaycan’ı 2020 Temmuz ayında da kışkırtmaya devam etmiştir. Nitekim Ermenistan ordusu sınırda Azerbaycan’ın Tovuz bölgesine saldırmış, müzakere masasını tamamen dağıtmıştır.

Dört gün boyunca yaşanan Tovuz çatışmalarından sonra Ermenistan yaz boyunca silahlanmaya odaklanmış, bu bağlamda özellikle Rusya’dan ağır silahlar tedarik etmiştir. 27 Eylül 2020 sabahında ise Azerbaycan mevzilerine karşı ani bir saldırı başlatarak II. Karabağ Savaşı’nı başlatmıştır (Sadık, 2022a: 267-274). Ermenistan’ın ani ve şiddetli saldırısı sonucu Azerbaycanlı siviller ile askerlerin hayatını kaybetmesi Azerbaycan kamuoyunda büyük tepkiye neden olurken Azerbaycan Savunma Bakanlığı saldırıya misliyle karşılık verme kararı almış, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ise yaklaşık 30 yıllık işgale son vermek üzere orduya karşı taarruz emrinde bulunmuştur. (Apa 27 Sentyabr 2020) Böylece Azerbaycan’ın “Demir Yumruk” olarak adlandırdığı ve 44 gün boyunca süren II. Karabağ Savaşı resmen başlamıştır (Sadıgov 2020a).

Savaşın ilk gününden itibaren Azerbaycan ordusunun taarruzlarıyla çıkılmaz duruma düşen Ermenistan ordusu hem cepheye yakın hem de uzaklıktaki Azerbaycan şehirlerini, kasaba ve köylerini bombalamış, uzun menzilli füzelerle sivil yerleşim alanlarını vurarak savaş hukukunu çiğneyen adımlar atmıştır. Bu manada Azerbaycan’ın Terter, Beylegan, Ağcabedi, Gence, Mingeçevir, Şemkir gibi şehirleri Ermenistan ordusunun saldırılarına maruz kalmıştır (Azerbaycan Ordusu 6 Oktyabr 2020: 3). Saldırıda çocuk, kadın ve yaşlı 94 Azerbaycan vatandaşı hayatını kaybetmiş, 400’den fazla kişi yaralanmış, 3.410 müstakil ev ile 120 konut, hastaneler, okullar ve kültürel anıtlar zarar görmüştür (Özdaşlı 2021: 61).

Ancak Ermenistan'ın savaş hukukunu hiçe sayarak sivil yerleşim alanlarını vurmasına karşılık Azerbaycan ordusu, sadece askeri mevzileri hedef almış, dahası başarılı operasyonlarla 4 Ekim'de Cebayıl'ı, 9 Ekim'de Hadrut kasabasını, 17 Ekim'de Füzuli'yi, 18 Ekim'de Aras Nehri üzerindeki Hudaferin Köprüsü'nü, 20 Ekim'de Zengilan'ı ve 25 Ekim'de ise Gubadlı'yı işgalden kurtarmıştır (Azerbaycan Müdafie Nazirliyi 27 Sentyabr 2020). Haliyle savaşın ilk bir ayı içerisinde yüzlerce köy ve 4 önemli şehir Ermenistan güçlerinden temizlenmiştir. 7 Kasım 2020 tarihinde ise Azerbaycan ordusu Karabağ'ın işgal atlındaki önemli şehri Şuşa'yı kontrol altına almayı başarmıştır (Milli 9 Noyabr 2020). Şuşa'nın düşmesinden sonra Ermenistan ordusunun geri kalanları hızla Hankendi eksenine kaçınca Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, "Şuşa'yı kaybettikten sonra savaşmanın bir anlamı yoktu" diyerek yenilgilerini itiraf etmek zorunda kalmıştır (Sputnik Armenia 13 Noyabrya 2020).

Bu arada Şuşa'nın kaybindan sonra Ermenistan ordusu için savaşmak artık bir anlam ifade etmez iken, 9 Kasım akşamı Ermenistan'daki Rus üssünden kalkan bir helikopter Nahçıvan ekseninde Azerbaycan'ın sınırına doğru yaklaştığı esnada bir füzeyle düşürülmüştür. Olayın hemen akabinde Rusya Savunma Bakanlığı, helikopterin kendilerine ait olduğunu ve Azerbaycan tarafından atılan bir füzeyle vurulduğunu açıklamıştır. Bunun üzerine Azerbaycan Savunma Bakanlığı da bir beyanda bulunarak Rusya tarafına olaydan duyulan üzüntüyü ifade etmiştir (Azerbaycan Ordusu 11 Noyabr 2020: 6). Esasında bugün hala savaşın yaşandığı bir ortamda Rus helikopterin Azerbaycan sınırlarına neden yaklaştığı ve füzenin nereden ateşlendiği gibisinden sorular hala zihinleri kurcalıyor olsa da olayın meydana gelmesinden kısa bir süre sonra Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, ülkesinin teslim olduğunu ve savaşı durdurmak istediğini duyurmuştur. Böylece Rusya'nın arabuluculuğuyla savaş sona ermiş ve 10 Kasım 2020 tarihinde taraflar arasında ateşkese dair bir mutabakat metni imzalanmıştır. Mutabakata göre Ermenistan

ordusunu Kelbecer, Ağdam ve Laçın şehirlerinden çekmeği, ayrıca Azerbaycan'ın batı bölgeleri ile Nahçıvan'ı birleştiren bir koridorun açılmasını taahhüt ederken, Azerbaycan Hankendi, Askeran, Hocalı, Hocaent ve Ağdere bölgeleriyle Laçın Koridoru'nun beş yıllık geçici bir süre için Rus askerlerinden ibaret bir barış gücünün kontrolüne bırakılmasına ve koridoru kullanacak Karabağ'da yaşayan Ermenilerin Ermenistan'a gidiş gelişlerine fırsat tanınmasına rıza göstermiştir (Sadıgov 2020b).

II. Karabağ Savaşı'nın sona ermesiyle ateşkesin uzun süreli bir bölgesel barışa dönüşmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Bu bağlamda ilk teşebbüs Azerbaycan ve Türkiye'den gelmiştir. Bu minvalde bölgesel barışın tesisi için Güney Kafkasya ülkeleri ile komşu ülkelerin katılımı şeklinde "3+3" formatında bir birliktelik önerisi yapılmıştır. Daha sonra ateşkesin elde edilmesinde arabuluculuk yapan Rusya, iki ülke lideri arasında doğrudan görüşme teklifinde bulunmuştur. Barışa yönelik çalışmalara sonradan batılı güçler de katılmıştır. Bu konuda özellikle 2021 yılı sonlarından itibaren Avrupa Konseyi, ayrıca ABD ve Fransa tarafından bir takım adımlar atılmıştır.

Genel olarak bütün savaşların barış ile sonuçlandığı yönünde bir kanaat hâkimdir. Bu bağlamda Azerbaycan ile Ermenistan hızlı bir barış için savaştan hemen sonra çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmalarda öncelikli olarak Rusya'nın çok aktif rol alması dikkat çekmiştir. Zira dış politikasında benimsemiş olduğu "yakın çevre doktrini" gereği Rusya, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ateşkesin müsebbibi olduğu gibi, bölgede diğer güçlerin aktif olmaması adına nihai barışın da mimarı olmak için derhal kolları sıvamıştır.

1. Savaştan Sonra Rusya'nın Arabuluculuğunda Kurulan Barış Masası

Yukarıda da belirtildiği gibi sadece savaş yapan iki ülkenin değil, bölgesel güçlerin desteğiyle Güney Kafkasya'nın daha kapsamlı bir barışa kavuşması için Azerbaycan ile Türkiye'nin ortak önerisi

oldukça önemliydi. Öneri 11 Aralık 2020'de Bakü'de yapılan Zafer Töreni'nden sonra düzenlenen basın toplantısında dile getirilmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan, Rusya-İran-Türkiye ve Azerbaycan-Rusya-İran gibi ülkeler arasında çeşitli işbirliği mekanizmalarının mevcut olduğunu söyleyerek yeni dönemle söz konusu formatların genişletilebileceğinden ve Ermenistan'ın da katılması halinde yeni bir bölgesel işbirliğinin tesis edilebileceğinden söz etmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Aliyev'in söz ettiği öneriyi beğendi, Rusya, İran, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın katılımıyla "3+3" şeklinde formüle edilen altılı bir platformun kurulmasının bölgesel barışın sağlanmasına katkı sağlayacağını ifade etmiştir (Azerbaycan 11 Dekabr 2020).

Söz konusu öneri İran Dışişleri Bakanı Cevat Zariף'in Türkiye ziyareti esnasında da gündeme gelmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Güney Kafkasya'da barışın kalıcı olarak sağlanması için "3+3" formatındaki işbirliği platformuna herkesin katkı sunmasını beklediklerini belirtmiştir. İran Dışişleri Bakanı da platformun gerçekleşmesini ümit ettiğini açıkladı (Ergan 2021). Böylece bölgesel barışa yönelik ilk adım olarak altılı platform önerisi güçlü bir şekilde ortaya konmuş olmuştur.

Savaşın sona ermesinden sonra Azerbaycan ve Ermenistan liderlerinin ilk kez yüz yüze görüşmesi Moskova'da gerçekleşmiştir. Rusya Başkanı Vladimir Putin'in daveti üzerine 11 Ocak 2021'de Moskova'da düzenlenen ilk üçlü zirve, bölgesel barışa katkı sağlayabilecek önemli arabuluculuk girişimi olarak kayıtlara geçmiştir. Zirveden sonra yapılan açıklamada, her üç devletin başbakan yardımcılarında ibaret ortak bir çalışma grubunun tesis edileceği duyurulmuştur. Ayrıca bölgedeki ulaşım ve enerji hatlarının açılmasının önemi vurgulanmıştır. Bu kapsamda Rusya Başkanı Putin, ülkeler arasındaki yollar ile enerji hatlarının açılması üzerinde dururken Azerbaycan cumhurbaşkanı, ulaşım hatlarının açılmasına ve geliştirilmesine komşu ülkelerin de katkı sağlayabileceğinin altını çizerek bir nevi altılı platform düşüncesine

göndermede bulunmuştur. Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ise zirvede tüm konuların çözüme kavuşmadığını, dahası bölgenin ekonomik olarak kalkınması için çalışmaların sürdürülmesi gerektiğini ifade etmiştir (Azerbaycan 12 Yanvar 2021).

Moskova zirvesinden sonra Ermenistan'da siyasi kriz ortaya çıkmıştır. Ermenistan muhalefeti yenilgiden sorumlu tuttuğu iktidara karşı sokak gösterilerine başlamıştır. Ermenistan iktidarı ise yenilse dahi diplomatik kanallar üzerinden Karabağ'da sorunun çözülmediğini, bölgenin statüsü meselesinin ABD ve Fransa gibi batılı ülkelerinin yer aldığı ama 10 Kasım Ateşkes anlaşması ile fiilen meseleyle ilgisi kalmayan Minsk Grubu nezdinde görüşülmesi gerektiğini dile getirmiştir (Sadık 2021). Bu arada Erivan yönetimi bir yandan da Azerbaycan'a ait olan Karabağ'a bazı üst düzey isimleri göndererek ülke içerisinde kendine yönelen gerginlikte hedef şaşırtmaya çalışmıştır. Ancak bu davranışları Azerbaycan'ın sert tepkisine neden olmuştur. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, Ermeni bakanların Karabağ'ı ziyaret etmemesi için Erivan yönetimini sert bir şekilde uyarmıştır (Şerg 15 Yanvar 2021).

Şubat 2021'de Ermenistan'da siyasi durum daha da karmaşık bir hal almıştır. Muhaliflerin hükümete karşı gösterilerinin yanı sıra 25 Şubat'ta, Ermenistan Genelkurmay Başkanı Onik Gasparyan ve üst düzey komutanlar, Başbakan Paşinyan'ı istifaya çağıran bir bildiri yayınladılar. Bunun üzerine ordu ile hükümet arasında gerilim çıkmıştır. Paşinyan bildiriye "askeri darbe" diye niteleyerek Genelkurmay Başkanı Gasparyan'ı görevden almıştır (Azerbaycan 26 Fevral 2021). Dahası muhalefete meydan okurcasına halk güvenini kazanacağından emin bir şekilde 18 Mart'ta erken seçime gitme kararı almıştır. (Şerg 17 Dekabr 2021) Böylece Haziran ayında yapılması öngörülen erken seçim kararıyla beraber barışa yönelik müzakereler askıya alınmıştır. Bu durum Paşinyan'a zaman kazanmak ve seçime odaklanarak ülke içindeki gücünü pekiştirmek için fırsat vermiştir.

21 Haziran 2021’de yapılan erken genel seçimler Nikol Paşinyan’ın zaferiyle sonuçlanmıştır. Fakat Paşinyan, Azerbaycan ile yapılacak müzakereler konusunda acele etmemiş, yeniden süreci uzatmaya gayret etmiştir. Bölgeye bir an önce nihai barışın gelmesi, iki ülke arasındaki sınırların belirlenmesi ve ulaşım yollarının açılması savaştan sonraki en mühim beklenti idi. Azerbaycan bu hususta defalarca Ermenistan’a resmi çağrılarda bulunmuştur. Nitekim Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Karabağ Savaşı’nın artık mazide kaldığını belirterek sınırların belirlenmesi için işçi gruplarının tesis edilmesini ve barış anlaşması hazırlıklarına başlanması konusunda düşüncelerini dile getirmiştir (Azerbaycan 30 İyun 2021). Fakat Ermenistan barış konusunu çok ağırdan almayı sürdürmüştür.

Bu arada tıkanıklığın önünü açmak için Rusya Başkanı Vladimir Putin, 26 Kasım 2021 tarihine Soçi şehrinde Azerbaycan cumhurbaşkanı ve Ermenistan başbakanını bir kez daha bir araya getirmiştir. İkinci kez düzenlenen üçlü zirvede ülkeler arasında sınırların belirlenmesi için komisyonların oluşturulması konusunda mutabakata varılmıştır (Şerg 27 Noyabr 2021). Müzakereler esnasında ulaşım hatlarının açılmasının müzakere edilmesi Soçi görüşünün Azerbaycan açısından önemli bir kazanımı olarak görülmüştür. Oysa Ermenistan kamuoyu görüşten pek memnun kalmamış, görüşten sonra Paşinyan’a yönelik ciddi eleştiriler yapılmıştır.

Soçi görüşünden sonra “3+3” formatının ilk toplantısı da 10 Aralık 2021’de Moskova’da düzenlenmiştir. Toplantıya Gürcistan katılmamıştır (TRT Haber 10 Aralık 2021). Toplantıda görüşmelerin devamı için güçlü bir irade birliği ortaya konmuş ve bölgesel işbirliğinin geliştirilmesine yönelik olasılıklar tartışılmıştır (Kusov 2021). Böylece 2021 yılında Rusya arabuluculuğunda Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki barışa yönelik çalışmalarda bir takım teşebbüsler dile getirilse de pratikte ciddi bir adım atılamamıştır.

Şubat 2022'de Rusya, Ukrayna'ya yönelik başlattığı savaş nedeniyle bir süre Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki barış görüşmelerine ara vermek zorunda kalmıştır. Buna rağmen Vladimir Putin, zaman zaman yaptığı açıklamalar ile daha önce düzenlenen üçlü zirvelere değinerek varılan mutabakatlara sadık kalınması gerektiğine dikkat çekmiştir. Rusya'nın Ukrayna meselesiyle uğraştığı bir sırada 2022 yılının Ağustos ayında Karabağ'da Ermeni ayrılıkçıları Azerbaycan ordusuna karşı bir provokasyon yapmıştır. Azerbaycan Ordusu karşı hamlede bulunarak "Kıyas" adlı bir askeri operasyon düzenlemiştir. Karabağ'da yeniden gerilimin tırmanması üzerine Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, tekrar araya girmiş ve 3 defa Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ile telefon görüşmesi yapmıştır. Putin telefon görüşmesinde bölgedeki Rus Barış Gücü'nün öneminden bahsetmiş ve ulaşım hatlarının açılması üzerinde durmuştur.

Rusya'nın Ukrayna meselesiyle meşgul olduğu sırada özellikle batı ve ABD, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki barışa yönelik çalışmalara ağırlık vermeye başlamıştı. Oysa Rusya bu süreci dikkatle takip ederken durumdan pek hoşlanmamıştı. Zira bölgedeki "asıl arabulucu figür" olarak kendisini görüyordu ve Ukrayna savaşından dolayı Güney Kafkasya'dan sıkıştırılmak istendiğini fark etmişti. Dolayısıyla Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki meseleleri batının uhdesine bırakmak istemediğini göstermek için Rusya yeniden iki ülke liderine barış masası teklifinde bulunmuştur (Vedomosti 24 Oktyabrya 2022). Çok geçmeden Kremlin sözcüsü Dimitri Peskov, Soçi'de Putin, Aliyev ve Paşinyan arasında yapılacak üçlü bir zirvenin hazırlıklarına başladığını duyurmuştur (Maksimova 2022).

31 Ekim 2022'de üç ülke lideri, Soçi'de bir araya gelmiştir. Zirvede her konuda anlaşma sağlanamasa da temel konularda mutabakata varılmış ve Rusya'nın kapsamlı bir çözüme ulaşılması için elinden geleni yapacağı açıklanmıştır (Şerg 1 Noyabr 2022). Soçi zirvesinde Ermenistan tarafından "Karabağ'ın statüsü" konusunun gündeme getirilmesi çabası, Azerbaycan'ın kararlı

duruşuyla engellenmiştir. Hatta zirveden sonra yapılan açıklamada bile konuya ilişkin herhangi bir ifade yer almamıştır (Şerg 2 Noyabr 2022). Zirvenin sonuç bildirgesinde ayrıca 6 Ekim 2022'de Prag'da Azerbaycan, Ermenistan ve Fransa liderleri ile Avrupa Konseyi başkanının katıldığı zirvede üzerinde durulan “sorunların Birleşmiş Milletler Tüzüğü ve 1991 tarihli Alma Ata Bildirisi çerçevesinde” çözümüne ilişkin yaklaşım bir kez daha vurgulanmıştır. Avrupa Konseyi zirvesinde elde edilen yaklaşıma Soçi'de de ulaşılması Azerbaycan adına mühim bir gelişme olarak kayıtlara geçmiştir.

Genel olarak bakıldığında Rusya'da düzenlenen zirvelerde daha ziyade savaşın sona ermesinde Moskova'nın rolü ve Rus Barış Gücü'nün bölgedeki normalleşmeye katkıları üzerinde durulmuştur. Ancak arabulucu rolünü üstlenen Rusya'nın zaman zaman bölgeye yaklaşımı ve açıklamaları, hem Azerbaycan'ın hem de Ermenistan'ın tepkisini çekmiştir. Ermenistan, Azerbaycan ile sınırda ve Karabağ'da meydana gelen olaylardan dolayı Rusya'yı pasif kalmakla suçlarken Azerbaycan, Karabağ'daki yer isimlerinin eski Sovyet dönemindeki isimlerle zikredilmesine ve bölgede ayrılıkçılığa devam edilmesine Moskova'nın karşı çıkmamasına tepki göstermiştir. Oysa Rusya her iki tarafın tepkisine karşılık olarak genelde bölgedeki güvenliğin ve ateşkesin sağlanmasında “asıl arabulucu figür” olduğunu hatırlatmakla yetinmiştir (Argumentı i Faktı, 4 Avgusta 2022).

2022 yılı sonlarına kadar defalarca barışa yönelik zirvelere ev sahipliği yapmasına rağmen Rusya, bölgeye nihai ve kalıcı bir barışı getirememiştir. Dahası işi oldukça ağırdan alarak ve her defasında arabuluculuk yaptığı üçlü zirvelerde alınan kararlara sadece atıflar yaparak meseleyi çözmeye katkı sunmaya çalıştığını ifade etmekle yetinmiştir. Diğer yandan da Avrupa Konseyi'nin Azerbaycan ile Ermenistan arasında barışa yönelik hızlı çalışmalarını da “bölgeye müdahale girişimi” diye kuşkuyla karşılamış, memnun kalmadığını açıkça duyurmuştur (Ria 11 Oktyabrya 2022). Dolayısıyla Ermenistan'ın üzerinde etkili bir güç ve 10

Kasım'da Üçlü Bildiri'yi imzalayan taraflardan birisi olmasına rağmen geride kalan iki yılda Rusya, savaştan sonraki süreçte bölgenin güvenliğini, ulaşım yollarının açılmasını ve ülkeler arasındaki işbirliğinin daha da gelişmesini sağlayacak bölgesel barışla ilgili beklentiyi karşılamaktan uzak kalmıştır.

2. Avrupa Konseyi'nin Arabuluculuk Girişimi

Aralık 2021'e kadar iki ülke arasındaki barışa yönelik çalışmalar, genelde Rusya arabuluculuğunda gerçekleşmişti. Ancak Aralık 2021'de Avrupa Konseyi de arabuluculuk girişimi başlatmıştır. Bu bağlamda Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel, 14 Aralık 2021'de iki ülke lideriyle Brüksel'de buluşmuştur. Gerçekleşen üçlü zirvede, ülkeler arasındaki sınırların belirlenmesi amacıyla geçici çalışma grubunun oluşturulması ve ulaşım yollarının açılması konularında mutabakata varılmıştır. Ülkesine dönen Paşinyan, Azerbaycan ile uzlaşmanın en doğru yol olacağını açıklamıştır (Şerg 20 Mart 2021). Azerbaycan da Avrupa Konseyi'nin barışa yönelik katkılarından memnun kalmıştır (Azerbaycan 15 Dekabr 2021). Nitekim görüşmeden sonra İspanya'nın "El Pais" gazetesine konuşan Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Rusya ile Avrupa Konseyi'nin barışa yönelik çalışmalarının bir birini tamamladığını belirterek ilk Brüksel görüşünün Azerbaycan açısından verimli geçtiğini söylemiştir (Azerbaycan 16 Dekabr 2021).

İlk zirvenin olumlu geçmesinden sonra Avrupa, iki ülke arasındaki barış görüşmelerinde daha aktif bir şekilde rol oynamak istediğini göstermiştir. Bu bağlamda 4 Şubat 2022'de, Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un girişimiyle Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel ve iki ülke lideri arasında video konferans formatında bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantıda ilk Brüksel zirvesinin önemi vurgulanmış, iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik yürütülen çalışmalardan bahsedilmiş, Azerbaycan'ın maruz kaldığı mayınlı araziler sorunu, sınır hatlarının belirlenmesi ve barış görüşmelerine başlanması gibi konular üzerinde durulmuştur. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham

Aliyev toplantıda ayrıca birinci Karabağ Savaşı'nda kayıp olan yaklaşık 4000 Azerbaycanlının durumuyla ilgili bilgi almak istediklerini ifade etmiştir (Şerg 8 Fevral 2022; Azerbaycan 5 Fevral 2022). Video konferans şeklinde geçen toplantının ardından Azerbaycan, elinde bulunan 8 Ermeni esiri Ermenistan'a göndererek ülkeler arasındaki sorunların çözümüne ilişkin samimi yaklaşımını ortaya koymuştur (Şerg 9 Fevral 2022; Gafgazinfo 7 Fevral 2022).

Düzenlenen her önemli zirvede Karabağ Savaşı'nın artık geride kalmış olduğunu ifade eden Azerbaycan, Mart ayı başlarında Ermenistan'a ilişkilerin normalleşmesine dair 5 maddeden ibaret bir teklif sunmuştur. Maddeler arasında devletlerin uluslararası hukuktan kaynaklanan sorumluluklarını içeren egemenlik, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı gibi hususların yanı sıra, birbirilerine karşı toprak iddiasında bulunmamaları, sınır hatlarını belirlemeleri ve diplomatik ilişkileri kurarak ulaştırma hatlarını açmaları hususunda talepler vardı (Azerbaycan 8 Aprel 2022). Ermenistan Dışişleri Bakanı Mart sonlarında Azerbaycan'ın sunduğu tekliflerde kabul edilemez hiçbir şeyin olmadığını belirtmiş, ancak konuya ilişkin potansiyel müzakereler yapılması gerektiğini vurgulayarak kendi önerilerini de AGİT Minsk Grubu temsilcileri aracılığıyla Bakü'ye ilettiklerini söylemiştir.

Bakü ile Erivan arasında barışa yönelik çabalar sarf edilirken bir süredir Rus Barış Gücü'nün geçici konuşlandığı bölgede varlığını sürdüren Ermeni silahlı güçleri, Azerbaycan ordusunun Ağdam'da yerleşen birliklerine taciz ateşleri açmaktaydı. Tacizlerin devam etmesi üzerine Azerbaycan ordusu 24 Mart 2022 gecesi yasadışı silahlı güçlere karşı bir operasyon düzenlemiştir. Bu amaçla Karabağ'ın Ferruh Köyü eksenindeki yasadışı silahlı Ermeni güçleri bölgeden uzaklaştırılmıştır (Ses 30 Mart 2022). Rusya ve Ermenistan meydana gelen olaydan dolayı tepki gösterirken, Azerbaycan Savunma Bakanlığı Rus Barış Gücü komutanlığına yaşanan olayla ilgili bilgi verildiğini aktarmıştır (Azerbaycan Müdafie Nazirliyi 26 Mart 2022). Ancak Ferruh Köyü olayı,

Ermenistan'a yönelik ciddi bir uyarı olmuştur. Nitekim olayın hemen ardından bir açıklama yapan Nikol Paşinyan, 6 Nisan 2022 tarihinde Brüksel'de gerçekleşecek zirvede, Azerbaycan Cumhurbaşkanıyla barış görüşmeleri dâhil bütün konuları konuşacağını belirtmiştir. Buna rağmen Azerbaycan ile bir barışa sıcak bakmayan Ermenistan muhalefeti, Erivan sokaklarına çıkarak hükümet aleyhine gösterilere başlamıştır. Muhalif partiler ayrıca Azerbaycan'a yeni tavizler verilmemesi konusunda Nikol Paşinyan'ı uyarmıştır (Ria 5 Aprely 2022).

Avrupa Konseyi'nin arabuluculuğunda liderlerin ikinci defa yüze görüşmesi tam da Ermenistan'daki gösterilerin devam ettiği günlerde, 6 Nisan 2022'de gerçekleşmiştir. Diğer yandan Rusya'nın Ukrayna'ya başlattığı askeri müdahalenin sürdüğü bir zamanda gerçekleşen zirve çok daha önemli görülmekteydi. Zira Rusya'ya karşı yaptırımlara başlayan Avrupa'nın, Azerbaycan'ın enerjisine olan ihtiyacı artık her zamankinden daha çok önem arz etmekteydi. Bundan dolayı zirvede daha önceki görüşmelerden farklı olarak nihai barış anlaşmasına giden yol için hem oldukça önemli hem de Azerbaycan'ı memnun edici kararlar alınmıştır (Azerbaycan 7 April 2022). Görüşmede taraflar barış anlaşmasının hazırlanması için Dışişleri Bakanlarına talimat verme, sınır hatlarının belirlenmesi için Nisan ayı sonuna kadar bir komisyon kurma ve iki ülke arasında demiryolu ile enerji hatlarını açma konusunda anlaşmaya vardılar (Veliyev 2022). Zirve sonrasında hem Moskova hem de Ankara'dan yapılan açıklamalarda alınan kararlardan memnuniyet duyulduğu ifade edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı 8 Nisan 2022; Life 7 Aprely 2022).

Zirvenin ardından ülkesine dönen Ermenistan Başbakanı Paşinyan, kısa sürede Azerbaycan ile bir barış anlaşması yapmayı düşündüklerini açıklamıştır. Ardından 19 Nisan 2022'de Vladimir Putin ile görüşmek için Rusya'ya gitmiştir. Görüşmede hem iki ülke arasındaki ilişkiler hem de Ermenistan-Azerbaycan arasında muhtemel barış anlaşması gibi konular ele alınmıştır (RBK 2022). Görüşme sonunda tarafların Karabağ'ın güvenliği, Azerbaycan ile

ulaşım yollarının açılması ve sınır hatlarının belirlenmesi gibi konularda mutabık kalındığı aktarılmıştır (Larina 2022). Ancak Ermenistan yönetiminin barış konulu açıklamalar yaptığı günlerde Azerbaycan ile barışmak istemeyen Ermeni muhalefet süresiz gösteriler için halkı sokağa çağırımıştır. Muhalefet, Karabağ'ın Azerbaycan'a bırakılmasına engel olacağını söyleyerek Paşinyan'ın istifasına kadar sokaklardan ayrılmayacağını açıklamıştır (Polovinin 2022).

Ülkede bir anda hükümet aleyhine gerilim başlamışken Nikol Paşinyan Rusya ziyareti sonrası ülkesine dönünce ağız değiştirmesi ve bu kez "Karabağ halkı" ile görüşmeden barış anlaşması imzalamayacağını belirtmesi dikkat çekmiştir (Erozbek 2022). Bu açıklama barış görüşmelerine rağmen Ermenistan'ın, Karabağ'da yaşayan Ermenileri kendi vatandaşları olarak gören Azerbaycan'a karşı arazi iddialarının devam etmesi anlamına gelmektedir. Tabii açıklamanın bir adresi de Erivan sokaklarında süresiz gösteri kararı veren yerel muhalefete yönelikti. Ancak yine de Paşinyan'ın Azerbaycan ile anlaşma konusunda acele etmek istemediği ortadaydı. Dahası açıklamanın ardından Azerbaycan sınırında Ermenistan ordusunun provokasyon girişimi bir anda bölgede gerilimi yükseltmiştir (Kerimov 2022). Azerbaycan ordusu provokasyona engel olmuş, ancak bu gelişmeler Ermenistan'ın Brüksel'de elde edilen iyimser havayı bozması olarak yorumlanmıştır. Bu arada ülke içindeki baskılardan dolayı Ermenistan yönetimi, Brüksel'de söz verdiği sınırların belirlenmesi için çalışacak komisyonu da kurma konusunda herhangi bir adım atmamıştır (Ses 24 May 2022).

Ermenistan'daki gösteriler 2022 Mayıs ayında giderek kalabalık kitleleri bir araya getirmiştir. Hatta Ermenistan'ın eski cumhurbaşkanları Robert Koçaryan ve Serj Sarkisyan'ın katıldığı gösterilerde muhalifler iktidardan, Azerbaycan ile barış görüşmelerine son vermesi talebinde bulundular (Sadık 2022b). Böyle bir ortamda Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel, 22 Mayıs 2022'de yeniden ülke liderlerini Brüksel'de ağırlamıştır.

Brüksel'deki zirvede sınır hatlarının belirlenmesi, bölgesel ulaşım yollarının açılması, Azerbaycan arazilerindeki mayın sorununun çözüme kavuşması ve barış anlaşması için görüşmelere devam edilmesi üzerinde mutabakata varılmıştır. Bölgesel ulaşım hatları derken Nahçıvan ile Azerbaycan'ı birleştirecek Zengezur Koridoru'na gönderme yapıldığı belliydi. Çünkü zirvenin sonuç belgesinde her ne kadar koridorun ismi açıkça ifade edilmese bile Üçlü Bildiri'nin son maddesi, Azerbaycan'ın batı bölgelerinden Nahçıvan'a Ermenistan üzerinden yol açılmasını içermektedir. Bu yol da Zengezur Koridoru demektir.

Zirveden sonra Azerbaycan cumhurbaşkanı görüşmenin verimli geçtiğini belirtmiştir (Ses 24 May 2022). Ardından ise Azerbaycan Başbakan yardımcısı Şahin Mustafayev ile Ermenistan Başbakan yardımcısı Mher Grigoryan, sınırların belirlenmesi konusunda ilk kez bir araya gelmiştir. Taraflar yeniden görüşme yapılması gerektiği üzerine anlaşarak ikinci görüşmenin Moskova'da, üçüncüsünün ise Brüksel'de yapılmasını kararlaştırmıştır (Azerbaycan 25 May 2022).

Azerbaycan ile Ermenistan arasında normalleşme çabaları sürerken, Ermenistan'da muhalefetin gösterileri Mayıs ayı sonlarına doğru giderek şiddetlenmiştir. Şehir meydanlarına çadırlar kuran göstericiler Paşinyan'ın istifasını talep ederek zaman zaman polisle çatıştılar. Muhalefetin tutumu dolayısıyla Paşinyan, Azerbaycan ile yürütülen çalışmalar konusunda acele etmek istememiştir. Bu arada 3 Ağustos'ta Rus Barış Gücü'nün geçici olarak konuşlandığı Karabağ'da Ermeni silahlı güçleri ateşkesi bozarak 1 Azerbaycan askerini şehit etmiştir. Bunun üzerine Azerbaycan ordusu "Kısa" adlı askeri bir operasyon icra ederek bölgedeki bazı önemli zirveleri kontrol altına almıştır (Yeni Azerbaycan 4 August 2022). Bölgede gerilimin bir anda yükselmesi üzerine Avrupa Konseyi Başkanı Michel, ABD Dışişleri Bakanı Blinken ve Fransa Cumhurbaşkanı Macron, Azerbaycan cumhurbaşkanını arayarak endişelerini dile getirmiştir (Yeni Azerbaycan 6 August 2022). Azerbaycan cumhurbaşkanı ise

yasadışı Ermeni silahlı güçlerinin Karabağ'dan çıkarılması gerektiğini vurgulayarak gerilimin artmasındaki sorumluluğun Ermenistan'a ait olduğunu ifade etmiştir (President 5 Aprel 2022).

Daha önceden varılan mutabakat gereğince Ermenistan-Azerbaycan sınırlarının belirlenmesi için heyetlerin ikinci görüşmesi 30 Ağustos 2022'de Moskova'da gerçekleşmiştir. Görüşmeden sonra yapılan açıklamada Rusya'nın taraflara, sınırların belirlenmesi konusunda danışmanlık ve teknik yardım sağlamaya hazır olduğu belirtilmiştir (Interfax 30 Avgusta 2022). Aynı gün Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Mariya Zaharova, Avrupa Konseyi'nin arabuluculuk yapmasını eleştirerek: "Biz arabuluculuk yapıyoruz, ciddi sonuçlar alıyoruz ve taraflar buna değer veriyor. Kimlerse kendisini arabulucu olarak görüyorsa bilsinler ki hiçbir öneri sunmak iktidarında değiller" diye açıklama yaparak batının girişimlerinden duyulan rahatsızlığı ifade etmiştir (Şerg 1 Sentyabr 2022). Açıklamanın tam da Brüksel'de, Avrupa Konseyi Başkanı Michel'in arabuluculuğunda iki ülke liderinin yapacağı yeni zirveden bir gün önceye denk gelmesi dikkat çekmiştir.

31 Ağustos 2022'de gerçekleşen dördüncü Brüksel zirvesinde iki ülke arasındaki sınırların belirlenmesi, ulaşım ve iletişim hatlarının açılması gibi konularda ivedi bir şekilde somut adımların atılması gerektiği üzerinde mutabık kalınmıştır. Zirvedeki asıl yenilik ise dışişleri bakanları nezdinde barış anlaşmasına dair bir taslak metnin hazırlanması ve üzerinde çalışılması için bir ay içinde işçi gruplarının tesis edilmesi konusunda anlaşmaya varılması olmuştur. Azerbaycan basını, zirveden sonra Brüksel'de yayınlanan açıklamada "Karabağ" kelimesinin geçmemesini Bakü'nün diplomatik zaferi olarak nitelendirmiş ve barış anlaşmasının Azerbaycan'ın ileri sürdüğü beş maddelik prensipler bağlamında hazırlanacağı yönünde haberler yapmıştır (Azerbaycan 2 Sentyabr 2022). Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ise ülkesine döndükten hemen sonra yaptığı açıklamada Azerbaycan ile yıl

sonuna kadar barış anlaşmasının imzalanacağını duyurmuştur (Şerg 6 Sentyabr 2022).

Ancak iki tarafın da olumlu açıklamalar yaptığı günlerde Ermenistan Ordusu, Azerbaycan sınırında büyük bir provokasyona girişmiştir (Azerbaycan Müdafie Nazirliyi 13 Sentyabr 2022). Azerbaycan Ordusu provokasyonu durdurmak için harekete geçince, 12-14 Eylül 2022 tarihlerinde sınırda şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. İki gün devam eden çatışmalarda Ermenistan 200'ün üzerinde askerini kaybederken, Azerbaycan 80 askerini şehit vermiştir (Azerbaycan Müdafie Nazirliyi 15 Sentyabr 2022). Çatışmalar üzerine ABD, Rusya ve Avrupa Birliği'nden Erivan ile Bakü'ye gerilimi düşürme çağrıları yapılmıştır. Fransa Cumhurbaşkanı Macron ise 13 Eylül'de Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ile telefonda görüştüktan sonra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni toplantıya çağıracağını açıklamıştır (Tass 13 Sentyabrya 2022). Macron'un tavrı Bakü'de garip karşılanmıştır. Zira sadece Ermenistan tarafıyla görüşme yapılarak sağlıklı bir değerlendirmede bulunulması taraflı bir tavır olurdu. Lakin Fransa'nın sonraki politikasında da tutumunu değiştirmemiş ve 2022 yılının sonlarına doğru Avrupa Konseyi'nin başlatmış olduğu barış sürecine ciddi bir darbe vurarak görüşmelerin tıkanmasına neden olmuştur.

Esasında Bakü genel olarak Avrupa Konseyi'nin barış sürecine katkısını takdir etmekteydi. Zira Avrupa Konseyi, Azerbaycan'ın uluslararası hukuka göre bir barış anlaşması yapması önerisine ciddi manada saygı göstermekle beraber düzenlediği zirvelerde sınır hatlarının belirlenmesi ve Zengezur Koridoru'nun açılması gibi hususların yanı sıra barışa yönelik bir taslak metni üzerinde hızlı bir şekilde çalışmaya başlanması konusunda somut adımlar atılmasını savunmaktaydı. Dolayısıyla eski Minsk Grubu eş başkanı olan ülkelerin çalışmalarıyla kıyaslandığında, Brüksel'de devam eden süreç Bakü'ye göre gayet olumluydu. Zaten Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel'in liderlerle samimi diyalogu ve her iki ülke için tarafsız bir alanda zirvelerin düzenleniyor olması konseyin

sürece katkısı anlamında Bakü'yü memnun eden hususlardır. Lakin Ermenistan'ın uzlaşmaz tavırları ve sırf süreci uzatmak için sergilediği dengesiz politika, Avrupa'da düzenlenen zirvelerin de ciddi bir sonuca ulaşmamasına yol açmıştır.

3. Amerika Birleşik Devletleri'nin Barış Çalışmalarına Katkısı

II. Karabağ Savaşı, ABD'de başkanlık seçimleri dönemine rastlamıştı. Buna rağmen bölgeye hep ilgi duyan ABD'nin savaşa ilgili nasıl bir yaklaşım sergileyeceği merak konusuydu. Tabii Minsk Grubu eş başkanlarından birisi olan ABD'nin de savaşa yaklaşımı diğer küresel aktörler gibi olmuştur. Nitekim çatışmaların başladığı gün, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Steven Bigan, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Zohrab Mnatsakyan'ı arayarak her iki tarafı ateşi durdurmaya ve Minsk Grubu çerçevesinde barış müzakerelerini devam ettirmeğe çağırmıştır (Argumentı i Faktı 29 Sentyabrya 2020). Aynı gün ABD Başkanı Donald Trump, gelişmeleri yakından izlediklerini belirterek çatışmaların durması için çalışacaklarını belirtmiştir (Haqqın 28 Sentyabrya 2020).

Bu arada Karabağ Savaşı, ABD'deki adayların da gündemindeydi. Demokrat Parti başkan adayı Joe Biden 29 Eylül'de Başkan Donald Trump yönetiminden tansiyonu düşürme ve Türkiye'nin çatışmanın dışında kalması gibi konularda etkin olmasını talep etmiştir (Habertürk 29 Eylül 2020; King 2020). İlginçtir ki, savaşın ilk günlerinden itibaren ABD'den yapılan açıklamalarda, genelde Türkiye'nin Azerbaycan'a olan siyasi desteğinden duyulan rahatsızlık dile getirilmekteydi.

1 Ekim 2020'de Rusya, Fransa ve ABD başkanları ortak bir açıklamada bulunarak Minsk Grubu eş başkanı ülkeleri olarak çatışmaların durması ve barış müzakerelerine dönülmesini talep etmişlerdir (Tass 1 Oktyabrya 2020). 5 Ekim'de ise yine üç ülkenin dışişleri bakanları ortak açıklama ile çatışmaların durdurulması çağrısında bulunmuştur. Ancak o sırada Amerika başkanlık

seçimleriyle meşgul olduğundan Trump yönetimi muhalefetin Karabağ Savaşı ile ilgili çağrılarını pek dikkate almamış ve bölgeye ilişkin etkin bir politika ortaya koymaktan uzak kalmıştır. Buna rağmen sadece bazı kongre üyeleri Ermenistan'a destek açıklamaları yapmıştır (The Armenian Weekly 29 September 2020).

9 Ekim'de Moskova'nın arabuluculuğunda Ermenistan ile Azerbaycan arasında ateşkes anlaşması imzalanmıştır (Azerbaycan Ordusu 11 Oktyabr 2020). Ateşkesin üzerinden birkaç saat geçmeden Ermenistan ordusu Gence'yi vurmuş, 11 sivil hayatını kaybetmiştir. Ancak olayı Türkiye dışındaki hiçbir uluslararası aktör kınamamıştır (Sadıgov 2021b: 454-455). ABD ise her iki tarafı ateşkese uymaya çağırmıştır. Akabinde ise çatışmaların durdurulması için girişimde bulunmak istemiştir. Nitekim ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri bakanlarını 23 Ekim 2020'de Washington'da bir araya getirmiştir (İnterfax 19 Oktyabrya 2020). Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Memmedov, sefer çerçevesinde Trump'ın ulusal güvenlik danışmanı Robert C. O'Brien ve Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi ile görüşerek Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırılarıyla ilgili bilgilendirme yapmıştır (Azerbaycan Harici İşler Nazirliyi 25 Oktyabr 2020). 25 Ekim'de ABD Başkanı Trump, Washington'un iki ülke arasında barışçıl bir anlaşmaya katkı sunmaya hazır olduğunu dile getirmiştir (Tass 25 Oktyabrya 2020). Bu arada Trump'ın ulusal güvenlik danışmanı Robert C. O'Brien, 31 Ekim'de Los Angeles'te yaptığı bir açıklamada Karabağ'a İskandinavya ülkelerinden barış gücü konuşlandırılması önerisinde bulunmuştur (İzvestiya 2020). Öneri Kremlin'de rahatsızlığa neden olmuştur. Rusya Dışişleri Bakan yardımcısı Andrey Rudenko, çatışan tarafların rızası alınmadan bölgeye herhangi bir barış gücünün konuşlanamayacağını açıklamıştır (Sadıgov 2021b: 457-458).

10 Kasım 2020'de savaşın sona ermesinden sonra ABD yönetimi çatışmaların durmasından memnuniyet duyduğunu ifade etse de Türkiye'nin bölgedeki rolünden ve Rusya'nın girişimlerinden

rahatsız olduğunu dile getirmiştir (Argumentı i Faktı 17 Noyabrya 2020). ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Clark Cooper birkaç gün sonra Rusya'nın varlığının Karabağ için "istikrarı bozma riski" taşıdığını söylemiştir (Moskovskiy Komsomolets 16 Dekabrya 2020). Dolayısıyla ABD savaşın bitmesinden ziyade, savaştan sonra bölgede ortaya çıkan yeni jeopolitik konjonktürden açıkça rahatsız olduğunu itiraf etmiş oldu.

ABD'deki başkanlık seçimleri bittikten sonra, Washington'daki yeni yönetim Güney Kafkasya ile özel bir şekilde ilgilenmeye başladı. Özellikle Joe Biden'in atamış olduğu yeni dışişleri bakanı Antony Blinken, hem Ermenistan, hem de Azerbaycan yönetimi ile temaslar kurarak ABD'nin bölgeye ilişkin politikasını aktardı. Kuşkusuz Amerika yönetimi için Obama döneminden itibaren desteklenen Güney Gaz Koridoru projesi önemli bir konuydu (Sadıgov 2021c: 140). Bu yüzden Blinken 28 Nisan 2021'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile yaptığı telefon görüşmesinde Amerika-Azerbaycan ilişkilerinin daha da geliştirilmesinden söz etmiştir (President 28 April 2021). Ancak Amerika'nın yeni yönetiminin bir taraftan Azerbaycan ile ilişkileri geliştirmek istediğini açıklamasına rağmen, dünyada dördüncü büyük büyükelçiliği Erivan'da bulunmasından dolayı ilk başlardan itibaren Ermenistan'ı daha fazla savunur bir dil kullanması dikkatlerden kaçmamıştır. Bundan dolayı sınırda Ermenistan ordusunun, Karabağ'da ise Ermeni askeri gruplarının yaptığı provokasyonlara karşı güç kullanmak zorunda kalan Azerbaycan'ı zaman zaman eleştirmiştir. Ayrıca ABD'nin Erivan büyükelçisi Linn Tracy, 2021 yılı boyunca sık sık Karabağ'ın statüsünün çözüme kavuşturulmadığını söyleyerek bu konudaki Ermeni iddialarını savunan bir pozisyon benimsemiştir.

Rusya'nın Ukrayna'ya askeri müdahalesinden sonra ABD'nin, Güney Kafkasya'da daha fazla etkin olmaya çalıştığı görülmüştür. Rusya'nın bölgedeki varlığından açıkça rahatsız olan ABD yönetimi, Azerbaycan ile Ermenistan arasında Avrupa Konseyi arabuluculuğunda gelişen normalleşme çabalarını da takdirle

karşılamaştır. Dolayısıyla iki ülkeyi barıştırmak üzere Avrupa Konseyi'nin faaliyetlerinden memnun kalmıştır. Fakat buna rağmen ABD Temsilciler Meclisi'nden, Karabağ'a 2 milyon dolar mali yardım yapılacağı kararının çıkması Amerikan yönetiminin hem Ermenistan'ı yalnız bırakmak istemediğini, hem de Azerbaycan'ın rızası hilafına hareket ettiğini gözler önüne sermiştir (Armenian Assambly Of America 9 March 2022). Amerikan yönetimi bunun da ötesinde 24 Mart 2022'de Karabağ'daki Ermeni ayrılıkçılarının provokasyonuna karşı harekete geçen Azerbaycan ordusunun faaliyetlerinden de rahatsızlık duymuştur (Tass 25 Marta 2022). Oysa Azerbaycan ordusunun ülke sınırları içinde ayrılıkçı silahlı grupların provokasyonuna engel olması uluslararası hukuktan doğan gayet doğal bir durumdur. Zaten Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı da ABD'nin açıklamasına verdiği yanıtta bu hususun üzerinde durarak Washington'a, sahte Ermeni yalanları üzerinden durum değerlendirmesi yapmaması gerektiğini hatırlatmıştır (Azerbaycan Harici İşler Nazirliyi 26 Mart 2022).

Nisan ve Mayıs 2022'de Avrupa Konseyi'nin arabuluculuğunda Brüksel'de art arda gerçekleşen liderler zirvesi, Amerikan yönetimi tarafından takdirle karşılanmıştır. Washington, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sınır anlaşmazlığının çözümüne kendisinin de katkı sunabileceğini önermiştir (President 11 May 2022). Bu arada 16 Temmuz 2022'de Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanlarının Tiflis'te gerçekleştirdiği görüşmeyi (Şerg 19 İyul 2022) de önemli bulan Washington, müzakere gidişatından duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir (President 26 İyul 2022).

Amerikan yönetimi ilerleyen süreçte hem Ermenistan hem de Azerbaycan ile sıkı temaslar kurarak iki ülke arasındaki normalleşme sürecinde daha fazla inisiyatif almaya çalışmıştır. Lakin bunu yaparken bir yandan da tıpkı Ermenistan gibi normalleşme için adres olarak Minsk Grubu'na atıfta bulunarak Azerbaycan'ın hoşuna gitmeyen çıkışlar yapmıştır. Oysa Azerbaycan, yıllar boyunca soruna barışçı bir çözüm bulamayan Minsk Grubu sürecinin artık mazide kaldığını söylemiştir. Dahası

Ukrayna'ya müdahalesinden sonra batının yaptırımlarıyla karşılaşan Rusya da artık Minsk Grubu'nda Fransa ve ABD ile birlikte çalışamayacaklarını belirtmiştir. Bu manada Rusya için de Minsk Grubu artık "tarihin çöplüğünde" yerini almış bir platforma dönmüştür (Report 17 Fevralya 2023). Dolayısıyla ABD yönetiminin, Minsk Grubu sürecini dile getirmesi Azerbaycan'ı barış müzakereleri çalışmalarında rahatsız eden bir husustur.

12-14 Eylül 2022 tarihlerinde Ermenistan Ordusu sınırda Azerbaycan Ordusunun mevzilerine saldırı yaptığı günlerde Amerika yönetimi taraflara sükûnet çağrısı yapmış ve barışa yönelik çalışmalara devam edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Fakat çatışmaların durmasından sonra ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'nin Erivan'ı ziyaret etmesi ve Ermenistan'ı adeta himaye edercesine yaşananlardan dolayı Azerbaycan'ı suçlu bulması, Bakü'nün gözünde ABD'nin barışa katkısı konusunda şüpheler uyandırmıştır. Haliyle Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı Pelosi'nin ziyaretini, "Kafkaslar'da barışı tehlikeye atma" şeklinde yorumlayarak barışa yönelik sürece zarar verebileceği uyarısında bulunmuştur (Azerbaycan Harici İşler Nazirliyi 18 Sentyabr 2022). Hal böyle olunca ABD Dışişleri Bakanı Blinken, tekrar güven ortamı kurmak için tarafları bir araya getirmeği düşünmüştür. Bu kapsamda 20 Eylül 2022'de başlayan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 77. oturumlarına katılmak üzere New York'ta bulunan Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov ile Ermenistan Dışişleri Bakanı Ararat Mirzoyan'ı buluşturmuştur. Gerçekleşen üçlü toplantıdan sonra ABD'den yapılan açıklamada barışa yönelik çabaların desteklendiği açıklanmıştır. Görüşme esnasında her iki ülkenin dışişleri bakanları, ay sonunda tekrar buluşmak konusunda mutabakata varmıştır (BBC News Türkçe 20 Eylül 2022). Fakat bakanların tekrar bir araya gelmesi Kasım ayını bulmuştur. Zira Rusya arabuluculuğunda Soçi'de yapılan Ermenistan ve Azerbaycan liderleri arasındaki zirve buna engel olmuştur.

7 Kasım 2022 tarihinde Azerbaycan ve Ermenistan dışişleri bakanları ABD'de bir kez daha bir araya gelmiştir. Antony

Blinken'in ev sahipliğinde Washington'da gerçekleşen görüşmede müzakere sürecinin hızlandırılması konusunda mutabakata varılmıştır (Yorul 2022). Görüşmeden sonra Antony Blinken, 15 Kasım'da Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, ertesi gün de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile birer telefon görüşmesi yaparak ülkesinin normalleşme sürecine katkı vermekte kararlı olduğunu bir kez daha yinelemiştir.

Genel olarak bakıldığında ABD yönetimi 2022 yılı sonlarına kadar, Güney Kafkasya'da barışa yönelik ciddi girişimlerde bulunmaya çalışmıştır. Ancak bu çalışmalara paralel olarak Ermenistan'dan yana tavır takınması sürece samimi katkısı konusunda Bakü'nün kuşkusunu ve tepkisini çekmiştir. Esasında ABD'nin iki ülke arasındaki sürece katkı sunmaktan ziyade Rusya'yı bölgeden sıkıştırıp çıkarmak ve Ermenistan'da daha fazla sağlamlaşmak üzere bir amacı güttüğü apaçık ortadadır. Kuşkusuz 2022 sonuna kadar barışa yönelik girişimlerinden ciddi sonuçlar almamasının temelinde de bu neden yatmaktadır.

4. Fransa'nın Ermenistan'dan Yana Tutumuyla Barış Sürecine Zarar Vermesi

II. Karabağ Savaşı başladığı andan itibaren Fransa'nın nasıl bir tutum sergileyeceği merak konusu olmuştur. Zira Fransa, ABD ve Rusya ile beraber Minsk Grubu'nun üç eş başkanından biriydi. Lakin savaşın başladığı ilk günlerden itibaren Fransa, açıkça Ermenistan'dan yana tavır takınmaya başlamıştır. Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan çatışmaların başladığı gün Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirmiştir. Paşinyan görüşmede Türkiye'nin Karabağ'daki çatışmaya müdahalesinin engellenmesi gerektiğini söylemiştir. Macron ise gerilimi düşürmeğe ve çatışmayı durdurmaya yönelik tüm önlemleri almaya çalışacaklarını belirtmiştir (RBC 27 Sentyabrya 2020).

Ertesi gün Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'i arayan Fransa Cumhurbaşkanı Macron, ateşkesin bozulmasından duyduğu

endişesini dile getirmiş ve sorunun müzakereler yoluyla çözülmesinden yana olduğunu vurgulamıştır (President 27 Sentyabr 2020). Macron 3 gün sonra ise katıldığı bir televizyon yayınında Türkiye'nin Azerbaycan'a olan desteğinden duyduğu rahatsızlığı ifade etmiş ve "Ermenistan'a ve Ermeni halkına açıkça söylüyorum, Fransa üzerine düşen rolü üstlenecektir" gibi beyanıyla Ermenis-tan'dan yana tavrını sürdürmüştür (France 24 30 September 2020).

Fransa Cumhurbaşkanı'nın Türkiye aleyhindeki açıklamaları 2 Ekim 2020'de yaptığı açıklama ile devam etmiştir. Macron bu kez de Türkiye'yi "Suriye'den 300 kadar cihatçıyı Karabağ'a" göndermekle suçlamıştır. Dolayısıyla Makron açıkça Ermenistan yönetiminin Türkiye aleyhinde dile getirmiş olduğu iddiaları sahiplenmiş oldu (Argumentı i Faktı 2 Oktyabrya 2020). Macron'un bu iddialarına Azerbaycan Cumhurbaşkanı 4 Ekim'de El-Cezire ile yaptığı röportajda cevap vererek Fransa'dan kanıtlar sunmasını talep etmiştir (Azerbaycan 4 Oktyabr 2020). Kuşkusuz Macron'un elinde herhangi bir kanıt olmadığı için kanıt sunamamıştır. Lakin savaşın sürdüğü günlerde defalarca Azerbaycan Cumhurbaşkanı telefonla arayarak çatışmalardan duyduğu endişesini dile getirmekle yetinmiştir (Azerbaycan 16 Oktyabr 2020).

Azerbaycan Ordusu Şuşa şehrini işgalden kurtardığı gün Fransa Dışişleri Bakanlığı, şehir yakınlarında çatışmaların yaşanmasından "endişe duyduğunu" açıklamıştır (Ministere De L'europe Et Des Affaires Etrangeres 7 Novembre 2020). 10 Kasım'da savaşın bitmesi ve ateşkes anlaşmasının imzalanması üzerine ise yaptığı açıklamada Fransa'nın en zor günlerinde Ermenistan'ın ve Ermeni halkının yanında olacağını vurgulamıştır (Minister for Europe and Foreign Affairs 10 November 2020).

Haliyle savaş günlerinde Fransa'nın açık bir şekilde işgalci Ermenistan'ı desteklemesi savaşın bitmesinden sonra da devam

etmiştir. Nitekim 25 Kasım 2020'de Fransa Senatosu, hükûmetten “Artsak Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını” tanınmasını isteyen bir karar çıkartmıştır (Un Site Au Service Des Citoyens 25 Novembre 2020). Senatonun kararı Azerbaycan'ın sert tepkisine neden olmuştur. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Laçın'ın işgalden kurtarılmasıyla ilgili yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında Fransa'yı ağır bir dille eleştirmiş ve “Çok istiyorlarsa Marsilya'yı versinler, orada Ermeniler devlet kursun” diye öneride bulunmuştur (Euronews 1 Aralık 2020).

Savaştan sonraki süreçte Azerbaycan Ordusu, karların erimesine paralel olarak Ermeni işgalinden kurtarılan uluslararası sınır hatlarına konuşlanmaya başlamıştır. Ermenistan bu durumu sınırlarına müdahale diye adlandırarak uluslararası kamuoyuna şikâyette bulunmuştur. Dahası Azerbaycan askerlerine engel olmak için Mayıs-Haziran 2021'de defalarca sınırdaki ateşkesi bozmuştur. Hal böyle olunca taraflar arasında küçük çaplı sınır çatışmaları vuku bulmuştur. Bu çatışmalar döneminde de Fransa'nın açıkça Ermenistan'dan yana politika izlemeğe devam etmesi dikkat çekmiştir. Bu minvalde 13 Mayıs 2021'de Nikol Paşinyan ile bir telefon görüşmesi gerçekleştiren Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, ülkesinin Ermenistan'ın toprak bütünlüğüne bağlılığını ifade ederek Azerbaycan birliklerinin Ermenistan topraklarından derhal çıkarılması talebinde bulunmuştur. Aynı zamanda konunun BM Güvenlik Konseyi'nde görüşülmesinden yana olduğunu beyan etmiştir (Ministere De L'europe Et Des Affaires Etrangeres 13 May 2021).

16 Kasım 2021'de Ermenistan güçleri Azerbaycan Ordusunun Laçın ve Kelbecer eksenindeki mevzilerine karşı ani bir saldırı başlatmıştır. Azerbaycan Ordusunun karşı hamlesi sonucu saldırı yapan Ermeni askerlerinden birkaçı silahlarıyla beraber esir alınmıştır (Şerg 17 Noyabr 2021). Durumun bir anda gerginleşmesi üzerine Fransa, meydana gelen gelişmelerden dolayı endişesini dile getirmiştir. Dahası Fransa cumhurbaşkanlığına aday olan Valerie Pecesse 22 Aralık 2021'de yasadışı olarak Rus

Barış Gücü'nün geçici konuşlandığı Hankendi'yi ziyaret etmekle Bakü'nün büyük tepkisini çekmiştir. Azerbaycan, Fransa'nın Bakü'deki büyükelçisine nota vermiştir (Azerbaycan Harici İşler Nazirliği 23 Dekabr 2021). Lakin Bakü ile Paris arasındaki gerilim, Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel'in arabuluculuğunda gerçekleşen ilk Brüksel Zirvesi sırasında sona ermiştir. Hatta zirve, Fransa-Azerbaycan ilişkilerinde yeni bir sayfa açmıştır. Nitekim zirveden sonra ilişkilerin normal hale gelmesi için Fransa'nın attığı adımlar bizzat Azerbaycan cumhurbaşkanı tarafından da takdir edilmiştir.

Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesinden sonra Fransa, Güney Kafkasya'da daha aktif bir politika izlemeğe başlamıştır. Bu bağlamda Ermenistan ve Azerbaycan arasında devam eden barışa yönelik çalışmalara yoğun ilgi duymuştur. Yalnız Paris için de Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki barış süreci tıpkı ABD'nin politikası gibi, Moskova'yı bölgeden izole edebilmek anlamında önemliydi. Paris'in bu niyeti Erivan'ın da işine gelmiştir. Zira bir yandan Vaşington, bir yandan da Paris'ten gelen açıklamalarla Nikol Paşinyan 2022 yılında barış sürecini elinden geldiğince yavaşlatmaya üstünlük vermiştir (Sadık 2022b). Ayrıca Azerbaycan ordusunun Ermenistan sınırları içinde konuşlandığına dair tezlerinin Fransa tarafından sahiple-nilmesi ve Rusya'dan aradığı desteği bulamamasıyla en azından sınır bölgesine Fransız askeri misyonlarının getirilmesi gibi bir alt yapı girişiminde bulunmuştur. Ermenistan yönetiminin bu niyeti bölgedeki Rus Barış Gücü'nün sıkıştırılıp çıkarılmasını arzu eden Fransa'nın ilgisini çekmiştir. Nitekim 6 Ekim'de 2022'de Macron'un katılımıyla Avrupa Konseyi başkanının arabuluculuğunda Prag'da düzenlenen Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki barışa yönelik zirvenin sonucunda Ermenistan sınırına 40 kişilik bir Avrupa misyon grubunun gönderilmesi kararı alınmıştır. Fakat buna rağmen Prag zirvesinden bir hafta sonra Fransız Cumhurbaşkanı Macron, Azerbaycan'ı kızdıracak açıklamalarla bir anda Fransa-Azerbaycan arasındaki ilişkilerin

yeniden gerilmesine yol açmıştır. Paris'in Bakü'ye karşı tutumu 15 Kasım 2022'de Fransız Senatosu'nun Azerbaycan'a karşı "yaptırım uygulanmasını ve Azerbaycan ordusunun Ermenistan'dan derhal çekilmesini öngören" karar tasarısını (Un Site Au Service Des Citoyens 15 Novembre 2022) kabul etmesiyle daha da sertleşmiştir. Azerbaycan tasarıya şiddetli tepki göstermiştir (Azerbaycan Harici İşler Nazirliği 16 Noyabr 2022). Akabinde ise Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın, 7 Aralık 2022'de Brüksel'de düzenlenmesi öngörülen barış görüşmelerine Fransız Cumhurbaşkanı Macron'un katılmasını istemesi üzerine müzakerelere katılmayacağını açıklamıştır. Böylece Charles Michel'in bir süredir yürüttüğü barış müzakereleri 2022 yılı sonlarında Erivan'ın formatın dışına çıkarak yeni isteklerde bulunması, Paris'in ise açıkça hem Bakü'nün, hem de Avrupa Konseyi'nin çabalarına karşı Ermenistan'dan yana tavırlar sergilemesi sonucunda tıkanma noktasına gelmiştir.

Genel olarak Fransa hem Karabağ Savaşı esnasında, hem de savaştan sonra Ermenistan'ı açıkça destekler bir politika izlemiştir. Bu tutumuyla da zaman zaman Bakü'nün sert eleştirilerine maruz kalmıştır. Bakü defalarca Paris'i, uluslararası tanınmış sınırlarına ve egemenlik haklarına saygı göstermeğe, Ermenistan ile devam eden müzakereler konusunda ise adaletli tutum sergilemeğe davet etmiştir. Hatta Paris'in Ermenistan'ı savunur tavırlarına rağmen 6 Ekim'de Prag'da düzenlenen zirveye Fransa'nın katılmasına bile yeşil ışık yakmıştır. Lakin tıpkı ABD gibi Güney Kafkasya'da Rusya'yı sıkıştırmaya karar veren Fransa, Azerbaycan ile var olan ikili ilişkileri yıkmayı göze alırcasına Bakü'nün istekleri ve hassasiyetlerine karşı saygı göstermekten uzak kalmıştır. Hal böyle olunca Avrupa Konseyi'nin arabuluculuğuyla kurulan barış masasına zarar vermiş ve açıkça Bakü tarafından Ermeni yanlısı bir devlet olarak nitelendirilmiştir.

Sonuç

II. Karabağ Savaşı sona erdikten sonra Güney Kafkasya'da nihai barışa yönelik çalışmalar başlamıştır. Bu kapsamda Azerbaycan ile Ermenistan arasında ateşkes anlaşmasında arabuluculuk rolü üstlenmiş Rusya'nın önerisiyle liderler Moskova'da ilk kez 2021'de üçlü bir zirve gerçekleştirmiştir. Rusya'nın başlattığı zirvelerde önemli kararlar alınmış, süreç boyunca neler yapılması gerektiğine dair yol haritası belirlenmiş, fakat öncelikle Ermenistan'ın, sonrasında ise Rusya-Ukrayna savaşının başlaması dolayısıyla Moskova'nın işi ağırdan alması eşliğinde 2022 yılı sonlarına kadar nihai bir barış elde edilememiştir.

Kuşkusuz savaşın bitmesi bölgede çatışmaların tam olarak sona erdiği anlamına gelmemiştir. Bilindiği gibi savaşan taraflar arasında nihai barış anlaşmasının imzalanmadığı her an, yeni çatışma ortamını ortaya çıkarabilmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan ile Ermenistan arasında barış müzakerelerinin yapıldığı 2021 ve 2022 yıllarında hem iki ülke sınırında, hem de Rus Barış Gücü'nün geçici olarak konuşlandığı Karabağ bölgesinde sık sık çatışmalar meydana gelmiştir. Özellikle bu süreçte Ermenistan ordusunun ve Karabağ'daki silahlı Ermeni birliklerinin provokasyonları sonucu her iki taraftan yüzlerce asker hayatını kaybetmiştir. Azerbaycan Ermeni provokasyonlara karşı küçük çaplı ancak çok etkili operasyonlar gerçekleştirmiştir. Ermenistan ise provokasyonlarla bir şey elde edememiş, ama tıpkı savaş günlerinde olduğu gibi farklı küresel aktörlerin başkentlerini arayarak destek talebinde bulunmuştur.

Ermenistan'ın destek arayışına Fransa ve ABD olumlu yanıt vererek Azerbaycan ile yürütülen barış çalışmalarında katkı sunmak istemiştir. Böylece bölgesel barış meselesi adeta uluslararası bir rekabet halini almıştır. Diğer yandan hem ABD hem Fransa, açıkça Ermenistan'dan yana tutum sergilemekle Azerbaycan'ın tepkisini üzerlerine çekmiştir. Azerbaycan barışa katkı sunabilecek bütün tarafların önerilerine açık olduğunu, lakin adaletli bir barışı savunduğunu belirterek bu konuda Avrupa Konseyi'nin tarafsız

tutumunu daha fazla değerli bulmuştur. Bundan dolayı 2021 yılı sonlarında başlayan Brüksel sürecine önem veren Azerbaycan cumhurbaşkanı, Avrupa Konseyi arabuluculuğunda Ermenistan başbakanı ile 4 kez görüşme gerçekleştirmiştir. Brüksel zirveleri Azerbaycan'ın uluslararası hukukla bağdaşır hassasiyetlerine önem verilen kararların alınmasıyla hafızalarda yer edinmiştir. Lakin Brüksel zirvelerine paralel olarak özellikle Ukrayna Savaşıyla beraber Güney Kafkasya'dan Rusya'nın sıkıştırılmasını amaç edinen ABD ile Fransa'nın sürece yaklaşımları, 2022 yılı sonlarında Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki barış müzakerelerinin durmasına neden olmuştur. Bugün hala daha barışa yönelik çalışmalar devam etmekte ve iki ülke arasında normalleşmeye dair girişimler görülmektedir. Lakin Ermenistan'ın "ne savaş ne barış" taktiğine sarılması, küresel aktörlerin ise meseleye Ermenistan'dan yana bir politikayla bakıyor olması ateşkesi her geçen gün daha kırılgan hale getirmektedir. Diğer yandan iki ülke arasında hala bir barışın imzalanmaması bölgede yeniden sıcak çatışma çıkabilme ihtimalini yükseltmektedir.

Kaynakça

- "ABŞ Devlet Katibi Entoni Blinken Azerbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Eliyevə Telefonla Zəng Etmişdir". (28 Aprel 2021). President, <https://president.az/az/articles/view/51323> (erişim: 10. 06. 2023)
- "Aliyev'den Fransa'ya: Çok İstiyorsanız Marsilya'yı Ermenilere Verin, Orada Devlet Kursunlar". (1 Aralık 2020). Euronews, <https://tr.euronews.com/2020/12/01/aliyev-den-fransa-ya-cok-istiyorsan-z-marsilya-y-ermenilere-verin-orada-devlet-kursunlar> (Erişim: 10. 06. 2023)
- "Amerika Birleşmiş Ştatlarının Devlet Katibi Antoni Blinken Azerbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Eliyevə Zəng Edib". (26 İyul 2022). President, <https://president.az/az/articles/view/56748> (Erişim: 12. 06. 2023)

- “Amerika Birleşmiş Ştatlarının Dövlət Katibi Antoni Blinken İlham Eliyevə Zəng Edib”. (11 May 2022). President, <https://president.az/az/articles/view/55998> (erişim: 10. 06. 2023)
- “Azərbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ilə Ermənistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın 6 Nisan 2022 Tarihinde AB Konseyi Başkanı Charles Michel'in Evsahiplığında Brüksel'de Gerçekleştirdikleri Görüşme Hk”. No: 122. (8 Nisan 2022). Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/no_-122_-azerbaycan-cumhurbaskani-ermenistan-basbakani-ab-konseyi-baskani-gorusmesi-hk.tr.mfa (Erişim: 07. 06. 2023)
- “Azərbaycan Daha 8 Ermeni Herbçini Tehvil Verdi”. (7 Fevral 2022). Gafqazinfo, <https://qafqazinfo.az/news/detail/azerbaycan-daha-8-ermeni-herbcini-tehvil-verdi-352343> (Erişim: 28. 05. 2023)
- “Azərbaycan Prezidenti İlham Eliyev Halka Müraciət Edib”. (27 Sentyabr 2020). Apa, https://apa.az/az/daxili_siyaset/Azrbaycan-Prezidenti-Ilham-liyevin-xalqa-muracit-edib-colorredYENILNIBcolor-607177 (erişim: 03. 06. 2023)
- “Azərbaycan və Ermənistan Dışişleri Bakanları Biraraya Geldi”. (20 Eylül 2022). BBC News Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c06g1jxx47xo> (Erişim: 10. 06. 2023)
- “Biden: Trump Yönetimi, Türkiye'den Dağlık Karabağ Krizinin Dışında Kalmasını Talep Etmeli”. (29 Eylül 2020). Habertürk, <https://www.haberturk.com/biden-trump-yonetimi-turkiye-den-daglik-karabag-krizinin-disinda-kalmasini-talep-etmeli-2819176> (Erişim: 11. 06. 2023)
- “Communiqué issued by the French Presidency”. Elysée Palace. 13 May 2021. (13 May 2021). Ministere De L'europa Et Des Affaires Etrangeres, <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/azerbaijan/news/article/communique-issued-by-the-french-presidency-elysee-palace-13-may-2021> (Erişim: 07. 06. 2023)
- “Ermənistan Silahlı Qüvvələri Bütün Cəbhə Boyu Geniş miqyaslı Təhribat Tərədib”. (27 Sentyabr 2020). Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi, <https://mod.gov.az/az/news/ermenistan-silahli-quvveleri-butun-cebhe-boyu-genismiqyasli-texribat-toredib-32310.html> (Erişim: 12. 06. 2023)
- “Ermənistan Silahlı Qüvvələri Daşkəsən, Kəlbəcər və Laçın İstiqamətlərində Genişmiqyaslı Təhribat Tərədib”. (13 Sentyabr 2022). Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi, <https://mod.gov.az/az/news/ermenistan-silahli-quvveleri-daskesen-kelbecer-ve-lacin-istiqametlerinde-genismiqyasli-texribat-toredib-42328.html> (Erişim: 09. 06. 2023)

- “Ermenistan Silahlı Güvvelerinin Töretmeyi Tehribatların Garşısının Alınması Zamanı Şehid Olan Herbi Gulluğuların Siyahısı”. (15 Sentyabr 2022). Azerbaycan Müdafie Nazirliyi, <https://mod.gov.az/az/news/ermenistan-silahli-quvvelerinin-toretmeyi-texribatlarin-qarsisinin-alinmasi-zamani-sehid-olan-herbi-qulluqularin-siyah-42434.html> (Erişim: 29. 05. 2023)
- “Fransa Respublikasının Prezidenti Emmanuel Macron İlham Eliyeye Telefonla Zeng Edib”. (27 Sentyabr 2020). President, <https://president.az/az/articles/view/41027> (Erişim: 11. 06. 2023)
- “Fransiya Sozovet Zasedaniye SB OON İz-Za Situatsiy Na Granitse Armeniy i Azerbaydjana”. (13 Sentyabrya 2022). Tass, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/15734765> (Erişim: 12. 06. 2023)
- “FY2022 Omnibus Bill Calls for Aid to Armenia & Artsakh”. (9 March 2022). Armenian Assambly Of America, <https://www.armenian-assembly.org/post/fy2022-omnibus-bill-calls-for-aid-to-armenia-artsakh> (Erişim: 13. 06. 2023)
- “Güney Kafkasya'da 6'lı Platformun İlk Adımı Atılıyor”. (10 Aralık 2021). TRT Haber, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/guney-kafkasyada-6li-platformun-ilk-adimi-atiliyor-634507.html> (Erişim: 18. 06. 2023)
- “Haut-Karabakh : « Nous ne lâcherons pas les Arméniens », répond Emmanuel Macron à Sylvain Tesson”. (13 Octobre 2022). 20 Minutes.fr, <https://www.20minutes.fr/politique/4005264-20221013-haut-karabakh-lacherons-armeniens-repond-emmanuel-macron-sylvain-tesson> (Erişim: 19. 06. 2023)
- “Macron Condemns Turkey's 'Bellicose' Statements on Nagorno-Karabakh Fighting”. (30 September 2020). France 24, <https://www.france24.com/en/20200930-macron-condemns-turkey-s-bellicose-statements-on-nagorno-karabakh-fighting> (Erişim: 23. 06. 2023)
- “Makron Azerbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Eliyeye Zeng Edib”. (5 Aprel 2022). President, <https://president.az/az/articles/view/56842> (Erişim: 25. 06. 2023)
- “Makron Soobshil o Perebroske Siriyskih Boevikov Cherez Turtsiyu v Karabahe”. (2 Oktyabrya 2020). Argumentı i Faktı, https://aif.ru/politics/makron_soobshchil_o_perebroske_siriyskih_boevikov_cherez_turciyu_v_karabah (05. 07. 2023)
- “Members of Congress Blast Azerbaijan and Turkey As Attack on Artsakh Expands to Armenia”. (29 September 2020). The Armenian Weekly, <https://armenianweekly.com/2020/09/29/members-of-congress-blast->

- azerbaijan-and-turkey-as-attack-on-artsakh-expands-to-armenia/
(Erişim: 07. 07. 2023)
- “MİD RF Virazil Kraynyuyu Ozaboçennost Eskalatsiyey v Karabahe”. (4 Avgusta 2022). Argumenti i Faktı, https://aif.ru/politics/mid_rf_vyrazil_kraynyuyu_ozaboçennost_eskalat_ey_v_karabahe (Erişim: 13. 07. 2023)
- “MİD RF Zayavili Chto Moskva Gotova Sodeytsvovat Baku İ Yerevanu V Peregovorah o Gostgranitsah”. (30 Avgusta 2022). İnterfax, <https://www.interfax.ru/russia/859965> (Erişim: 22. 06. 2023)
- “MİD Rossiy: Format Minskoy Gruppy OBSE Otpravlen Na Svalku İstoriy”. (17 Fevralya 2023). Report, <https://report.az/ru/karabakh/zaharova-format-minskoj-gruppy-obse-otpravlen-na-svalku-istorii/> (Erişim: 06. 07. 2023)
- “Müdafie Nazirliyinin Melumatı”. (26 Mart 2022). Azərbaycan Müdafiye Nazirliyi, <https://mod.gov.az/az/news/mudafie-nazirliyinin-melumatı-39654.html> (Erişim: 18. 07. 2023)
- “Nagorno-Karabakh Statement By Jean-Yves Le Drian”. (10 November 2020). Minister for Europe and Foreign Affairs, <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/azerbaijan/news/article/nagorno-karabakh-statement-by-jean-yves-le-drian-minister-for-europe-and> (Erişim: 19. 07. 2023)
- “No: 379/20, 23 Oktyabr Tarixinde Harici İşler Naziri Ceyhun Bayramovun ABŞ Kongresinin Nümayendeler Palatasının Spikeri Nancy Pelosi ile Görüşü Baş Tutub”. (25 Oktyabr 2020). Azərbaycan Harici İşler Nazirliyi, <https://www.mfa.gov.az/az/news/no37920-23-oktyabr-tarixinde-xarici-isler-naziri-ceyhun-bayramovun-abs-kongresinin-numayendeler-palatasinin-spikeri-nensi-pelosi-ile-gorusu-bas-tutub> (Erişim: 12. 08. 2023)
- “No: 413/22, Azərbaycan Respublikası Harici İşler Nazirliyinin Metbuat Hidmeti İdaresinin ABŞ Nümayendeler Palatasının Spikeri N. Pelosinin Ermenistana Seferi Zamanı Söyledikleri ile Bağlı Açıklaması”. (18 Sentyabr 2022). Azərbaycan Harici İşler Nazirliyi, <https://www.mfa.gov.az/az/news/no41322> (Erişim: 12. 08. 2023)
- “No: 516/22, Fransa Senatında Azərbaycan Eleyhine Gebul Edilmiş Getnameye Dair Şerh”. (16 Noyabr 2022). Azərbaycan Harici İşler Nazirliyi, <https://www.mfa.gov.az/az/news/no51622> (Erişim: 12. 08. 2023)
- “No: 524/21, Azərbaycan Respublikası Harici İşler Nazirliyinin Metbuat Hidmeti İdaresinin Fransanın İl-Dö, Frans Regionunun Prezidenti, Ölke Prezidentliyinə Namized Valeri Pekrezin Azərbaycan'ın Garabağ Bölgesine Ganunsuz Seferine Dair Melumatı”. (23 Dekabr 2021).

- Azerbaycan Harici İşler Nazirliyi,
<https://www.mfa.gov.az/az/news/no52421> (Erişim: 12. 08. 2023)
- “No:140/22, Azerbaycan Respublikası Harici İşler Nazirliyinin Metbuat Hidmeti İdaresinin Abş Dövlet Departamentinin Metbuat Hidmetinin Rehberinin Müavininin Açıklamasına Dair Şerhi”. (26 Mart 2022). Azerbaycan Harici İşler Nazirliyi,
<https://www.mfa.gov.az/az/news/no14022> (Erişim: 12. 08. 2023)
- “Pashinyan Obsudil Boy V Nagornom Karabahe S Makronom”. (27 Sentyabrya 2020). RBC,
<https://www.rbc.ru/rbcfreenews/5f70d6f89a7947792e234cc4> (Erişim: 10. 08. 2023)
- “Paşinyan: Dlya Nas Stalo Yasno Çto Borba Bolşe Ne İmeyet Smısla, Kogda Pal Şuşı”. (13 Noyabrya 2020). Sputnik Armenia,
<https://ru.armeniasputnik.am/politics/20201113/25324263/Pashinyan-dlya-nas-stalo-yasno-chto-borba-bolshe-ne-imeet-smysla-kogda-pal-shushi.html> (Erişim: 28. 07. 2023)
- “Peskov: Kreml Pozitivno Otnositsya K Resheniyu Baku İ Yerevana Nachat Mirniye Peregovori”. (7 Aprelya 2022). Life, <https://life.ru/p/1485111> (Erişim: 14. 08. 2023)
- “Prezident: Pragadaki Görüşden Sonra Fransa Prezidenti Tehqiramiz, Gebulolunmaz, Yalan ve Tehribat Harakterli Beyanatlarla Çıhış Etdi”. (14 Oktyabr 2022). Apa, <https://apa.az/az/resmi-xeber/prezident-praqadaki-gorusden-sonra-fransa-prezidenti-tehqiramiz-qebulolunmaz-yalan-ve-texribat-xarakterli-beyanatlarla-cixis-etdi-727441> (Erişim: 21. 07. 2023)
- “Prezidenti Rossiy, Şşa i Frantsiy Prinyali Zayavleniye Po Situatsiy V Nagornom Karabahe”. (1 Oktyabrya 2020). Tass,
<https://tass.ru/politika/9603003> (Erişim: 10. 08. 2023)
- “Proposition de résolution en application de l'article 34-1 de la Constitution, portant sur la nécessité de reconnaître la République du Haut-Karabagh”. (25 Novembre 2020). Un Site Au Service Des Citoyens,
<http://www.senat.fr/leg/tas20-026.html> (Erişim: 27. 08. 2023)
- “Putin Priglasil Aliyeva i Paşinyana V Rossiya Na Trehstoronniye Peregovori”. (24 Oktyabrya 2022). Vedomosti,
<https://www.vedomosti.ru/politics/news/2022/10/24/947154-mid-putin-priglasil-alieva-pashinyana-rossiyu-na-trehstoronnie-peregovori> (Erişim: 22. 07. 2023)
- “RÉSOLUTION visant à appliquer des sanctions à l'encontre de l'Azerbaïdjan et exiger son retrait immédiat du territoire arménien, à faire respecter l'accord de cessez-le-feu du 9 novembre 2020, et favoriser toute initiative visant à établir une paix durable entre les deux pays”. (15

- Novembre 2022). Un Site Au Service Des Citoyens, <http://www.senat.fr/leg/tas22-019.pdf> (Erişim: 15. 08. 2023)
- “Situation in Nagorno-Karabakh”. 7 November 2020. (7 November 2020). Ministere De L’europe Et Des Affaires Etrangeres, https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/azerbaijan/news/article/situation-in-nagorno-karabakh-7-nov-2020?debut_ssra=20&page_courante=3#pagination_ssra (Erişim: 17. 08. 2023)
- “Sşa Predlojili Vvesti V Karabah Mirotvortsev İz Skandinavii”. (1 Noyabrya 2020). İzvestiya, <https://iz.ru/1081272/2020-11-01/ssha-predlozhili-vvesti-v-karabakh-mirotvortcev-iz-skandinavii> (Erişim: 17. 07. 2023)
- “Sşa Prizvali RF Proyasnit Rol Turtsiy v Soglaşeniy Po Karabahu”. (17 Noyabrya 2020). Argumenti i Fakti, https://aif.ru/politics/world/ssha_prizvali_rf_proyasnit_rol_turcii_v_soglaşenii_po_karabahu (Erişim: 20. 08. 2023)
- “Sşa Prokommentirovali Obostreniye Konflikta V Nagornom Karabahe”. (29 Sentyabrya 2020). Argumenti i Fakti, https://aif.ru/politics/world/ssha_prokommentirovali_obostrenie_conflikta_v_nagornom_karabahe (01. 09. 2023)
- “Sřa Zayavili Čto Gluboko Obespokoeni Peremesheniyem Voysk Azerbaydjana V Nagornom Karabahe”. (25 Marta 2022). Tass, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/14190097> (Eriřim: 20. 08. 2023)
- “şuşa Bele Azad Olundu: Teferruatlar”. (9 Noyabr 2020). Milli, <https://news.milli.az/politics/895827.html> (Erişim: 11. 08. 2023)
- “Tramp Pohvalil Armyan Za Patriotizm İ Deloviye Kaçestva”. (19 Oktyabrya 2020). İnterfax, <https://www.interfax.ru/world/732104> (Erişim: 28. 08. 2023)
- “Tramp Zayavil Chto Legko Dobyetsya Mirnogo Uregulirovaniya Mejdu Armeniyey İ Azerbaydjanom”. (25 Oktyabrya 2020). Tass, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/9812655> (Erişim: 14. 07. 2023)
- “Trump O Voyne v Karabahe”. (28 Sentyabrya 2020). Haqqın, <https://haqqin.az/news/190443> (Erişim: 19. 08. 2023)
- “V Gosdepe Zayavili o “Riske Destabilizatsiy” v Karabahe İz-za Rossiy”. (16 Dekabrya 2020). Moskovskiy Komsomolets, <https://www.mk.ru/politics/2020/12/16/v-gosdepe-zayavili-o-riske-destabilizacii-v-karabakhe-izza-rossii.html> (Erişim: 01. 09. 2023)
- “V Novo-Ogarevo Nachalas Vstrecha Putina İ Pashinyana”. (19 Aprelya 2022). RBK,

<https://www.rbc.ru/rbcfreenews/625eba689a7947332fe95c88>
(Erişim: 01. 09. 2023)

“V Tsentre Yerevana Prohodit Mnogotisyachnyy Miting V Podderjku Nepriznannoy NKR”. (5 Aprelya 2022). Ria Novosti,
<https://ria.ru/20220405/miting-1781969205.html> (Erişim: 25. 08. 2023)

“Zaharova Zayavila o Vmeşateltstve ES v Armyano-Azerbaydjanskoye Uregulirovaniye”. (11 Oktyabrya 2022). Ria Novosti,
<https://ria.ru/20221011/mid-1823174624.html> (Erişim: 13. 08. 2023)

Aliyev, İ. (1989). Nagornyy Karabah: İstoriya, Faktı, Sobitiya, Baku: İzdatelstvo Elm.

Azerbaycan Ordusu, 11 Noyabr (Kasım) 2020, s. 6.

Azerbaycan Ordusu, 11 Oktyabr (Ekim) 2020, s. 2.

Azerbaycan Ordusu, 6 Oktyabr (Ekim) 2020, s. 3.

Azerbaycan Tarihi: 1900-1920-ci İller. (2008). Cilt 5, Bakü: Elm Neşriyyatı.

Azerbaycan, 07 Aprel (Nisan) 2022, s. 1.

Azerbaycan, 11 Dekabr (Aralık) 2020, s. 10.

Azerbaycan, 12 Yanvar (Ocak) 2021, s. 2.

Azerbaycan, 15 Dekabr (Aralık) 2021, s. 1.

Azerbaycan, 16 Dekabr (Aralık) 2021, s. 2.

Azerbaycan, 16 Oktyabr (Ekim) 2020, s. 3.

Azerbaycan, 2 Sentyabr (Eylül) 2022, s. 6.

Azerbaycan, 25 May (Mayıs) 2022, s. 1.

Azerbaycan, 26 Fevral (Şubat) 2021, s. 6.

Azerbaycan, 30 İyun (Haziran) 2021, s. 2.

Azerbaycan, 4 Oktyabr (Ekim) 2020, s. 1-2.

Azerbaycan, 5 Fevral (Şubat) 2022, s. 3.

Azerbaycan, 8 Aprel (Nisan) 2022, s. 1-2.

Cory, W. ve Andrew, S. B. (2021). Azerbaijan and Armenia: The Nagorno-Karabakh Conflict, CRS Report, Congressional Research Service.

Czahor, R. (2017). The Nagorno-Karabakh Conflict As A Specific Example Of Assymmetric Conflict, Jorunal Of Science Of The Military Academy Of Land Forces, Volume 49, Number 3 (185), s. 17-31.

Eliyarlı, S. (2009). Azerbaycan Tarihi: Uzag Keçmişden 1870'ci İle Geder, Bakü: Çırag Neşriyyatı.

- Ergan, U. (2021). "Güney Kafkasya'da "3 artı 3" Formülü", *Hürriyet*, 30 Ocak 2021, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/guney-kafkasyada-3-arti-3-formulu-41728245> (Erişim: 12. 06. 2023)
- Erozbek, D. (2022). "Pashinyan İsklyuçil Podpisaniye Mirnogo Dogovora S Azerbaydjanom Bes Obsujdeniya S Karabahom", *Kommersant*, 22 Aprely 2022, <https://www.kommersant.ru/doc/5326149> (Erişim: 10. 06. 2023)
- İmanov, R. (2006). *Gondarma Dağlık Karabağ Muhtar Vilayetinın Yaranması Tarihinden*, Bakü: AZTU'nun Matbaası.
- İşyar, Ö. G. (2020). *Dağlık Karabağ Sorunu: Birinci ve İkinci Savaşın Dinamikleri*, Bursa: Dora Yayınevi.
- Kerimov, R. (2022). "Azerbaydjanskiye Pograniçniki Zaderjali Armyanskogo Diversanta", *İnterfax*, 24 Aprely 2022, <http://interfax.az/view/865451> (Erişim: 18. 06. 2023)
- King, L. (2020). "Tiny Ethnic Armenian Enclave May Spark a Wider Conflict", *Los Angeles Times*, 29 September 2020, <https://www.latimes.com/world-nation/story/2020-09-29/tensions-mount-armenia-azerbaijan-continue-fighting> (Erişim: 18. 06. 2023)
- Kurban, V. ve Çimen, N. (2020). "Tarihi ve Güncel Boyutlarıyla Karabağ", *ULİSA* 12, Sayı 8, s. 20-33.
- Kusov, O. (2021). "3+3 Regionalniye İgroki Reshayut Klyucheviye Problemi Yujnogo Kavkaza", *News*, 10 Dekabrya 2021, <https://news.ru/cis/3-3-regionalnye-igroki-reshayut-klyuchevye-problemy-yuzhnogo-kavkaza/> (Erişim: 22. 06. 2023)
- Larina, A. (2022). "Pashinyan Soobshil o Dostijeniye Okonchatelnogo Soglasiya Po Karabahu S Moskvoy", *Kommersant*, 20 Aprely 2022, <https://www.kommersant.ru/doc/5317475> (Erişim: 22. 06. 2023)
- Maksimova, K. (2022). "V Kremle Rasskazali O Podgotovke Vstreçi Putina, Paşinyana i Aliyeva v Soçi", *Gazeta*, 26 Oktyabrya 2022, <https://www.gazeta.ru/politics/news/2022/10/26/18884371.shtml> (Erişim: 16. 06. 2023)
- Mustafazade, T. (2010). *Garabağ Hanlığı*, Bakü: Sabah Yayınları.
- Nuriyeva, İ. (2019). *Azerbaycan Tarihi (En Gedim Zamanlardan XXI. Esrin Evvellerinedek)*, Bakü: Mütercim Neşriyyatı.
- Özdaşlı, E. (2021). "İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Sivillere Yönelik Saldırılarının Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı 7, Giresun, s. 51-83.
- Özsoy, B. ve Aydemir Baş, F. B. (2022). "Küresel Çözumsuzlükten Vatan Muharebesine: Dağlık Karabağ'da Minsk Grubu'nun Rolü Üzerine Bir

- Değerlendirme”, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 13 (33), s. 143-160.
- Özyılmaz, E. V. (2013). “Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15 (2), s. 191-208.
- Polovinin, İ. (2022). “Popıtka Smenit Vlast Pod Sousom Karabaha: Smojet Li Armyanskaya Oppozitsiya Ubrat Pashinyana”, Gazeta, 18 Aprely 2022, <https://www.gazeta.ru/politics/2022/04/18/14747972.shtml> (Erişim: 18. 08. 2023)
- Poyraz, M. (2020). Kafkasya'nın Kudüs'ü Karabağ, Ankara: SR Yayınevi.
- Recebli, G. (2013). Azerbaycan Tarihi: Oçerkler, Bakü: Elm ve Tehsil Yayınları.
- Rossiyskaya Gazeta, 24 Dekabrya (Aralık) 1991, s. 1.
- Sadıgov, R. (2020a). “Güney Kafkasya'da Yeniden Tırmanan Gerginlik: Karabağ Çatışmalarında 3. Safha”, Fikirturu, 29 Eylül 2020, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/guney-kafkasyada-yeniden-tirmanan-gerginlik-karabag-catismalarinda-3-safha/> (Erişim: 28. 08. 2023)
- Sadıgov, R. (2020b). “Karabağ Mutabakatı: Silahlı Çözümde Siyasi Çözüm”, Fikirturu, 11 Kasım 2020, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/karabag-mutabakati-silahli-cozumden-siyasi-cozume/> (Erişim: 28. 08. 2023)
- Sadıgov, R. (2021a). “1918-1920 Yıllarında Karabağ'da Ermeni İsyanları: Azerbaycan Hükümetinin Toprak Bütünlüğünü Sağlamak İçin İsyancılara Karşı Mücadelesi”, Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7 (1), s. 1-17.
- Sadıgov, R. (2021b). “İkinci Karabağ Savaşı ve Bölgesel Güçlerin Tutumu”, Soğuk Savaş Sonrası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler Bağlamında Güney Kafkasya, Editör: Vefa Kurban, Seçil Öraz Beşikçi, Recep Efe Çoban, İzmir: İksad Yayınları, s. 423-480.
- Sadıgov, R. (2021c). “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ABD ve AB ile İlişkileri (1991-2021)”, Türkiye Günlüğü, Sayı 146, Ankara, s. 132-143.
- Sadık, R. (2021). “Karabağ'da Ateşkesin 1. Yılı: İşbirliği ve Fırsatlara Açık Yeni Jeopolitik Denklem”, Fikirturu, 8 Kasım 2021, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/karabagda-ateskesin-1-yili-isbirligi-ve-firsatlara-acik-yeni-jeopolitik-denklemler/> (Erişim: 28. 08. 2023)
- Sadık, R. (2022a). Kısa Azerbaycan Tarihi, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Sadık, R. (2022b). “Azerbaycan-Ermenistan Çatışması: Kafkasya'da Kalemle Atılan İmza Tetikle Bozulur mu?”, Fikirturu, 14 Eylül 2022, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/azerbaycan-ermenistan-catismasi-kafkasyada-kalemle-atilan-imza-tetikle-bozulur-mu/> (Erişim: 28. 08. 2023)

- Sarıahmetoğlu, N. (2011). Karabağ, İstanbul: İQ Sanat Yayıncılık.
- Sarıkaya Y. ve Aslanlı A. (2021). Karabakh: From Conflict To Resolution, (Ed: M. Ataman, F. Pirinççi), Ankara: Seta Publications
- Sarıkaya, Y. (2020). "Azerbaycan Ermenistan Çatışmasında Son Cephe: Tovuz", TASAV: Dış Politika Ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi, s. 1-10.
- Sarıkaya, Y. (2021). "İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü", Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7 (1), s. 84-103.
- Ses, 24 May (Mayıs) 2022, s. 2.
- Ses, 24 May (Mayıs) 2022, s. 2.
- Ses, 30 Mart 2022, s. 3.
- Svante E. C. (1999). The Nagorno-Karabakh Conflict, Report No. 46, Upsala University, Department of East European Studies.
- Şavrov, N. (1911). Novaya Ugroza Rosskomu Delu V Zakavkazye, Sankt Peterburg: Tipografiya Redaksiy Periodičeskih İzdaniy Ministerstva Finansov.
- Şerg, 1 Noyabr (Kasım) 2022, s. 1-2.
- Şerg, 1 Sentyabr (Eylül) 2022, s. 2.
- Şerg, 15 Yanvar (Ocak) 2021, s. 3.
- Şerg, 17 Dekabr (Aralık) 2021, s. 1, 3.
- Şerg, 17 Noyabr (Kasım) 2021, s. 2.
- Şerg, 19 İyul (Temmuz) 2022, s. 4.
- Şerg, 2 Noyabr (Kasım) 2022, s. 5.
- Şerg, 20 Mart 2021, s. 4.
- Şerg, 27 Noyabr (Kasım) 2021, s. 2.
- Şerg, 6 Sentyabr (Eylül) 2022, s. 1.
- Şerg, 8 Fevral (Şubat) 2022, s. 2.
- Şerg, 9 Fevral (Şubat) 2022, s. 3.
- Veliyev, C. (2022). "Azerbaycan ve Ermenistan Nihai Barış İçin Önemli Adımlar Attı", AA, 8 Nisan 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/azerbaycan-ve-ermenistan-nihai-baris-icin-onemli-adimlar-atti/2558506> (Erişim: 22. 08. 2023)
- Waal de, Th. (2014). Karabağ: Barış ve Savaş Süreçlerinde Ermenistan ve Azerbaycan, İstanbul: Hrant Dink Yayınları.
- Yeni Azerbaycan, 4 Avgust (Ağustos) 2022, s. 3.
- Yeni Azerbaycan, 6 Avgust (Ağustos) 2022, s. 2.

- Yorul, Ö. (2022). "ABD Dışişleri Bakanlığı: '(Azerbaycan-Ermenistan) Dışişleri bakanları müzakereleri hızlandırma konusunda anlaştilar", İHA, 11 Kasım 2022, <https://www.iha.com.tr/haber-abd-disisleri-bakanligi-azerbaycan-ermenistan-disisleri-bakanlari-muzakereleri-hizlandirma-konusunda-anlastilar-1118686/> (Erişim: 16. 08. 2023)
- Yüksel, C. ve Yüce H. (2022). "Uluslararası Hukuk Açısından Dağlık Karabağ Sorunu ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nı Sona Erdiren Ateşkes Anlaşması", İstanbul Hukuk Mecmuası, 80 (3), s. 1021-1065.

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 14 • Sayı/No: 66 • Aralık/December 2023
ISSN: 1309-601X

ÖZEL GÜVENLİĞİN ULUSLARARASI SORUNLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: RUSYA-UKRAYNA SAVAŞINDA WAGNER GRUBU ÖRNEĞİ

*The Impact of Private Security on International Issues:
The Case of the Wagner Group in the Russia-Ukraine War*

Mustafa Kemal ÖZTOPAL

Doktora Öğrencisi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Giresun.
mustafaoztopal@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0717-7859

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 26.10.2023
Kabul Tarihi: 09.11.2023
DOI: 10.59281/turkiz.1381456

Kaynak göstermek için:

Öztopal, M. K., (2023). Özel Güvenliğin Uluslararası Sorunlar Üzerindeki Etkisi: Rusya-Ukrayna Savaşında Wagner Grubu Örneği. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 14(66): 53-74.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789
www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

ÖZEL GÜVENLİĞİN ULUSLARARASI SORUNLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: RUSYA- UKRAYNA SAVAŞINDA WAGNER GRUBU ÖRNEĞİ

*The Impact of Private Security on International Issues: The Case
of the Wagner Group in the Russia-Ukraine War*

Mustafa Kemal ÖZTOPAL

Doktora Öğrencisi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Giresun.
mustafaoztopal@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0717-7859

Özet

Güvenlik ihtiyacı insanlık tarihi kadar eski bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç bireylerin olduğu gibi toplumların ve devletlerin de en temel ihtiyacı olarak süregelmiştir. Güvenlik, tehdit algısı ve savaşların yapısında meydana gelen değişimler, güvenlik kavramının zaman içerisinde değişmesine sebep olmuştur. Klasik anlamda devletin tekelinde olan güvenlik hem yapısal değişiklikler hem de liberal anlayışın küresel çapta yaygınlaşması sonrası hızlanan özelleşme dalgasından nasibini almıştır. Güvenliğin özelleşmesi, iç güvenlik konusunda bazı kolluk hizmetlerinin özel güvenlik şirket ve personelince icra edilmesini, dış güvenlik konusunda ise özel askeri güvenlik şirketlerinin yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Bunlardan özel askeri güvenlik şirketleri özellikle büyük devletler tarafından farklı çatışma sahalarında birçok görevde kullanılmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı özel güvenlik ve özel askeri güvenlik şirketi kavramını açıklamak ve bir özel askeri güvenlik şirketi olarak Wagner Grubu'nun Rusya-Ukrayna Savaşı'ndaki rolünü analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Özel Güvenlik, Özel Askeri Güvenlik Şirketleri, Uluslararası Sorunlar, Wagner Grubu, Rusya, Ukrayna.

Abstract

The need for security is as old as human history. This need has continued to be the most basic need of societies and states as well as individuals. Because of the changes in security, threat perception and the structure of wars, the concept of security has changed over time. Security, which was classically the monopoly of the state, has been affected by both structural changes and the wave of privatization that accelerated after the global spread of the liberal understanding. The privatization of security has brought about the performance of some law enforcement services by private security companies and personnel in the field of internal security and the proliferation of private military security companies in the field of external security. Among these, private military security companies are used in many missions in different conflict areas, especially by large states. The main purpose of this study is to explain the concept of private security and private military companies and to analyze the role of Wagner Group, a private military security company, in the Russian-Ukrainian War.

Keywords: *Private Security, Private Military Security Companies, International Issues, Wagner Group, Russia, Ukraine.*

Giriş

Güvenlik ihtiyacı hem bireylerin hem de toplumların en temel gereksinimlerinden birisi olarak süregelmiştir. Bu gereksinimi karşılamak amacıyla toplumlar çeşitli yapılanmalar oluşturmuşlar ve içerisinde bulunulan zamanın güvenlik ihtiyacı doğrultusunda bu yapıları geliştirmeye çalışmışlardır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte dünyanın genelinde liberal anlayış ve politikalar egemen hale gelmiş ve bununla birlikte birçok sektörde devletin etkinliği azalmıştır. Devletin etkinliğinin azalması bazı sektörlerde oluşan boşluğun özel sektör eliyle doldurulmasını beraberinde getirmiştir. Bunlardan birisi de daha önce devlet tekeline bulunan güvenlik konusunda yaşanmıştır. Güvenliğin özelleşmesi, klasik

anlamda kamu eliyle yürütülen bazı kolluk hizmetlerinin özel güvenlik şirketi ve özel güvenlik personeli vasıtasıyla yürütülmesi anlamına gelmekte iken ek olarak çatışma sahalarında eğitim, danışmanlık, istihbarat, lojistik, destek ve teknik hizmetler konusunda hizmet veren özel askeri güvenlik şirketleri son on yıllarda oldukça popüler hale gelmiştir.

Daha eski zamanlarda örnekleri olmakla birlikte özel askeri güvenlik şirketlerinin sayısı ve faaliyet alanındaki artış Soğuk Savaş sonrası döneme denk gelmektedir. Bunda şirket sayısının artması çok önemli bir faktör olmakla birlikte savaşların yapısında meydana gelen değişiklikler de oldukça etkilidir. Geleneksel olarak savaşan taraflar yüzyıllardır devletler iken, yakın tarihte meydana gelen savaş veya çatışmalarda her iki tarafın devlet olduğu durumlar istisna hale gelmiştir (Yalçınkaya, 2006: 250). Özel askeri sektörün ortaya çıkması konusunda mutabık kalınan üç temel neden olduğu varsayılmaktadır. Bunlardan birincisi, yukarıda da bahsedildiği üzere Soğuk Savaş sonrası serbest piyasa ekonomisi modeli ile gelişme gösteren özelleştirme dalgasıdır. İkincisi, orduların küçülmesi sonrası ortaya çıkan askeri işgücünün istihdam ihtiyacıdır. Ve son olarak üçüncüsü, büyük güçlerin gelişmekte olan dünyaya müdahale etmekteki isteksizliği olarak gösterilmektedir (Yalçınkaya, 2006: 256).

Bosna, Kosova, Afrika ülkeleri, Suriye, Libya ve daha birçok sahada faaliyet alanı bulan özel askeri güvenlik şirketlerinin en fazla gündeme geldiği ve bir sektör olarak gelişiminde dönüm noktası olarak kabul edilebilecek gelişme, 11 Eylül saldırıları sonrasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin Irak ve Afganistan müdahaleleri olsa da güncel ve önemli örneklerinden birisi Rusya-Ukrayna Savaşı'nda aktif rol alan Wagner Grubu'dur. İlk saha tecrübesini 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakı sırasında edindiği düşünülen bu şirketin daha sonra Ukrayna'nın doğusu, Suriye, Libya, Orta Afrika Cumhuriyeti, Mali ve Mozambik gibi ülkelerde çeşitli görevler üstlendiği bilinmektedir.

Özel askeri güvenlik şirketleri zaman içerisinde görevli buldukları bölgelerde bir güç olarak ortaya çıkabilmekte, çatışmalar organize edebilmekte, insan hakları ihlallerine konu olabilmekte ve hatta devlet yönetimine karşı harekete geçebilmektedirler. Wagner örneğinden hareketle Rusya'da Milli Savunma Bakanlığı ve Genel Kurmay Başkanlığı'nı hedef göstererek başlayan ve kısa süre içerisinde kontrol altına alınan isyan, bunu bir kez daha göstermiştir.

Bu bilgilerden hareketle bu çalışmada ilk olarak güvenliğin özelleşmesinin yani bir başka ifadeyle özel güvenlik kavramı ve özel askeri güvenlik şirketlerinin terminolojisine bakılmış ve bu şirketlerin uluslararası sorunlarda kullanımı analiz edilmiştir. Dünyanın farklı coğrafyalarında ortaya çıkan çatışma ve uluslararası sorunlarda bu tür şirketlerin rolü ele alınmıştır. Buradan hareketle çalışmanın esas amacı, Rus askeri şirketi Wagner'in Rusya-Ukrayna arasında devam eden savaştaki rolü ve etkisini ortaya koymaktır. Ayrıca zaman içerisinde güçlenen bu şirketlerin adının karıştığı insan hakları ihlalleri ve devlet unsurlarına karşı hareketleri sebebiyle ortaya çıkan durumu, son dönemde yaşanan Wagner isyanı üzerinden analiz etmek çalışmanın amaçları arasındadır. Bu amaçlar doğrultusunda çalışmanın temel varsayımı, özel askeri güvenlik şirketlerinin hemen hepsinin görev tanımının destek, danışmanlık ve teknik konular üzerine kurulu olmasına rağmen aktif olarak çatışma sahalarında muharip unsur olarak da kullanılabildiğini ve çatışmaların seyrine doğrudan etki edebildiğini ortaya koymaktır.

1. Özel Güvenlik Kavramı ve Özel Askeri Güvenlik Şirketleri

Bir ülkenin güvenliği denilince ilk akla gelen şüphesiz iç güvenlik ve dış güvenlik kavramları olmaktadır. Genel olarak devletlerin iç güvenlikleri polis ve jandarma, sahil güvenlik, bekçi, zabıta gibi genel ve yardımcı kolluklarca yürütülmekte iken dış güvenlik ise ordular tarafından sağlanmaktadır. Özel güvenlik ise son yıllarda

hızla gelişen ve genel kolluk kuvvetlerinin yürüttüğü işler dışında belirli alanlarda ve belirli yetkilerde çalışan ve devlete organik bir şekilde bağlı olmayan hizmetleri temsil etmektedir. Bu hizmetler eskiden kolluk kuvvetlerince yürütülmekte iken özel güvenliğin yaygınlaşması ve hacminin giderek artmasıyla özel güvenliğin kapsamına girmiştir (Mil, 2014: 118).

Özel güvenlik kavramının tanımı ile ilgili bir fikir birliği olmamakla birlikte birkaç tanımlama mevcuttur. Kakalik ve Wildhorn'a göre özel güvenlik; soruşturma, koruma, devriye, ikaz, zırhlı taşımacılık da dâhil olmak üzere güvenlikle ilgili her türlü hizmeti sağlayan özel kuruluş ve kişi olarak tanımlanmaktadır. Private Security Task Force (PSTF) ise kendi hesabına çalışan veya istihdam sağlayan, belli bir ücret karşılığında kişi, kurum veya kendileri için güvenlikle ilgili hizmet veren bireyler ve özel olarak finanse edilen kuruluşlar şeklinde bir tanımlama yapmıştır. Bir başka tanıma göre ise özel güvenlik; öncelikle suçun önlenmesi, kayıplar ve belirli kişilere, kuruluşlara veya tesislere zarar verilmesiyle ilgilenen, kamu kolluk kuvvetleri dışındaki bireyler, kuruluşlar ve hizmetler olarak ifade edilmektedir (Strom vd., 2009: 2-2).

Günümüzde özel güvenlik kavramı; kurumsal güvenlik, güvenlik görevlisi şirketleri, özel askeri güvenlik şirketleri, zırhlı araç işletmeleri, soruşturma hizmetleri ve buna benzer birçok terimi kapsamaktadır. Bu çalışmanın özü itibariyle bunlar arasından özel askeri güvenlik şirketlerine ayrıca bakmak yerinde olacaktır.

Özel askeri güvenlik şirketlerini analiz etmeden önce bununla doğrudan ilişkili olan paralı asker kavramına bakmak gerekir. Zira özel askeri güvenlik şirketleri paralı asker olarak sınıflandırılan bu unsurlardan oluşmaktadır. Paralı asker kavramı, siyasi çıkarlar veya meseleler ne olursa olsun herhangi bir ülke veya ulus için ücret karşılığı savaşan profesyonel nitelikteki askerleri ifade etmek için kullanılmaktadır (Eş-Şami, 2023). Paralı askerler uluslararası hukuk içerisinde yazılı olarak düzenlenmiştir. 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nin 1. Ek Protokolü'nde paralı asker

kavramıyla ilgili bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre ülke içinde ya da yurtdışında silahlı bir çatışmada savaşmak üzere silahlı hizmete kaydedilmiş, muhasamata (savaş, doğrudan düşmanlık) doğrudan katılmış, özel kazanç arzusu ile savaşta yer almak istemiş ve kendisine taraflarca ücret vaat edilmiş, ne taraflardan birinin vatandaşı olmayan ve yine taraflardan birinin kontrolündeki topraklarda ikamet etmeyen, taraflardan birinin silahlı kuvvetlerine mensup olmayan ve çatışmaya taraf olmayan devletler tarafından silahlı kuvvetlerde görevlendirilmemiş olanlar, paralı asker olarak tanımlanmış ve bu şekilde bir takım şartlara bağlanmıştır (Birleşmiş Milletler). Bir kişinin paralı asker sayılması için bu şartların tamamını sağlaması gerekmektedir.

Özel askeri güvenlik şirketi personellerinin Cenevre Sözleşmesi'nde yer alan şartların hepsini aynı anda taşıması oldukça zor hatta imkânsız bir ihtimaldir. Bu şartların tamamını yerine getirse dahi paralı askerler muharip statüsünün dışında kalmaktadırlar. Bir personelin muharip olarak değerlendirilmesi ve hukuki bir statü kazanabilmesi için devletin resmi silahlı kuvvetlerinin bir mensubu olması gerektiğinden hareketle, özel askeri güvenlik şirketi personeli ve paralı askerler, muharip unsur olarak değerlendirilemezler. Bu durum söz konusu kişilerin sivil hukuk kapsamında değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır (Özalp, 2009: 67). Özel askeri güvenlik şirketlerinin muharip unsur olarak dünyanın çeşitli bölgelerinde çatışmalara dahil olması, bu bakımdan değerlendirildiğinde uluslararası hukukun açıkça ihlali anlamına gelmektedir.

Paralı asker kavramı, savaşların tarihi kadar eski bir kavram olmasına rağmen özel askeri güvenlik şirketi kavramı ise son on yıllarda popüler olmaya başlayan bir kavramdır. Soğuk Savaş'ın sona ermesine müteakip başta ABD ve Birleşik Krallık olmak üzere birçok ülke ordularını küçültmeye başlamış ve böylece daha önce ordu mensubu olan birçok eğitilmiş profesyonel asker boşa çıkmıştır. Bu askerler daha sonra özel askeri güvenlik şirketlerinde

farklı pozisyonlarında kendisine yer bulmuş ve çatışmalarda yer almak üzere sözleşmeler imzalamışlardır (Eş-Şami, 2023).

Güvenlik başta olmak üzere devletlerin maliyet ve ekonomik gerekçelerle birçok sektörde özelleşmeye gitmesi, kimi askeri hizmetlerin de özelleşmesini hızlandırmıştır. Sadece ekonomik gerekçelerle değil, savaş ve çatışmaların yapısında meydana gelen değişiklikler de bu şirketlerin kullanımını hızlandıran önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Çatışmaların doğasında, yapısında ve yoğunluğunda yaşanan değişimler tarafların yaklaşımlarını da değiştirmiş ve özel askeri güvenlik şirketler bu değişimin bir sonucu olarak daha popüler hale gelmeye başlamıştır.

11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin terörizmle mücadele politikası ile birlikte özel askeri güvenlik şirketi kavramı uluslararası güvenlik içerisinde kendine büyük bir uygulama alanı bulmuştur 2004 yılında yapılan bir araştırmaya göre dünya genelinde 110 ülkede faaliyet gösteren 90'nın üzerinde özel askeri güvenlik şirketi olduğu bildirilmiştir. Bunlar büyük çoğunluğu ABD, İngiltere ve Güney Afrika merkezli olmasına rağmen çeşitli çatışma alanlarında varlık gösteren ve eğitim, istihbarat, lojistik, muharebe ve güvenlik gibi alanlarda hizmet veren gruplar olarak değerlendirilmektedir (Verlöy, 2004). Soğuk Savaş sonrası hızla yaygınlaşan bir kavram olan askeri özel güvenlik şirketi konusunda ABD öncü olmakla birlikte, bu tarz güvenlik şirketleri sadece ABD, Birleşik Krallık ve Güney Afrika'da bulunmamaktadır. Bugün Almanya, Fransa, Polonya, Rusya, Avusturalya, Peru ve Cebelitarık gibi dünyanın farklı bölgelerinde özel askeri güvenlik şirketleri faaliyet göstermektedir.

Devletler özel askeri güvenlik şirketlerine farklı amaçlar çerçevesinde ihtiyaç duymaktadırlar. Güçlü askeri kapasiteye sahip devletler uluslararası hukukun yükümlülüklerinden kaçınmak, kamuoyunda oluşan olumsuz baskıdan kurtulmak ve maliyeti minimal hale getirmek için özel askeri güvenlik şirketlerine yönelirken, daha küçük askeri kapasiteye sahip olan devletler ise

daha askeri tecrübesini artırma, otoriteyi ve rejim güvenliğini devamlılığını sağlama gibi sebeplerle bu şirketleri tercih etmektedirler (İlbaş, 2023: 555). Bir devlet, başka devlet sınırları içerisinde kurulan ve faaliyet gösteren özel askeri güvenlik şirketinden hizmet alabilmektedir. Birleşik Arap Emirlikleri'nin ABD menşeli Blackwater, Kuzey ve Güney Afrika ülkelerinin Rusya menşeli Wagner ile sözleşme imzalayarak hizmet almaları bunun en bilinen örnekleri olarak gösterilebilir.

Özel askeri güvenlik şirketleri faaliyetleri ve sundukları hizmet alanlarına göre dokuz farklı sınıfa ayrılmaktadır. Bunlar a) saldırıya yönelik askeri operasyonlar, b) istikrarsız bölgelerde özel kişilere silahlı güvenlik hizmeti, c) kamuya ya da uluslararası müşterilere istikrarsız bölgelerde silahlı güvenlik hizmeti, ç) insani koruma, operasyon ve destek, d) askeri gözetleme, stratejik öneri ve istihbarat, e) mayın temizleme, f) asker ve polis eğitimi, g) askeri operasyonlar için lojistik ve tedarik, ğ) rehine durumlarında öneri ve/veya rehine kurtarma operasyonları olarak sıralanabilir (Taulbee, 2007: 3-4).

Özel askeri güvenlik şirketleri, zaman içerisinde insan hakları ihlalleri, sivillerin radikalleştirilmesi, buldukları bölgelerde düzmece çatışmaların yaratılması ve zayıf devletlerde halkın silahlanmasına neden olmak gibi illegal hareketler nedeniyle isimlerinden olumsuz şekilde bahsedilen yapılar haline gelmeye başlamışlardır. Bu bağlamda Birleşmiş Millet tarafından 1989 yılında ortaya koyulan "Paralı Askerlerin İstihdamı, Kullanımı, Finansmanı ve Eğitimine Karşı Uluslararası Sözleşme" başlıklı konvansiyon, bu şirketlerin görevlerini muharip alandan ziyade istihbarat faaliyetleri, askeri danışmanlık, askeri malzeme üretimi, muharebe dışı destek görevleri (mutfak hizmetleri, ağır araç sürücü hizmeti, temizlik hizmetleri, eğitim hizmetleri vb.) ve teknik hizmet gibi muharebe dışı alanlara yönelmelerini beraberinde getirmiştir (Keser, 2020: 38, 39).

2. Özel Askeri Güvenlik Şirketlerinin Uluslararası Sorunlarda Kullanılması

Özel askeri güvenlik şirketlerinin kullanımı ağırlıklı olarak Soğuk Savaş sonrası oluşan sistemde kendini gösterse de esasen sömürgecilik faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere çok daha eskilerde kullanıldığını belirtmek gerekir. Örneğin 1600 yılında kurulan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, İngiltere'nin Hindistan'daki faaliyetlerinde önemli rol oynamıştır. Ticari bir şirket olarak faaliyet gösterse de askeri bir gücü vardır. Sömürge kapsamında dönemin mevcut hükümetini ortadan kaldırmak ve kukla hükümet kurulması konusunda etkili olmuştur. Benzer bir şirket 1602 yılında kurulan Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'dir. Hollanda'nın sömürgecilik faaliyetlerini yürütmek üzere kendi ordusunu kuran ve savaş açabilen bir güce sahip olmuştur (Alpar, 2023).

Özel askeri güvenlik şirketlerinin asıl olarak yaygınlaşması ve daha aktif biçimde sahada kullanılması, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte hızlanmıştır. Bu bağlamda bu tarz şirketler farklı coğrafyalarda farklı amaçlarla kullanılmıştır. Örneğin, Dayton Barış Görüşmelerinin öncesinde Hırvatistan, Bosna'daki Sırlar açısından kutsal ve stratejik öneme sahip Krajina bölgesini, Military Professional Resources (MPRI) isimli bir özel askeri güvenlik şirketini kullanarak topraklarına katmıştır (Alabarda, 2020). Bu noktada MPRI'dan kısaca bahsetmekte fayda vardır. MPRI, ABD merkezli bir özel askeri güvenlik şirkettir. MPRI'nın hizmet alanı askeri eğitim, teçhizat, kuvvet tasarımı ve yönetimi, organizasyonel/operasyonel gereksinimler, insani yardım ve simülasyon gibi askeri konuları içermektedir (Adams, 1999: 8). Bölgede yaşanan önemli değişimlerden birisi olan bu hamlenin bir özel askeri güvenlik şirketi tarafından yapılması, bu tür şirketlerin uluslararası sorunlarda kullanıldığını gösteren önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine aynı coğrafyada Kosova müdahalesinde onlarca özel askeri güvenlik şirketinin lojistikten inşaata kadar sahada aktif olarak kullanıldığı bilinmektedir. Dönemin ABD Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Dennis Reimer'in, ABD'nin başarısının

ardındaki nedenlerden birinin de bu şirketlerin katkısı olduğu yönündeki açıklaması bu bilgiyi desteklemektedir (Alabarda, 2020).

1995 yılında bir Afrika ülkesi olan Sierra Leone’de patlak veren isyan ve iç savaş, herhangi bir ülkenin amblemini taşımayan ancak iyi örgütlenmiş bir askeri grup tarafından bastırılmıştır. Böylesine bir harekâtın kim tarafından yapıldığı merak uyandırır da çok kısa bir süre sonra Executive Outcomes isimli bir özel askeri güvenlik şirketi tarafından yapıldığı ortaya çıkmıştır. Bu şirket 1989 yılında kurulan Güney Afrika merkezli şirket olsa da 1993 yılında İngiltere’de tescil edilmiştir ve Angola’daki iç savaşta da görev aldığı bilinmektedir. Executive Outcomes özel askeri güvenlik şirketlerinin etkin bir şekilde kullanımına örnek olan, dünyanın en kurumsal özel askeri güvenlik şirketi olarak kabul edilmektedir (İlbaş, 2023: 560).

Özel askeri güvenlik şirketlerinin kullanımı konusunda şüphesiz en fazla bilineni ABD’nin 11 Eylül saldırılarından sonra gerçekleştirdiği Afganistan ve Irak müdahaleleridir. Afganistan müdahalesinde özel askeri güvenlik şirketi personelleri çeşitli görevler üstlenmişlerdir. ABD müttefiki olan yerel paramiliter gruplarla birlikte savaş teçhizatının bakımı, lojistik, müşterek gözetleme ve hedefleme uçuşlarında bulunma ve hatta ABD ordusuna ait insansız hava araçlarını idare etme gibi görevlerde bulunmuşlardır (Gürcan, 2015: 54,55). Bu şirketlerin aynı dönemde Irak’ta kullanılması özel askeri güvenlik şirketlerinin en fazla uygulama alanı bulduğu saha olarak değerlendirilebilir. 2004 yılında yapılan bir çalışmada Irak’ta 60’tan fazla özel askeri güvenlik şirketi bünyesinde 20.000’den fazla personelin istihdam edildiği belirtilmektedir. Bu rakam söz konusu operasyonlarda ABD liderliğindeki diğer koalisyon üyelerinden daha fazla desteğin özel askeri güvenlik şirketleri tarafından sağlandığını ortaya çıkarmaktadır (Singer, 2004: 4). 2007 sonrası dönemde ise bu sayının 120.000’e ulaştığı bilinmektedir. Bu sayı o denli fazladır ki görev yapan özel askeri güvenlik şirketi personelinin ABD ordusu personeline oranının söz konusu dönemde %250 olduğunu göstermektedir (Keser, 2020:

22). Özel askeri güvenlik şirketlerinin Irak'ta kullanımı, uluslararası hukuk, insan hakları, Irak iç savaşı, Irak'ta güvenliğin piyasalaşması ve özel şirketlerin Irak'taki gelişmelere etkisi açısından yeni tartışma konularını beraberinde getirmiştir (Çağlar, 2020: 146). Irak'ta Blackwater, Titan ve Consolidated Analysis Center, Inc. (CACI) gibi özel askeri güvenlik şirketi personelinin dâhil olduğu birçok insan hakları ihlali gündeme gelmiştir. Bunlardan en bilinenleri Felluce Pususu, Necef Çatışması, Nisur Meydanı Katliamı ve Ebu Garip Cezaevi İşkence Olayı olarak sayılabilir. ABD ordusu Irak'tan çekilmiş olmasına rağmen Yeşil Bölge olarak adlandırılan bölgede koruma görevi adı altında Blackwater, Dyncorp ve Triple Canopy adlı şirketler faaliyet göstermeye devam etmektedirler (Gürcan, 2015: 80).

Özel askeri güvenlik şirketlerinin uluslararası alanda kullanıma bir başka örnek ise Rus şirketleri üzerinden verilebilir. Bu çalışmanın esas konusu Rus Wagner Grubu olmakla birlikte Rusya özelinde bu tür şirketlere tek örnek Wagner değildir. Rusya için sahada özel askeri güvenlik şirketi kullanımı yeni bir durum da değildir. Rusya'nın en eski özel askeri güvenlik şirketi olarak bilinen Cossacks, 1992'den bu yana Kafkasya, Kırım, Irak, Afganistan ve Yugoslavya gibi çatışma bölgelerinde faaliyet göstermektedir. Bu çalışmanın esas konusunu oluşturan Rus Wagner Grubu ise Ukrayna dışında Orta Afrika Cumhuriyeti, Suriye, Libya ve Sudan gibi ülkelerde faaliyet göstermektedir (Kalkan, 2022: 164).

3. Wagner Grubu

Wagner Grubu'nun her ne kadar lideri Yevgeni Prigojin tarafından 2014'te kurulduğu açıklanmış olsa da 2010'ların başında eski Spetsnaz (özel kuvvet birliği) subayı olan Dmitri Utkin tarafından kurulduğu düşünülmektedir. Rusya Federasyonu yasalarına göre özel askeri güvenlik şirketi benzeri yapıların faaliyetleri yasak olduğu için Wagner 2016'da Arjantin'de tescil edilmiştir. (Yiğit, 2023). Wagner'in personel alımları 2013 itibariyle başlamış ve ilk kullanımı olan Kırım'ın ilhaki döneminde yani 2014'te 10.000'e

yakın askeri olduğu değerlendirilmektedir. Muharip paralı askerlerden oluşan bu şirket güvenlik, koruma ve savunma görevleri dahilinde çatışmalara katılma, istihbarat toplama, stratejik planlama, lojistik ve danışmanlık faaliyetleri icra etmektedir (Askeroğlu, 2023). Gruba dahil olan personel sayısı net olarak bilinmemekle birlikte en az 10.000 personelinin olduğu ve Ukrayna Savaşı sırasında 40.000 mahkûmun gruba dahil edildiği ifade edilmektedir (Letrone ve Cabus, 2023).

Wagner Grubu adını her ne kadar Ukrayna'da duyurmuş olsa da Ukrayna dışında birçok sahada aktif rol üstlenmiştir. Wagner'in 2015'ten bu yana Suriye'de görev aldığı ve Şam yönetimine destek verdiği bilinmektedir. Resmi bir kayıt olmamakla birlikte 2017 yılında Suriye'de 5.000 Wagner personelinin yer aldığı ancak savaş nedeniyle askerlerinin çoğunu geri çektiği belirtilmektedir. Wagner'in Afrika'daki varlığı da dikkat çekicidir. 2018'de faaliyete başladığı Orta Afrika Cumhuriyeti'nde hem cumhurbaşkanı hem de ülkedeki altın ve maden rezervlerinin güvenliğini sağlama konusunda hizmet verdiği ifade edilmektedir. Libya'da Hafter'e bağlı milislerin yanında yer almakta olduğu Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov tarafından doğrulanmış ve "güvenlik işbirliği ve ticari amaçlarla" faaliyet gösterdiği ifade edilmiştir. Ayrıca Sudan, Mali ve Mozambik gibi ülkelerde binlerce personel ile birçok konuda görev yaptığı tahmin edilmektedir (Deveci, 2023).

4. Rusya-Ukrayna Savaşı ve Wagner'in Savaşta Rolü

Bu çalışmanın esas amacı Wagner Grubu'nun Rusya-Ukrayna Savaşındaki rolünü ve etkilerini ortaya koymak olduğu için bu bölümde öncelikli olarak genel hatlarıyla Rusya-Ukrayna Savaşı'nın arka planından ve Wagner Grubu'nun genel bilgilerinden bahsetmek faydalı olacaktır.

Kökene daha eskilere dayanmakla birlikte bugün halen devam eden savaşın daha iyi anlaşılabilmesi için 2014'te cereyan eden ve Kırım'ın Rusya'ya ilhakına sebep olan krizin hatırlanmasında fayda vardır. Sovyetlerin dağılmasından sonra Ukrayna'da bir türlü

tamamlanamayan devletin inşası, bağımsızlığından bu yana büyük bir sorun olarak süregelmiştir. Bu sorunsal demokratikleşme, liberal piyasa ekonomisi ve Avrupa-Atlantik güvenlik yapılarına yönelmek isteyen bağımsızlık yanlıları ile Rusya ile sıkı bağlar geliştirip Avrupa ve diğer Batı güçleri ile daha ihtiyatlı ilişki içinde olunmasını savunan pragmatist yaklaşımıcılar arasındaki görüş ayrılığına dayanmaktadır (Bingöl, 2014: 18). Ukrayna'da bu süreçte yaşanan hemen her seçim, Rusya yanlısı olarak bilinen bir adayın karşısında Avrupa Birliği (AB) ve Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) gibi entegrasyonlarla bütünleşmeyi savunan adayın yarışı olmuştur. Bunların kimisinde Viktor Yanukoviç gibi Rusya yanlısı, kimisinde ise Viktor Yuşçenko gibi Batı yanlısı lider zaferle ayrılmıştır. Ancak hepsinin ortak noktası, bu seçimlerin bazen 2004 yılında yaşanan Turuncu Devrim gibi kan dökülen ayaklanmalarla bazen de daha ılımlı tepkiler eşliğinde geçirilmesidir. 2010 seçimlerinden zaferle ayrılarak devlet başkanı olan Yanukoviç'in 2013 sonlarında imzalaması beklenen AB Ortaklık Anlaşması'nı askıya alması, protestoların başlamasını ve kısa süre içerisinde Euromaidan veya Onur Devrimi olarak bilinen geniş çaplı bir olaya dönüşmüş ve Yanukoviç'in görevinden azledilmiştir. Yanukoviç'in azledilmesi ve oluşan geçici hükümetin AB Ortaklık Anlaşmasını imzalayacağını ve Rusça'ya ikinci resmi dil statüsü veren Azınlık Dil Yasasını iptal edeceğini açıklaması, Rus etnik nüfusun yoğun olarak yaşadığı Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde Rusya yanlısı protestoların artmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Rusya tarafında Kırım'a askeri müdahale sesleri yükselmeye başlamış ve devamında Rus askeri birlikleri teçhizatlı ve disiplinli bir şekilde Kırım'da görünmeye başlamışlardır (Foxall, 2015: 4). Buna müteakip Kırım Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu kontrol altına alınmış, hükümet değiştirilmiş ve dahası 16 Mart 2014 tarihinde Kırım'ın asli unsurları Kırım Tatar Türklerinin boykot ederek katılmadığı bir referandumla Kırım Rusya'ya ilhak edilmiştir.

Ukrayna'da yaşanan bu süreç Kırım'ın ilhaki ile son bulmamış, ülkenin doğu ve güneyinde Rusya lehine ayrılıkçı hareketler devam

etmiştir. Luhansk ve Donetsk'te 11 Mayıs 2014'te yapılan referandumlar ile Luhansk Halk Cumhuriyeti (LNR) ve Donetsk Halk Cumhuriyeti (DNR) olarak iki ayrı halk cumhuriyeti kurulduğu ilan edilmiş, bunlar daha sonra Novorossiya adı altında birleştiklerini ilan etmiş ve Ukrayna güvenlik güçlerinin müdahalesiyle Donbass Savaşı olarak tarihe geçen bir başka sorun patlak vermiştir (Koçak, 2015: 12,13). 2022'de başlayan savaşa dek bölgede Minsk Protokolleri kapsamında onlarca kez ateşkes ilan edilse de sular tam anlamıyla durulmamıştır. Bu süre zarfında Ukrayna yönetiminin Batı entegrasyonlarına dâhil olma isteği ısrarlı bir şekilde devam etmiş ve Cumhurbaşkanı Volodimir Zelenski tarafından 2020 yılı sonlarında NATO üyeliği ve Kırım'ın işgalden kurtarılmasına ilişkin stratejiyi içeren kararname onaylanmıştır. Bunun üzerine Rusya tarafından Kırım, Belarus ve Ukrayna'nın doğu sınırına askeri yığınak yapılmaya başlamış, Ukrayna'nın doğusunda yer alan Rus etnik nüfusun güvenliğine yönelik söylemler daha şiddetli biçimde gündeme gelmeye başlamıştır. 2022 yılının Şubat ayına gelindiğinde ise Ukrayna'nın doğusunda yaşanan ayrılıkçı çatışmalar belirgin şekilde artmaya başlamıştır. Dahası ilk başta Rusya dâhil hiçbir devlet tarafından tanınmayan LNR ve DNR, savaşın başlamasından hemen önce 2 Şubat 2022'de Rusya tarafından bağımsız birer devlet olarak tanınmış ve 24 Şubat 2022'de Ukrayna'ya özel askeri operasyon başlatıldığı ilan edilmiştir.

Wagner'in Ukrayna'daki varlığının 2014'teki Kırım'ın ilhaki süreciyle başladığı bilinmektedir. O dönemde Kırım'da kritik noktaları ele geçiren ve "küçük yeşil adamlar" olarak nitelendirilerek Rus askeri olmadıkları vurgulanan unsurların Wagner personeli olduğu iddia edilmektedir (BBC News Türkçe, 2020). Wagner'in iyi eğitilmiş personelinin Rus askerleri ile birlikte hareket etmesi ancak herhangi bir resmi bağlantısının bulunmaması, Kırım'ın kısa sürede ve sessizce ilhak edilmesini kolaylaştırmıştır. Wagner'in Kırım'da kullanılması, genellikle büyük devletlerce kullanılan hibrit savaşa bir örnek olarak

gösterilmektedir (Batusov, 2016). Wagner'in Ukrayna'da rol üstlendiği önemli konulardan birisi de Kırım'ın ilhakından sonra Ukrayna'nın doğusunda yaşanan çatışmalardır. Rusya tarafından ısrarlı bir şekilde reddedilse de Wagner'in profesyonel savaşçıların Ukrayna'nın doğusunda Rusya yanlısı ayrılıkçıların yanında sürece müdahil olduğu birçok kaynakta ifade edilmektedir. Wagner'in önce Kırım ve daha sonra Ukrayna'nın doğusunda sahada yer alması hem Afrika ve Orta Doğu ülkelerinde hem de 2022 itibariyle başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı'nda tecrübeli bir şekilde hareket etmelerini kolaylaştırmıştır.

Şubat 2022'de başlayan savaşta özel askeri güvenlik şirketlerinin sahada kullanılması ile ilgili bir ilkin yaşandığına dikkat çekilmiş ve bu kapsamda bir özel askeri güvenlik şirketinin gayrinizami ya da sömürge savaşı dışında ilk defa bir cephe savaşında yer aldığı belirtilmektedir (Erdem, 2023). Savaşın başladığı günden bu yana Wagner Grubu'nun dâhil olduğu birçok haber, farklı kaynaklarda yer almıştır. Çıkan haberlerin birçoğu özellikle Ukrayna'nın doğusunda yaşanan çatışmalarda Wagner'in yer aldığını içermektedir. Popasna, Soledar ve Bahmut gibi yerlerde gerek Wagner'in kazanımlar elde ettiği veya tam aksine Ukrayna kuvvetleri tarafından bertaraf edildiğine dair birçok haber servis edilmiştir. Tüm bu haberler ve sosyal medya paylaşımları Wagner'in sahadaki varlığını ortaya koymaktadır.

Wagner'in sahada icra ettiği önemli faaliyetlerden bir tanesi Ukrayna'nın doğusunda Luhansk ve Donetsk oblastlarının bitişiğinde uzanan bir hat inşa edilmesidir. Grubun lideri Prigojin tarafından Wagner Hattı adı altındaki bu hattın temel amacının Rus kuvvetlerinin korunması olduğu açıklanmıştır (Lawlor, Hird vd., 2022). Ayrıca bu hatla Ukrayna kuvvetlerinin bu bölgeye ulaşımının engellenmesinin amaçlandığı da değerlendirilebilir.

Bunlarla birlikte Wagner'in savaş sırasında doğrudan rol aldığı önemli olaylar olduğu bilinmektedir. Bunlardan en önemlilerinden biri Mayıs ve Haziran 2022'de gerçekleşen Syevyerodonetsk

Muharebesi'dir. Savaş öncesi Luhansk'ın idari merkezi olan Syevyerodonetsk, Rusya'nın kontrolüne geçmiş ve burada yaşanan çatışmalarda Wagner askerlerinin desteği olduğu iddia edilmiştir (The Conversation, 2023). Wagner'in Ukrayna'daki önemli faaliyetlerinden birisi de Popasna şehrinin Rusların kontrolüne geçmesi sırasında verilen destektir. Önemli sayıda Wagner askerinin Popasna yakınlarına konuşlandırılması ve bu askerlerin gerek eğitim gerekse de teçizat kullanımı bakımında oldukça tecrübeli olması Rus ordusunun elini güçlendirmiştir (Ber, 2023).

Wagner askerlerinin dâhil olduğu gelişmelerden birisi de stratejik öneme sahip Bahmut yakınlarında yer alan ve tuz madeni kasabası olarak bilinen Soledar'ın ele geçirilmesidir. Her ne kadar Ukrayna tarafından yalanlansa da Wagner cephesinden yapılan açıklamaya göre Ocak 2023 başlarında kasabanın Wagner güçlerince ele geçirildiği ifade edilmiştir (Euronews, 2023). Wagner'in dâhil olduğu bir diğer önemli operasyon Bahmut şehrinin ele geçirilmesidir. Wagner lideri Prigojin tarafından Mayıs 2023 sonlarında şehrin ele geçirildiği ve Haziran ayı başında Rus ordusuna teslim edileceği açıklanmıştır. Kremlin'den yapılan açıklama ile Bahmut'u ele geçirmesinden dolayı Putin'in Wagner'i tebrik ettiğinin ifade edilmesi bunu doğrular nitelikte olmuştur (NTV, 2023).

Savaşın başında birçokları tarafından Rusya'nın Ukrayna'yı kısa sürede işgal edeceği beklenirken, Ukrayna'nın Batı'nın da desteğiyle gösterdiği direnç, Rusya'nın işini zorlaştırdığı gibi birçok kayıp vermesini de beraberinde getirmiştir. Böyle bir ortamda Wagner'in Rus ordusu ile birlikte cephede savaş dahil olması, savaşın seyrini etkileyen bir gelişme olmuştur. Savaş devam ederken binlerce mahkûmun Wagner personeli olarak Ukrayna'ya gönderilmesi, Rusya'nın cephede elini güçlendirmiştir.

Wagner'in Ukrayna'daki önemli rollerinden birisi ise Rusya'ya inkâr olanağı sağlamasıdır. 2014'te Kırım'ın ilhakında, Donbass Savaşı'nda ve nihai olarak 2022'de başlayan savaşta, Rusya'nın

eylemleri Wagner'in resmi olarak Rus ordusunun bir unsuru olmaması sebebiyle inkâr edilebilmiştir. Bu durum Rusya'nın Ukrayna'da uluslararası hukuktan doğabilecek olan yükümlülüklerden kaçınmasına da imkân tanımıştır. Ayrıca buna paralel olarak Wagner'e bağlı olarak cephede savaşan personel kayıpları, resmi olarak Rus ordusuna bağlı olmadıkları için Rusya tarafından daha az asker kaybı olarak açıklanabilmesine olanak sağlamıştır. Bu durum savaşın psikolojik boyutunun yönetilmesinde önemli bir husus olmuştur.

Ukrayna, Afrika ve Ortadoğu'da birçok görev icra eden Wagner ile Rusya arasında Ukrayna Savaşı devam ederken birtakım anlaşmazlıklar ve kopmalar yaşanmaya başlamıştır. Örneğin Rusya Savunma Bakanlığı tarafından yapılan Soldedar'ın ordu unsurlarınca ele geçirildiği açıklamasına karşın Wagner lideri Prigojin Kremlin'in kendi savaşçıları görmezden geldiğini ve onlara hakaret ettiğini açıklaması, bu anlaşmazlıkların bir göstergesi olmuştur (Independent Türkçe, 2023). Dahası Prigojin yayınladığı videolarla Rusya Savunma Bakanlığı'nın kendilerine yeterli desteği vermediğini vurgulayarak Rusya Savunma Bakanı Sergey Şoygu ve Genel Kurmay Başkanı Valeri Gerasimov'u hedef alan açıklamalar yapmıştır. 24 Haziran 2023 tarihine gelindiğinde ise Prigojin tarafından Wagner kamplarına Rus ordusu tarafından saldırı düzenlendiği ve kendilerinin ortadan kaldırılmaya çalışıldığı iddia edilerek, askeri yönetimin yaptığı kötülüğün durdurulması amacıyla Rostov'dan Moskova'ya hareket etmeye başladıkları ilan edilmiştir. Bunun bir askeri darbe değil adalet harekâtı olduğunu vurgulayan Prigojin, 25.000 personelin bu harekâta yer almaya hazır olduğunu iddia etmiştir (TRT Haber, 2023).

Bir isyan veya iç savaş girişimi olarak değerlendirilen ve aynı gün başkentin 200 km yakınlarına kadar ilerleyen bu hareket, Belarus Cumhurbaşkanı Aleksandr Lukaşenko'nun arabuluculuğu ile kısa süre içerisinde sona erdirilmiştir. Varılan anlaşma neticesinde Rusya tarafından Wagner üyelerine üç seçenek sunulmuştur. Birincisi Rus ordusuna katılmak, ikincisi Belarus'a

gitmek ve üçüncüsü evlerine dönmek. Wagner'in hem kendi hem de Ukrayna başta olmak üzere görev yaptığı bölgelerdeki faaliyetlerinin geleceği henüz belirsizliğini korumakla birlikte sayıları 10.000'i bulan Wagner üyesinin halen Belarus'ta varlık gösterdiği ifade edilmektedir (Euronews, 2023). Wagner'in lideri Prigojin'in 23 Ağustos'ta Moskova'dan St Petersburg'a giden bir jetin düşmesi sonucu ölmesi, Wagner'in geleceği ile ilgili durumu daha belirsiz hale getirmiştir.

Sonuç

Güvenlik algısında, uluslararası sistemde ve çatışma veya savaşların yapısında meydana gelen değişiklikler, güvenlik yapılarının da değişmesini beraberinde getirmiştir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan gelişmeler, daha önce paralı asker olarak varlık gösteren unsurların daha düzenli ve disiplinli bir biçimde özel askeri güvenlik şirketi adı altında revize edildiğini ve bu şirketlerin farklı coğrafyalarda farklı misyonlar edindiğini ortaya koymaktadır. Üst düzey kişilerin korunmasından çatışma sahalarında destek hizmetine ve hatta çatışmalara aktif katılıma varan bu misyonlar, Afrika'nın çeşitli ülkeleri, Irak, Afganistan ve Suriye gibi sorunlu bölgelerde kendini göstermiştir.

Wagner'in isyanı sonrası silahlı kuvvetlerin özelleşmesi ve özel askeri güvenlik şirketlerinin varlığı bir sorgulama konusu haline gelmiştir. Zaman içerisinde önemli operasyonlarda görev alan, tecrübesini geliştiren ve personel sayısını muazzam şekilde artıran bu yapıların bazen devletlere denk bazen de devletin içinde çok önemli bir güç olarak varlık göstermesi, bir tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. Sadece Rusya özelinde değil Irak başta olmak üzere birçok bölgede özel askeri güvenlik şirketlerinin adının karıştığı insan hakları ihlalleri ile olumsuz bir izlenim oluşturan bu yapılar, Wagner isyanı ile birlikte daha fazla sorgulanır hale gelmişlerdir.

Devletler özel askeri güvenlik şirketlerine, giriştikleri müdahalelerde uluslararası hukukun getirdiği yükümlülüklerden

kaçınmak ve kamuoyunda devlet aleyhinde oluşan baskıyı minimize etmek gibi örtülü sebepler dışında, maliyeti en aza indirmek gibi ekonomik gerekçeler kapsamında yönelmektedirler. Ayrıca daha az askeri kapasiteye sahip devletler, korunma ve rejim güvenliğinin sağlanması gibi gerekçelerle özel güvenlik şirketlerine başvurumaktadırlar. Ancak özel askeri güvenlik şirketlerinin devletin bilgisi dâhilinde ya da dışında muharip görevlerde yer alması, zaman içerisinde ayrı bir güç olarak baş göstermesini beraberinde getirebilmektedir.

Sonuçla her ne kadar birçok konuda olumsuz bir izlenim ortaya çıkarsa da dünya genelinde özel askeri güvenlik şirketi sayısının ve faaliyet alanının büyüdüğü ve küresel bir sektör haline dönüştüğü görülmektedir. Uluslararası ilişkilerin ana aktörü olan devletlerin, bu tür devlet dışı yapılara aktif şekilde rol vermesi ve uluslararası sorunlarda kullanılması, özel askeri güvenlik şirketlerini disiplinin içerisine dâhil etmektedir.

Kaynakça

- Adams, T. K. (1999). The New Mercenaries and the Privatization of Conflict. *Parameters*, 29 (2): 5-25.
- Alabarda, Y. (2020). Wagner'den Blackwater'a özel askeri şirketler. *Fikir Turu*, 10 Şubat 2020, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/wagnerden-blackwatera-ozel-askeri-sirketler/> (erişim: 18.10.2023).
- Alpar, G. (2023). Paralı Askerler, Özel Askeri Şirketler ve Wagner Gerçeği. *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 2 Temmuz 2023, <https://www.sde.org.tr/guray-alpar/genel/analiz-parali-askerler-ozel-askeri-sirketler-ve-wagner-gercegi-kose-yazisi-33389> (erişim: 20.10.2023).
- Askeroğlu, S. (2023). Rusya'nın paralı asker gücü Wagner nereye koşuyor? *Fikir Turu*, 24 Haziran 2023, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/rusyanin-parali-asker-gucu-wagner-nereye-kosuyor/> (erişim: 23.10.2023).

- Batusov, Y. (2016). Mystery of Wagner's identity unfolded: he is Russian officer and head of large private military company in Russia, who eliminated Mozgovoy, Dremov, and other terrorist leaders, and now is fighting in Syria. Censor.Net, 31 Mart 2016, https://censor.net/en/resonance/381743/mystery_of_wagners_identity_unfolded_he_is_russian_officer_and_head_of_large_private_military_company?_cf_chl_tk=E4eReRZRe3redygRssENo4aCdKbFH8T5YPwC63Gvlo0-1698090867-0-gaNycGzNDJA (erişim: 23.10.2023).
- BBC News Türkçe (2020). Wagner Grubu: Libya'daki Rus paralı askerler hakkında neler biliniyor? 7 Ocak 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51008162> (erişim: 23.10.2023).
- Ber, J. (2023). From Popasna to Bakhmut. The Wagner Group in the Russia-Ukraine War. Centre for Eastern Studies, 28 Nisan 2023, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2023-04-28/popasna-to-bakhmut-wagner-group-russia-ukraine-war> (erişim: 08.11.2023).
- Bingöl, O. (2014). Ukrayna Krizinin Ulusal, Bölgesel-Küresel Bağlamı ve Gelecek Öngörülerini. Karadeniz Araştırmaları, 41 (41): 15-38.
- Birleşmiş Milletler. Protocol Additional to The Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), Of 8 June 1977. https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.34_AP-I-EN.pdf (erişim 25.10.2023).
- Çağlar, M. T. (2020). ABD'nin Irak Müdahalesinde Güvenliğin Özelleşmesi: Sözleşmeli Personel ve Özel Askeri ve Güvenlik Şirketlerinin Rolü ve Etkileri. SİYASAL: Journal of Political Sciences, 29 (1): 143-163.
- Deveci, M. (2023). Rus paramiliter grup: Wagner. Anadolu Ajansı, 24 Ağustos 2023, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rus-paramiliter-grup-wagner/2975388> (erişim: 23.10.2023).
- Erdem, A. K. (2023). Wagner ile Ukrayna'da bir ilk yaşanıyor... Askeri güvenlik şirketi, özel operasyon dışında cephe savaşında kullanılıyor. Independent Türkçe, 2 Ocak 2023, <https://www.indyrturk.com/node/594271/d%C3%BCnya/wagner-ile-ukraynada-bir-ilk-ya%C5%9Fan%C4%B1yor-askeri-g%C3%BCvenlik-%C5%9Firketi-%C3%B6zel-operasyon> (erişim: 24.10.2023).
- Euronews (2023). Wagner Ukrayna'da 'stratejik' Soledar kasabasını ele geçirdiklerini iddia etti Kiev yalanladı. 11 Ocak 2023, <https://tr.euronews.com/2023/01/11/wagner-ukraynada-stratejik-soledar-kasabasini-ele-gecirdiklerini-iddia-etti-kiev-yalanladi> (erişim: 24.10.2023).

- Euronews (2023). Aleksandr Lukaşenko: Wagner hayatta ve Belarus'ta yaşamaya devam edecek. 25 Ağustos 2023, <https://tr.euronews.com/2023/08/25/aleksandr-lukashenko-wagner-hayatta-ve-belarusta-yasamaya-devam-edecek> (erişim: 25.10.2023).
- Eş-Şami, T. (2023). Özel güvenlik şirketleri, nasıl küresel güç mücadelesinin aracı haline geldi? Independent Türkçe, 29 Ağustos 2023, <https://www.indytrk.com/node/657821/dunya/ozel-guvenlik-sirketleri-nasil-kuresel-guc-mucadelesinin-araci-haline-geldi> (erişim: 12.10.2023).
- Foxall, A. (2015). Putin's Peninsula: Crimea's Annexation and Deterioration. The Henry Jackson Society, Policy Paper No: 4, <https://henryjacksonsociety.org/wp-content/uploads/2015/03/Putins-Peninsula.pdf> (erişim: 22.10.2023).
- Gürçan, E. (2015). Irak Savaşının Bilinmeyen Aktörleri: Özel Askeri Şirketler. (Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Independent Türkçe (2023). Rus güçlerinde Soledar çatlağı: Wagner'le ordu "zaferi" paylaşmadı. 14 Ocak 2023, <https://www.indytrk.com/node/599106/d%C3%BCnya/rus-g%C3%BC%C3%A7lerinde-soledar-%C3%A7atla%C4%9F%C4%B1-wagnerle-ordu-zaferi-payla%C5%9Famad%C4%B1> (erişim: 25.10.2023).
- İlbaş, S. (2023). Özel Askeri Şirketler Üzerine Bir İnceleme. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 6 (2): 554-565.
- Kalkan, D. (202). Devletin Güç Kullanma Tekeli ve Özel Askeri Şirketler. Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 6 (1): 148-173.
- Keser, A. (2020). Özel Askeri Şirketlerin Küresel Yayılımı ve Geleceği. SETA, Sayı 154, <https://setav.org/assets/uploads/2020/02/R154.pdf> (erişim: 20.10.2023).
- Koçak, M. (2015). Bölgesel Çatışmadan Küresel Krize Doğu Ukrayna, SETA, Sayı 35, https://file.setav.org/Files/Pdf/20150810170743_135_doguukrayna_web.pdf (erişim: 23.10.2023).
- Lawlor, K., Hird, K. vd. (2002). Russian Offensive Campaign Assessment, October 19. The Institute for the Study of War (ISW), 19 Ekim 2022, <https://www.iswresearch.org/> (erişim: 24.10.2023).
- Letrone, W. ve Cabus, T. (2023). The Wagner Group and the Question of the Legal Attribution of the Acts of Private Actors to a State. Cambridge Core Blog, 24 Temmuz 2023, <https://www.cambridge.org/core/blog/2023/07/24/the-wagner->

- group-and-thequestion-of-the-legal-attribution-of-the-acts-of-private-actors-to-a-state/ (erişim: 24.10.2023).
- Mil, H.İ. (2014). Türkiye'de Özel Güvenlik Sistemi ve Yönetimi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4 (1): 117-134.
- NTV (2023). Wagner Ukrayna'nın Bahmut kentini Rus ordusuna teslim ediyor. 25 Mayıs 2023, https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/wagner-ukraynanin-bahmut-kentini-rus-ordusuna-teslim- ediyor,VcfgjuFeX0ywDKZfNidhCQ/ALDN2ytHXEG0Oge7pzKs_g (erişim: 24.10.2023).
- Özalp, O. N. (2009). Özel Güvenlik ve Askeri Firmaların Uluslararası Hümaniter Hukuka Göre Statüsü ve Montreaux Dokümanı Bağlamında Yeni Arayışlar. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 67 (1-2): 57-77.
- Strom, K., Berzofsky, M. vd. (2009). The Private Security Industry: A Review of the Definitions, Available Data Sources, and Paths Moving Forward. The Office of Justice Programs, Aralık 2010, <https://www.ojp.gov/pdffiles1/bjs/grants/232781.pdf> (erişim: 11.10.2023).
- Taulbee, J. L. (2002). The privatization of security: Modern conflict, globalization and weak states. Civil Wars, 5 (2): 1-24.
- The Conversation (2023). What the Wagner Group revolt in Russia could mean for the war in Ukraine. 24 Haziran 2023, <https://theconversation.com/what-the-wagner-group-revolt-in-russia-could-mean-for-the-war-in-ukraine-208428> (erişim: 08.11.2023).
- TRT Haber (2023). Rus devleti ile Wagner grubu arasında kriz çıktı. 24 Haziran 2023, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/rus-devleti-ile-wagner-grubu-arasinda-kriz-cikti-777213.html> (erişim: 25.10.2023).
- Verlöy, A. (2004). Making a Killing. New Internationalist, 2 Mayıs 2004, <https://newint.org/features/2004/05/01/private-military-companies/> (erişim: 13.10.2023).
- Yalçınkaya, H. (2006). Özel Askeri Sektörün Oluşumu ve Savaşların Özelleşmesi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 61 (3), 247-277.
- Yiğit, Ö. Ü. (2023). Wagner Grubu kimdir, ne zaman kuruldu? Wagner ordusunun tarihçesi. NTV, 24 Haziran 2023, <https://www.ntv.com.tr/dunya/wagner-grubu-kimdirwagner-grubu-tarihcesi,Gov96b270UOTotWZYbEy8w> (erişim: 23.10.2023).

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 14 • Sayı/No: 66 • Aralık/December 2023
ISSN: 1309-601X

DEDE KORKUT'TAKİ DEMİRKAPI

"Demirkapı" in Dede Korkut

Dursun Can EYÜBOĞLU

Araştırmacı Yazar, Şair. İstanbul.
dursuncaneyuboglu@gmail.com.
ORCID: 0000-0003-4163-0976

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 19.10.2023
Kabul Tarihi: 20.11.2023
DOI: 10.59281/turkiz.1378615

Kaynak göstermek için:

Eyüboğlu, D. C., (2023). Dede Korkut'taki Demirkapı.
Düşünce Dünyasında Türkiz, 14(66): 77-119.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

DEDE KORKUT'TAKİ DEMİRKAPI

"Demirkapı" in Dede Korkut

Dursun Can EYÜBOĞLU

Araştırmacı Yazar, Şair. İstanbul.
dursuncaneyuboglu@gmail.com.
ORCID: 0000-0003-4163-0976

Özet

Eski Türk yaşamının destani bir yansıması olan ve Türk tarihi, coğrafyası, dili, edebiyatı, kültürü, sanatı, müziği, hukuku, inanışları gibi birçok alanda değerli bilgiler içeren Dede Korkut Destanları dün olduğu gibi bugün de birçok araştırmacıyı kendine çekmektedir. Dede Korkut'ta birçok yer adı geçmektedir. Bunlardan biri Demirkapı/Demür Kapu Dervendi/Kapular Dervendi/Kapulu Kara Dervend/Karaderbent/Derbent'dir. Demirkapı'nın adı Dede Korkut Kitabı'nda beş boyda geçmektedir. Dede Korkut'taki Demirkapı, destanın alt coğrafyasında Türklerin anayurdu Orta Asya'da ve Avrasya'dadır. Dede Korkut'un alt coğrafyasının önemli bir tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olup Dede Korkut'taki Aladağ, Karadağ, Karaçuk, Kazılık Dağı, Türkistan, Amıt Suyu/Amu Derya, Demirkapı vb. birçok yer adı destanın tarihi coğrafyasını yansıtmaktadır. Türk tarihinde birçok yer Demirkapı/Derbent olarak bilinmektedir. Bu yerler özellikle de Türk devletlerinin diğer devletlerle sınır bölgelerini oluşturuyordu. Bu Demirkapı'lardan ikisi çok ünlüdür ve eski Türk tarihinin bir yansıması olarak, Dede Korkut Destanları'nda adı geçen Demirkapı'lar bunlardır. Birinci Demirkapı, Orta Asya'da Amu Derya yakınlarındaki Demirkapı'dır. İkinci Demirkapı, Hazar Denizi'nin batı kıyısında, Kafkasya'nın kuzeyindeki Demirkapı'dır. Gerek Orta Asya, Avrasya, Doğu Avrupa coğrafyasında gerekse Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında Demirkapı adını taşıyan çok sayıda yer vardır. Bu makalede, Dede Korkut'taki Demirkapı; destanın alt coğrafyası ve üst coğrafyasındaki yeri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Tarih, Coğrafya, Demirkapı, Derbent.

Abstract

Dede Korkut Epics, which are an epic reflection of ancient Turkic life and contain valuable information in many fields such as Turkic history, geography, language, literature, culture, art, music, law, beliefs, attract many researchers today as they did yesterday. Many place names are mentioned in Dede Korkut. One of them is Demirkapi/Demur Kapu Dervendi/Kapular Dervendi/Kapulu Kara Dervend/Karaderbent/Derbent. The name of Demirkapi is mentioned in five epics in the Book of Dede Korkut. Demirkapi in Dede Korkut is located in Central Asia and Eurasia, the homeland of the Turks, in the sub-geography of the epic. An important layer of the sub-geography of Dede Korkut is related to Gokturk-Turgish period and many place names in Dede Korkut, such as Aladag, Karadag, Karacuk, Kazılık Dagi, Turkistan, Amit Suyu/Amu Derya, Demirkapi etc. reflect the historical geography of the epic. Many places in Turkic history are known as Demirkapi/Derbent. These places were especially the border regions of Turkic states with other states. Two of these Demirkapis are very famous and they are the ones mentioned in the Dede Korkut Epics as a reflection of the old Turkic history. The first Demirkapi is Demirkapi near the Amu Derya in Central Asia. The second Demirkapi is Demirkapi in the north of the Caucasus, on the western shore of the Caspian Sea. There are many places bearing the name of Demirkapi both in Central Asia, Eurasia, Eastern Europe and in the Anatolian-Azerbaijan geography. In this article, Demirkapi in Dede Korkut; its place in the lower geography and upper geography of the epic has been examined.

Keywords: Dede Korkut, History, Geography, Demirkapi, Derbent.

Giriş

Fuat Köprülü'nün derslerinde "Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut'u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar" (Ergin, 2017: 7) diyerek önemini dile getirdiği Dede Korkut Destanları, Türk tarihi, coğrafyası, kültürü, dili, edebiyatı gibi birçok konuda önemli bir yere sahip olup eski Türk yaşamıyla ilgili temel başvuru kaynaklarından biridir.

Dede Korkut Destanları'nın destan, hikâye, efsane, masal, mit vb. farklı türlerde olmak üzere birçok varyantı, nüshası, el yazması vardır. Bunlardan en bilineni, buldukları yerler olan *Dresden* ve *Vatikan* adlarıyla bilinen iki ayrı nüshası olan *Dede Korkut Kitabı*'dır. Dede Korkut Destanları'nın bir varyantı *Türkmen Halk Nüshası* olup *Türkmen/Türkmenistan* varyantı olarak bilinmektedir. Dede Korkut Destanları'nın bir varyantı da 2019 yılında keşfedilen *Türkmen Sahra/Günbed* el yazmasıdır.

Muharrem Ergin'e göre, Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen yer adları iki kısma ayrılabilir; birincisi, hikâyelerdeki olayların geçmiş gösterildiği asıl alan içindeki yerler; ikincisi, olayların geçtiği alan dışında kalan ve çeşitli nedenlerle adları geçen yerler. Hikâyelerin geçmiş gösterildiği alanın ortasında, Oğuzların oturdukları, *Oğuz* veya *Oğuz İlleri* şeklinde adlandırılan, Oğuzların oturdukları bir ülke vardır. Oğuz ülkesi de *İç Oğuz* ve *Taş (Dış) Oğuz* olarak adlandırılmaktadır. *İç Oğuz*'a Üç Ok ve *Taş Oğuz*'a Boz Ok denilmektedir. Dede Korkut Kitabı'na göre, Oğuz illeri günümüzdeki Kuzeydoğu Anadolu'da gibi görülse de ve Oğuz'un sınırından bahsedilse de, bunların nereler olduğu belirtilmemiştir. Her beyin bir yurdu ve bir ordusu olduğu anlaşılıyor ancak bunların da yerleri ve sınırları belirtilmemiştir. Hikâyelerde ayrıca, hareket alanı dışında kalan ve bazı vesilelerle temas edilen yerler de *İstanbul*, *Rum*, *Şam*, *Mekke*, *Medine* ve *Türkistan* ile *Türkistan*'daki bazı dağlardır. Bezirganlar, Beyrek'e hediyeler almak için *İstanbul*'a gelir; Deli Dumrul şöhretinin *Rum*'a, *Şam*'a gitmesini ister; Kazan oğlu Uruz ağaca seslenirken onun *Mekke* ile *Medine*'nin kapısı olduğunu söyler; Bayındır Han ile Kazan Han'ın tavsiflerinde "*Türkistan'ın direği*" olduğu vurgulanır; *Türkistan*'ın bazı dağları da bazı vasıflandırma ve seslenmelerde geçer (Ergin, 1989: 51-53).

Şakir İbrayev'e göre, Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki destanlara uyumlu gelen *Alpamış*, *Kobılandı* gibi Kazak Türk destanları, Oğuz boylarının yurt tuttuğu yerler olan *Sır* boyundan, yani *Sır-Derya* boylarından, *Aral Gölü* civarından, *Batı Kazakistan* bölgesinden yazılıp alınmıştır (İbrayev, 2000: 41).

Üçler Bulduk'a göre, Dede Korkut'ta *Oğuz* veya *Oğuz Eli* olarak açıklanan siyasi oluşuma sahip ülkenin iki coğrafi alanı vardır; Dede Korkut'ta adı geçen coğrafi bölgelerin bir kısmı, eserin yazıya geçirildiği bölgelerde mevcut iken, bir kısmının bu bölgelerde bulunmadığı görülür. Veya bazı yer adlarının değişik mekanlarda ortak olarak kullanıldığı görülebilir. Bu ikilik, destanların teşekkül ve yazılış tarihleri arasındaki uzun zaman ve mesafe farkından ileri gelmektedir. Destanın ilk coğrafyası genel anlamda Orta Asya'dır. Buna göre destanlar 10.-11. yüzyıllar arasında *Sir Derya*'dan *Mangışlak*'a kadar uzanan bölgelere ait tarihi izler taşımaktadır; destanın ikinci coğrafyası ise *Doğu Anadolu*'nun kuzeyi, *Azerbaycan*, daha geniş bir ifadeyle *Kafkaslar* sahasıdır. Köken olarak Orta Asya ile ilgili olan fakat farklı Türk coğrafyasında aynı adla hatıraları anılan yer adları bu konularda ipuçları verebilmektedir (Bulduk, 1996: 249).

Melek Erdem'e göre, Dede Korkut Destanları'nın Türkmenistan varyantında boyların geneline bakıldığında Oğuzların yaşadıkları sahanın çok geniş bir bölgeyi içine aldığı görülmekte olup, bu saha, *Sirderya* boylarından batıya doğru uzanmakta, *Maveraünnehir*'i de içine alarak *Hazar* denizine kadar gelmektedir. Kuzeyde, *Hazar* denizinin kuzeybatısında *Hazar*'a dökülen *Yayık* (Ural) nehrinin kaynağındaki *Ural* dağlarına kadar uzanmaktadır. Güneyde de *Amuderya*'nın aşağı boylarından güneybatıya ve *Murgap* ve *Tecen* nehirlerini geçerek, *Hazar*'ın güneyine dökülen *Etrek* nehrine kadar geniş bir saha çizilmektedir (Erdem, 1998: 178).

Metin Ekici'ye göre, Türkistan/Türkmen Sahra/Günbed el yazmasında, soylamalarda bölge, kent ve illerden bahsedilip adeta Dede Korkut coğrafyası çizilmekte, *Kazakistan*'ın *Mangışlak* bölgesinden, *Kafkasya*, *Rumeli* ve *Mısır*'a kadar uzanan coğrafya tanıtılmakta ve bazı kentler kültürel hafızadaki unsurlarıyla açıklanmaktadır ki, bu durum da Oğuz boylarının tarih boyunca doğudan batıya yaşadıkları coğrafyanın genişliğini göstermektedir (Ekici, 2019: 23).

Kazakistan'da, *Korkut* hakkındaki efsanelerde, Korkut'un memleketi olarak "*Sirderya'nın kıyıları*" geçmektedir (Seydimbek, 2000: 65, 71, 77).

Dede Korkut Destanları'nda adı geçen yerler üçe ayrılabilir; birincisi, destanların Orta Asya'da ortaya çıktığı döneme ait yerler olup, bunlar destanlarda kimi zaman aynen korunmuştur, kimi zaman ise üst coğrafyanın da etkisiyle, kısmen değişerek kullanılmaya devam etmiş yerlerdir. *Aladağlar, Karadağlar, Karaçuk, Kazılık Dağı, Gökçe Deniz, Türkistan, Demirkapı* vb. buna örnektir; ikincisi, Orta Asya'da eski yurttaki yer adlarının sonradan göç edilerek gelinen yeni yurttaki kısmen değişikliğe uğramış yer adlarıdır. *Amit Suyu, Bayburd, Gürcistan* gibi yer adları buna örnektir; üçüncüsü, destanlara sonradan dahil olan yer adlarıdır ki, bunlar destanların içerisinde sadece birkaç yerde, çoğunlukla da tek bir kez geçen yer adlarıdır. *Umman Denizi, Diyarbekir, Mardin, Berde, Gence, Mekke, Medine* vb. buna örnektir.

Dede Korkut'ta birçok yer adı geçmektedir. Bu yerlerden biri *Demirkapı*'dır. Bu çalışmamızda Dede Korkut'taki *Demirkapı*'yı; destanın alt coğrafyası ve üst coğrafyasındaki yerini inceleyeceğiz.

1. Dede Korkut'taki Demirkapı

Türkler, hayvan yetiştirici olmakla birlikte, aynı zamanda *nefis bozkır sanatı eserleri ortaya koyacak kadar usta maden işleyicileri* idiler. Bu sanattaki ustalık kendilerine büyülü bir güç de vermekteydi. Bir Yakut-Saha atasözüne göre, demirci ile Şaman (Kam) aynı yuvadan çıkmadır. Türkler, Ergenekon adı verilen ve yüzyıllar boyunca dilden dile aktarılan bir mite, destana göre, mahsur kaldıkları dağlardan bir demir madenini eriterek kurtulmuşlardı (Roux, 2013: 93).

Demir, Bozkır Türk çevresinde doğrudan doğruya Bozkır tipi devlet ve cemiyetin kuruluş ve gelişmesinde etkili gerçek bir vasıtaydı (Kafesoğlu, 2012: 207). Göçebe Türklerin, *yerleşikler* üzerinde kolayca siyasi hakimiyet kurmalarını da demir madeni

sağlıyordu. Fetih hareketlerinde asıl rol oynayan maden, *demir* idi. Bu imkan da, Altaylar'da, Yenisey Nehri'nin kaynak bölgelerinde mevcut olmuştur. Altaylılar, çok eskiden beri mahir demirciler olarak tanınmışlardır. İnsanlık tarihinde bir çağın açılmasına başlangıç teşkil edebilecek miktarda demir madeni, eski Türk yurdundan farkedilmiş ve işlenmeğe geçilmişti. Bu bölgede demir işçiliğinin M.Ö. 2 bin başlarında olduğu düşünülmektedir. Bundan sonra dünyaya yayılmaya başlayan Demir Çağı'nın yönü ve tarihleri şöyledir: Çin'de ve Hindistan'da M.Ö. 2. bin ortaları, Mısır'da M.Ö. 1200, Doğu Akdeniz'de M.Ö. 1100, Orta Avrupa'da M.Ö. 800 yılları. M.Ö. Çin kaynaklarında Hun diline ait en eski Türkçe kelimelerden biri *demir (tieh-fa)*, biri de *kılıç (king-lu)*'tır (Kafesoğlu, 2012: 215-217).

Çinliler, Hunlar zamanında Kırgız Türklerine *Tszsiyangunlar* derdi ki bu ad *Demir Halk* anlamına gelmekteydi. Kırgızlar, ayrıca göktaşı (meteorit) demirine de ilgi gösterirlerdi. Bu maddeden de çok sağlam silahlar yaparlardı. Çinli tarihçilere göre Kırgızlar, bu silahların hazırlandığı maddenin nasıl işlendiğini de bir sır gibi saklardı (Osmonov, 2013: 147).

568 yılında, Bizans İmparatoru II. Justinus'un Kilikyalı Zemarkhos başkanlığında Gök-Türklere gönderdiği elçilik heyeti Gök-Türk topraklarındaki Sogdların (Maveraünnehir) memleketine vardığında ilk mola yerinde atlarından indikleri vakit yanlarına Kök-Türkler gelmiş ve satış için onlara demir sunmuşlardı. Çünkü demir madenciliği Gök-Türkler'in eskiden beri uğraştığı bir işti. Çin kaynaklarına göre de Gök-Türklerin topraklarında demir madeni çıkartılmaktaydı (Ligeti, 1986: 63-64).

Güney Sibiryaya ve Altay Dağları bölgesi, demir açısından zengin bir bölgedir. Çin kaynaklarında bu bölge için şöyle demiştir: *"Yağmur yağdığı zaman ırmak yataklarındaki toprak aşınır ve demir madeni kendiliğinden açığa çıkar."* Günümüzde Sibiryaya'da elde edilen demir %92 oranla dünyanın en kaliteli demiridir (Taşağıl, 2017: 61).

Tuncer Baykara'ya göre, Ön Asya kökenli dini rivayetlerde Zülkarneyn'in çok hareketli bir kavim olan Yecuc-Mecuc'ları bir demir sed ardında terk edip bırakması hikâyesi vardır. Burada Yecuc-Mecuc'lar, ötesine itildikleri demir sedden dışarı çıkamazlar. *Ergenekon Destanı*'nda ise demir dağın eritilerek dışarı çıkılması anlatılmaktadır. Demir dağlar eritilerek adeta bir demir-kapı oluşturulmuş ve *Demir-Kapı* adı Türkler arasında çok yaygın olmuştur. Demir-Kapı yer adlarında efsane ile tarihi gerçekler iç içe girmiş gibidir (Baykara, 2002: 279-308).

Saadettin Gömeç'e göre, Türk kültüründe birçok *Temir Kapı* (*Demir Kapı*)'nın olduğu bilinmektedir. *Demir Kapı* bölgeleri, geçilmesi ve ulaşılması güç noktalardır. Bu yüzden de buraları elde etmek Türkler için milli birer ülkü gibiydi. Ancak ele geçirilen her *Demir Kapı*'dan sonra, başka bir *Demir Kapı*'nın ortaya çıktığı da bir gerçektir. Çeşitli çağlarda *Demir Kapı*'nın adının da değiştiği görülmektedir. Bazan o *Kızıl Elma* oluyor. *Demir Kapı* ve *Kızıl Elma*'nın hem maddi hem de manevi bir işlevi vardır (Gömeç, 2009: 214).

Mustafa Öner'e göre, Türklerin bazı yerleri *Demirkapı* olarak adlandırmalarında demire metaforik anlam verilmesi yanında, *Ergenekon* efsanesinden kaynaklanan ilkel mitolojik ananınin de katkısı olabilir (Baski, 2007: 81).

Imre Baski'ye göre, *geçit*, *boğaz*, *yar* v.b. anlamlı *Demirkapı* kavramı, coğrafya toponimi, veya ona uygun toponimler, birçok dilde mevcuttur: *Farsça*: *dar-i ahanin* – *derbend-i ahanin*; *Arapça*: *bab al-ahanic*; *Rusça*: *zeleznye vorota*; *Bulgarca*: *zelezni vrata*; *Rumence*: *portile de fier*; *İtalyanca*: *portone di ferro*; *Sırp-Hırvatça*: *demir-kapija* – *gvozdena kapija*; *Macarca*: *vaskapu*; *Fince*: *rautaportti*; *Almanca*: *eisernes Tor*; *İngilizce*: *iron gate* – *irongate* v.s. (Baski, 2007: 74).

Topkapı Sarayı'ndaki *Oğuzname*'de, Etil Alp için "Demir Kapı *derbendin depüp, yıkan!*" (Ögel, 1994: 123) denilmiştir.

Bahrü'l-Ensab'a göre, Selman Farsi, Oğuzlar arasında Müslümanlığı yaymak için *Demürkapu'ya* gelmiş, Dede Korkud'u içlerinde şeyh dikmişti (Gökyay, 1973: CXIX).

Bayburtlu Osman'ın 3. Murad (1574-1595) devrinde yazdığı *Tevarih-i Cedid-i Mir'at-i Cihan* adlı eserinde Bayundur Han'ın başında bulunduğu Oğuzların, *Horasan'dan Ani'ya Kars'a* geldikleri, *Gürcistan* keferesiyle savaşıp *Tiflis'i*, ardından *Demürkapu'yu* aldıklarından bahsedilmiştir. Muharrem Ergin'e göre, Bayburtlu Osman'ın bu bilgileri *Bahrü'l-ensab* adlı bir kitaptan aldığı ve eski bir Dede Korkut Oğuznamesine dayandığı anlaşılmaktadır (Ergin, 1989: 39-41).

Demirkapı, Dede Korkut Kitabı'nda *Demür-Kapu Dervendi, Kapular Dervendi, Kapulu Kara Dervend* olarak geçmektedir (Gökyay, 1973: 334-336). Türkmenistan varyantında ise *Karaderbent* olarak geçmektedir (Erdem, 1998: 810). Dede Korkut Kitabı'nda (Gökyay, 1973: 334-336) adı 5 boyda geçer: *Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Begil Oğlu Emren'in Boyu*. Türkmenistan varyantında adı bir boyda, *Bamsım Birek'de* geçer (Erdem, 1998: 810).

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Oğuzların düşmanla yaptığı savaşta ortaya çıkan Deli Dunder'ın özellikleri belirtilirken "*Demürkapu dervendindeki demür kapuyu depüp alan*" (Gökyay, 1973: 27) denilmiştir.

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Salur Kazan'ın Derbent'te koyunlarının olduğu belirtilmiştir: "*Kafir aydur: Kazanun Kapular Dervendi ağzında on bin koyunu vardur*" (Gökyay, 1973: 17). Bu koyunların başında Karacuk Çoban bulunuyordu.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, tutsak düşen Beyrek'in gömleğini hile ile kana bulayarak adaklısı Banı Çiçek'le evlenmek isteyen Yalancı oğlu Yaltacuk, Bayındır Han'a Beyrek'in

"Pasinün Kara Dervendinde" (Gökyay, 1973: 42) öldürüldüğünü söylemiştir.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, Oğuzların düşmanla yaptığı savaşta ortaya çıkan Deli Dundar'ın özellikleri belirtilirken "Demür Kapu Dervendindeki demür kapuyu kapup alan" (Gökyay, 1973: 73) denilmiştir.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, Düzmürd Kalesi'nde tutsak olan babası Kazılık Koca'yı kurtarmak için yola çıkan Yigenek'in yanında yer alan Oğuz beylerinden biri de Deli Dundar idi ki, onun için "Evvel Demür Kapu Dervendinde beg olan" (Gökyay, 1973: 99) denilmiştir.

Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda, ayağı kırılmış Begil, oğluna olanları anlatırken, "Demür Kapu Dervendinden haber varmış" (Gökyay, 1973: 119) demiştir.

Dede Korkut Kitabı'ndaki boylarda Demür-Kapu Dervendi'nin adı şu şekillerde geçmektedir: *Kapular Dervendi* (Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy) (Gökyay, 1973: 17), *Demürkapu Dervendi* (Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy) (Gökyay, 1973: 27), *Pasinün Kara Dervend* (Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu) (Gökyay, 1973: 32), *Kapulu Kara Dervend* (Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy) (Gökyay, 1973: 68), *Demür Kapu Dervendi* (Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy) (Gökyay, 1973: 73), *Demür Kapu Dervendi* (Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu) (Gökyay, 1973: 99), *Demür Kapu Dervendi* (Begil Oğlu Emren'in Boyu) (Gökyay, 1973: 119).

Veysel Şahin'e göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, dar-kapalı mekanlardan biri *Kapulu Dervendi*'dir. Salur Kazan'ın koyunlarının olduğu ve Karaçuk Çoban'ın yaşadığı yer olan *Kapulu Dervendi* hikâyede yutucu-dar mekandır (Şahin, 2017: 14-15). Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, anlatı kişilerinin kendilerini huzursuz, mutsuz ve hayattan kopuk olarak hissettikleri kapalı-dar mekanlardan biri *Kara Dervend*'dir. *Kara Dervend* iki yerde geçmektedir. *Kara Dervend*'i kapalı dar bir mekan haline

dönüştüren, Bay Böri'nin uzak kentlere gönderdiği bezirganların mallarının kafirler tarafından burada yağmalanması ve Bamsı Beyrek'in gömleğini kana bulayıp getiren Yalancı oğlu Yaltacuk'un, Beyrek'in *Kara Dervend*'de öldüğünü söylemesidir. Hikâyede *Kara Dervend*'in adının geçtiği ilk yerde, kafirlerin baskınına uğrayan bezirganlar, ak çadırını diken Bamsı Beyrek'ten yardım istemişlerdir. Bamsı Beyrek'e başından geçen olayları anlatan bezirganlar için bu mekan dar-yutucu bir mekandır. Uzun zamandır gurbette dolaşarak Bamsı Beyrek için topladıkları hediyeleri getirmekle görevlendirilen bezirganlar, burada kafirlerin saldırısına uğramış, malları yağmalanmıştır. Boyut olarak geniş olan mekan ve bu mekandaki kişiler kafir saldırıları sonucu kendilerini ruhen hapsedilmiş ve mutsuz hissetmişlerdir. Hikâyede *Kara Dervend*'in adının geçtiği ikinci yerde ise Yalancı oğlu Yaltacuk, Beyrek'in *Kara Dervend*'de kanlı gömleğini bulduğunu söylemiştir. Bu durum üzerine mekanda yaşanan kötü olaylar mekanın insan zihninde bulunduğu anlamı da değiştirir ki, *Kara Dervend*, işlevselliğini yitirip dar bir mekana dönüşmüştür. Bu mekan bir kenti diğerine bağlayan bir geçit görevi görmektedir. Fakat gelen kara haberle bu mekan kişilerin zihninde dar-yutucu bir mekana dönüşmüştür. Mekanın adında geçen *kara* sözcüğü kötülüğü, ölümü, yok olmayı simgelemektedir. Bu mekan tarafından Beyrek'in kuşatılması, onun aşılması ve ulaşılmaz olmasındandır (Şahin, 2017: 16-17).

Veysel Şahin'e göre, Dede Korkut'ta çevresel mekanlardan biri *Kapulu Dervendi*'dir. Anlatı kişilerinin üzerinden duraksamadan geçtiği ve onların anılarında fazla bir yer kaplamayan çevresel mekanlar, sadece fiziki olarak anımsanmaktadır (Şahin, 2017: 42).

Aysuda Şahin'e göre, algısal mekanlar algısal olarak anlam derinliğine sahip olan yerlerdir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, algısal mekanlardan biri *Kanlı Kara Derbent*'tir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, kapalı-dar ve yutucu mekanlardan biri *Kanlı Kara Derbent*'tir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, *Kanlı Kara Dervend*, dar ve yutucu mekanın hikâyedeki en belirgin halidir. Uruz'un kafir

tarafından kaçırılması ve bu kaçırılma sırasında Cıgızlar, Ağlağan ve Gökçe Dağ'larından *Kanlı Kara Derbent'e* yapılan yolculuk mekanı kapalı-dar ve yutucu hale getirmiştir. Uruz'un tutsak edilmesi Kazan Bey için *Kanlı Kara Derbent'in* ölüm, korku ve güvensizliğin mekanı olarak zihninde şekillenmesine neden olmuştur. Düşmanların yaşadığı mekan olması dolayısıyla Kanlı Kara Derbent, sınırlayıcı ve baskıcı mekanın simgesi haline dönüşmüştür (Şahin, A., 2017: 129-131).

Aysuda Şahin'e göre, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, çevresel mekanlardan biri *Demirkapı Dervendi'*dir. Bu mekanlar isim olarak hikâyede yer alır ve kişiler bu mekanları bir geçiş mekanı olarak kullanılırlar. Çevresel mekanlar, kahramanların içselleştirdiği ya da kaçtığı mekanlar olarak değil, fiziki mekanlar olarak hikâyede yer alırlar (Şahin, A., 2017: 193). Aysuda Şahin'e göre, Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda, çevresel mekanlardan biri *Demir Kapu Dervendi'*dir (Şahin, A., 2017: 233).

1.1. Alt Coğrafya

Dede Korkut'taki *Demirkapı*, destanın alt coğrafyasında Türklerin anayurdu Orta Asya'da ve Avrasya'dadır:

Ahmet Bican Ercilasun, Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olarak tespit etmişti (Ercilasun, 2000: 158; Ercilasun, 2002: 33; Ercilasun, 2004: 126). Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu tespitlerine katılmış ve bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445; Eyüboğlu, 2022: 105-108; Eyüboğlu, 2022b: 289-290). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakasının Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 426-445; Eyüboğlu, 2022: 105-108; Eyüboğlu, 2022b: 289-290). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destandaki en üst yönetici olan Bayındır Han

tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 268-275; Eyüboğlu, 2022: 106-107; Eyüboğlu, 2022b: 289-300).

Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Dede Korkut'un alt coğrafyasının önemli bir tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Özellikle Dede Korkut'taki *Aladağ*, *Karadağ*, *Karaçuk*, *Kazılık Dağı*, *Türkistan*, *Amıt Suyu/Amu Derya*, *Sir Suyu/Sir Derya*, *Demirkapı* vb. birçok yer adı destanın tarihi coğrafyasını yansıtmaktadır.

Türk tarihinde birçok yer *Demirkapı/Derbent* olarak bilinmektedir. Bu yerler özellikle de Türk devletlerinin diğer devletlerle sınır bölgelerini oluşturuyordu. Bu *Demirkapı*'lardan ikisi çok ünlüdür ve Dede Korkut Destanları'nda adı geçen *Demirkapı*'lar bunlardır; ilki, günümüzde Özbekistan'ın en güneyinde, Afganistan ve Tacikistan sınırlarının kesişim yerinde, *Amu Derya*'nın kıyısına yakın bir yerde yer alan *Demirkapı*'dır. Burası tarih boyunca Turan-İran sınırı olup aynı zamanda Göktürklerin-Türgişlerin İrani kavimlerle sınırını oluşturuyordu; ikincisi, *Hazar Denizi*'nin batısında, Rusya'nın güneyinde, Azerbaycan'ın kuzeyinde yer alan *Demirkapı*'dır. Burası Göktürklerin batı sınırlarını oluşturduğu gibi aynı zamanda Hazarların da diğer kavimlerle sınırını oluşturuyordu.

Demirkapı/Derbent'in yerinin bakış açısına göre değiştiği, özellikle eski mitolojilerde iki *Demirkapı*'nın/*Derbent*'in önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Arap tarihinde ve mitolojisinde *Hazar Denizi*'nin batı kıyısında, *Kafkas Dağları*'nın ötesindeki *Demirkapı/Derbent* ön plana çıkarken, *Fars/İran* tarihinde ve mitolojisinde ise, Orta Asya'da, *Amu Derya* yakınlarındaki, *Eski Türk Yazıtları*'nda da adı geçen *Demirkapı* ön plana çıkmaktadır. Tarihi süreç içerisinde, *Hazar Denizi*'nin batısındaki *Demirkapı/Derbent*;

Kimmer, İskit/Saka, Hun, Göktürk, Hazar gibi Türk kavimlerinin Doğu Roma/Bizans, Kafkas kavimleri ve Araplarla yaptıkları mücadelelerde; Orta Asya'daki *Demirkapı/Derbent* ise, İskit/Saka, Hun, Kanglı, Usun, Göktürk, Türgiş gibi Türk kavimlerinin Farsi/İrani kavimlerle yaptıkları mücadelelerde önemli bir yere sahip olmuştur. Dede Korkut'ta da eski Türk tarihinin bir yansıması olarak, *Demirkapı-Derbent* birçok farklı adla geçmekte olup, bu iki *Demirkapı'nın* hatıraları yer almaktadır.

Birinci *Demirkapı*, Orta Asya'da *Amu Derya* yakınlarındaki *Demirkapı'dır*:

Melek Erdem'e göre, Dede Korkut'un Türkmenistan varyantında, Bamsım Birek Boyu'nda, tüccarlar *Rum* ilinden mekanlarına dönerlerken üç menzil kala *Karaderbent* (Dede Korkut Kitabı'nda *Kara Dervend*) denilen yerde konaklamış ve burada saldırıya uğramıştır. Günümüzde Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat yakınlarında *Gevers* rayonunda (*Enev'de*) bir dağ geçidi, *Beherden* rayonunda (*Arçman'da*) ağzı kapalı bir dere *Derbent* adını taşımaktadır. *Derbent, geçmesi zor yer* anlamında kullanılmaktadır. Ata Rahmanov, Türkmen varyatını kendisinden derlediği Gurbangılıç Çakanoğlu'ndan, *Karaderbent* kentinin *Karrıkala'da* olduğu rivayetini aktarmıştır (Erdem, 1998; 173).

Türkmen varyantında Salur Kazan hakkında çok sayıda rivayet vardır. Bunlardan biri olan *Salur Gazan Baba'da* (Erdem, 1998: 528-529), Salur Gazan Baba, İran ile düşmanmış. Bir gün kırk atlısıyla ava gitmiş, bunun üzerine İran padişahı sekiz bin asker ile Salur Gazan Baba'nın yurduna saldırıp yaşlı anasını kaçırmış. Salur Gazan Baba'nın bir çoban kardeşi varmış, malını dağda taşda saklıyormuş ki, İran padişahının sekiz bin askeriyle çarpışmış, sapanla dağın taşlarını düşmana atmış, taşın tükenmesiyle de sapanla koyunları atmış. Salur Gazan Baba'ya bu olanlar ayan olmuş, önce kendisi gidip görmüş, daha sonra da kırk yiğidi ile İran'ın üstüne gidip düşmanı yenmiş, malını mülkünü kurtarmış. Bu rivayet Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un günümüzde yaşayan bir varyantıdır. Burada

düşman taraf İran olarak mahallileşmiştir. Dede Korkut Kitabı'ndaki *Demirkapı/Derbent* de zaten tarihi Turan-İran sınırındadır. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'daki Karacuk Çoban, bu rivayette Salır Gazan Baba'nın çoban kardeşi olarak geçmektedir (Eyüboğlu, 2021: 169).

Ali Öztürk'e göre, Dede Korkut Destanları'ndaki olayların arkasında, belki de tarihi coğrafyayı gösteren yerler, Orta Asya ve Türkistan sınırları içindeki yerlerdir. Buralar destanların ve destanlara kaynak olan tarihin beşiğidir. Dede Korkut'ta bu yerler; *Karlık Dağ, Karacuk Dağ, Kara Dağ (Kara dağlar), Ala Dağ, Kazılık Dağ, Gökçe Deniz (Hazar Denizi), Türkistan (Ulu Türkistan), Demir Kapı, Gün doğusu Genk Yer (Horasan ili-Topkapı Sarayı Oğuznamesi)*'dir (Öztürk, 2012: 287).

Vasiliy Vladimiroviç (Wilhelm) Barthold'a göre, *Demirkapı, Soğd ve Toharistan*'ı, daha doğrusu *Zereşan* ve *Kaskaderya* havzasındaki medeni yerleri *Amuderya*'nın yukarı kısmındaki yerlerden ayırırdı. Burası *Buzgala derbendi* olarak da bilinmektedir (Barthold, 2004: 39-40).

Vasiliy Vladimiroviç (Wilhelm) Barthold'a göre, *Demirkapı*, Farsça *Der-i Ahenin* olarak bilinirdi ki, bugünkü *Buzgala* geçididir. Geçitten *Tirmiz*'e üç günde varılırdı. Aradaki menziller *Razik* ribatı ile *Haşimgird* idi. Mukaddesi'de ise aradaki bu iki menzil aldı bulunmayıp, bunların yerine *Karna* köyü geçmektedir. *Demirkapı*'dan *Saganiyan* (Danav)'a bir yol daha vardı ki, bugünkü *Baysun*'dan geçirdi. *Kiş*'ten *Saganiyan*'a Seng-gerdek vadisinden geçen bir yol bulunuyordu ve bu yol altı gün sürüyordu (Barthold, 1990: 149). Vasiliy Vladimiroviç (Wilhelm) Barthold'a göre, 689 yılında Doğu Türklerinden (2. Göktürk) bir tümen, Batı Türklerinin kuvvetlerini yendikten sonra Soğd bölgesini ele geçirmiş ve *Demirkapı*'ya, yani bugünkü *Buzgala* geçidine kadar ilerlemişlerdi. Bu istila 701 yılında tekrarlanmıştı (Barthold, 1990: 202).

Edouard Chavannes'e göre, *Demirkapı* Geçidi, 1137'de bir taş üzerine kazınan ve Si-an-fu epigrafiya müzesinde muhafaza edilen iki Çin haritasında gösterilmiştir (Chavannes, 2013: 30).

İbrahim Kafesoğlu'na göre, *Eski Türk Yazıtları*'nda adı sıkça geçen *Demir Kapı* (*Temir Kapıg*), Belh-Semerkant yolu üzerinde, 3 kilometre uzunluğunda, 15-20 metre genişliktedir (Kafesoğlu, 2012: 100). İbrahim Kafesoğlu'na göre, *Eski Türk Yazıtları*'nda da geçen *Temir Kapıg* (*Demir Kapı*) Milattan Önceki yüzyıllardan beri İran-Turan (Türk) ülkelerinin arasında doğal bir sınır kabul edilmektedir (Kafesoğlu, 2012: 115).

Bahaeddin Ögel'e göre, Topkapı Sarayı'ndaki *Oğuzname*'de, Etil Alp için "*Demir Kapı derbendin depüp, yıkan!*" demektedir ki, buradaki *Demir-kapı derbendi*, *Türkistan*'a ait bir yermiş gibi görünmektedir (Ögel, 1994: 123).

Tuncer Baykara'ya göre, tarihi kaynaklarda geçen en eski Demirkapı, *Gök-Türk Yazıtları*'nda geçen, Semerkant dolaylarında bahsedilen olmalıdır. Sonraki zamanlarda Demirkapılar Avrupa içlerinde (Tuna-Demirkapısı), Asya'nın batısında (Hazar Denizi'nin batısındaki Derbent Demirkapısı) ve daha birçok yerde vardır. Günümüzde Anadolu'da da Demirkapılar (Kamışlı-Musul arasında demiryolu istasyonu, Balıkesir-Bursa yolunda bir köy) çok sayıdadır (Baykara, 2002: 279-308).

Hüseyin Salman'a göre, *Eski Türk Yazıtları*'nda geçen *Demir Kapı*, Belh'den Semerkand'a giden yol üzerinde Keş kentinin 90 km. kadar güneyinde, 12-20 m. genişliğinde ve 3 km. uzunluğunda bir geçittir (Salman, 1998: 36).

Eşref Buharalı'ya göre, Türk coğrafyasında *Demir Kapı* adında birkaç yer adı vardır. Bunların en önemlilerinden biri Orhun Yazıtları'nda geçen *Demir Kapı*'dır. Yazıtlarda bu isim *Temir Kapıg* olarak geçmektedir. *Türkistan*'ın güneydoğu sınırında yer alan *Demir Kapı*, Baysun-Dağ silsilesindeki geçit olup, Keş kentinin 90 km. güneyinde, 12-20 m. genişliğinde, 3 km. uzunluğundadır. Burası Belh-Semerkant, Belh-Buhara yolu üzerinde bulunuyordu. *Demir*

Kapı Milattan önceki yüzyıllardan itibaren Turan (Türk)-İran memleketleri arasında doğal bir sınır olarak kabul ediliyordu. İslam kaynaklarında Demir Kapı, *Bab Al Hadid*, *Dar-ı Ahenin*, *Derbend-i Ahenin* olarak geçmektedir. Demir Kapı'nın diğer bir adının *Tirmiz Kapısı* olduğunu, Demir Kapı'dan ilk kez geçen Avrupalı olan, İspanya kralı III. Henri'nin 1404 yılında Timur'a gönderdiği Klaviyo adlı elçiden öğrenmekteyiz. Timur ve Babur döneminde meydana gelen savaşlarda bu yer adından sık sık bahsedilmiştir. Nizamüddin Şami (1401-1402), Ali Yezdi (ö: 1454), Babür ve İbn Tanrı Birdi (ö: 1470)'nin eserlerinde Demir Kapı adı *Kahluga* (*kagulga*, *kahluga*, *kaluğa*) olarak geçmektedir. *Babürname*'de Keş ile Hisar arasında bir geçit noktası olarak belirtilen bu yerde önceden bir kale olduğundan da söz edilmiştir (Buharalı, 2011: 28).

İmre Baski'ye göre, Eski Türk Yazıtları'nda *Temir Kapı* (*Demirkapı*) toponimi sık sık geçmektedir. *Tonyukuk Yazıtı*'na göre, 725-726 yılında, Kök-Türkler, *İnci Irmağı*'nı geçerek düşmanlarını *Demirkapı*'nın ötesine kovup devletin sınırlarını *Demirkapı-Geçidi*'ne kadar genişletmişlerdi. Gök-Türk Devleti'nde *Demirkapı-Geçidi*, daima imparatorluğun batı sınırı sayılıyordu. Genel kabul edilen görüşe göre *Demirkapı*, *Belh* kentini *Semerkant*'a bağlayan yol üzerinde kayalık bir geçit (veya dağ boğazı) idi. Thomsen'e göre, 12-20 metre genişliğinde, 3 km uzunluğunda olan bu dar dağ geçidi dünya harikalarından biridir. Sonradan birçok yer burayı örnek alarak *Demirkapı* olarak adlandırılmıştır (Baski, 2007: 73-74).

İmre Baski'ye göre, en ünlü *Demirkapı*, *Gök-Türk Yazıtları*'nda adı geçen, *Maveraünnehir*'deki *Baysun-tau* dağında bugünkü *Derbent* adlı köyün yakınında, eski *Semerkant-Tirmiz* (*Termez*) yolu boyunca bulunmaktadır. Sonradan bu geçit *Maveraünnehir*'i *Belh* civarındaki yerlere bağlamıştır. Adı İslam kaynaklarında da sık sık geçmektedir. Orta Çağ'ın Arap ve Fars yazarları bu yöreden çoğu kez *Dar-i ahanin*, *Demirkapı* ya da *Koluga* adıyla bahsetmişlerdir (Baski, 2007: 74-75).

Erhan Aydın'a göre *Tonyukuk Yazıtı*'nda geçen ve *Demir Kapı* olarak bilinen bölge, Semerkant'tan Termez yoluyla Belh'e giden yolun yaklaşık olarak yarısında bulunan Baysun silsilesindeki *Buzgala Geçidi*'dir. Kaynaklara göre *Demir Kapı*, *Soğdiyana* ve *Tokharistan* arasındaki sınır noktalarından biriydi (Aydın, 2016: 68).

Aşağı *Toharistan* bölgesinde, *Çağaniyan*, *Belh*, *Cüzcan*, *Badgis*, *Herat* gibi yerlerde Akhun (Eftalit) yöneticileri hüküm sürüyordu. *Garcistan*'ın dağ eteğini kapsayan *Demir Kapı* da bu bölgede yer almaktadır (Gibb, 2005: 23'ten aktaran Dadan, 2006: 31-32). *Garcistan* ile *Demirkapı*'nın yan yana bulunması tesadüf değildir; bu iki yerin yakın konumu Dede Korkut Destanları'na da yansımıştır. Dede Korkut'ta adları sıkça geçen ve Oğuzların Anadolu-Azerbaycan coğrafyasına geldikten sonra mahallileşerek yeni coğrafyaya uyarlanmış yer adları olan *Gürcistan* ve *Demirkapı*'nın aslı, bu *Garcistan* ve *Demirkapı*'dır. Gök-Türkler'in kuruluş yıllarında Akhunların hakimiyetinde bulunan bu bölge, sonradan İstemi Kağan zamanında, Gök-Türk ve Sasani (İran) işbirliği sonucu Akhunların yıkılması ile, Amu Derya (Ceyhun) sınır oluşturacak şekilde, Gök-Türkler ve Sasaniler arasında paylaştırılmıştır. Dede Korkut'ta adı geçen *Amıt Suyu* (Amu Derya), *Gürcistan* (*Garcistan*) ve *Demirkapı*, Göktürklerin-Türgişlerin güneybatı sınırını oluşturuyordu. Karacuçun Kaplanı Salur Kazan, buralara düzenlediği akınlar nedeniyle Amıt Suyu'nun aslanı olmuştu. Sonrasında ise Oğuzlar bu yol üzerinden İran ve Azerbaycan'a, Anadolu'ya akınlar yaparak bu bölgeyi bir Türk yurdu haline getirmişlerdi. Bu hatıralar Dede Korkut Destanları'na yansımıştır.

Eski Türk Yazıtları'nda adı sık geçen ve Orta Asya'da yer alan *Demirkapı* günümüzde Özbekistan'ın en güneyinde, Afganistan ve Tacikistan sınırlarının kesişiminde yer alır. Bu bölge öyle bir doğal sınır vazifesi görür ki, bunun da etkisiyle, günümüzde dahi hemen yanbaşında Özbekistan, Afganistan ve Tacikistan sınır bölgesi vardır. Buradaki *Demirkapı* doğal bir set gönümünündedir; batısında *Amu Derya* yer alır, *Amu Derya*'nın yanbaşından

Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'nin kuzeyindeki *Zeravşan* ve *Türkistan Dağları*'nın bir uzantısı olan dağlar başlar. *Demirkapı*, bir tarafta *Amu Derya*, öteki tarafta yüksek sıradağların kesişim bölgesinde yer alan doğal bir set gönümündedir ve bu iki bölge arasında 150-200 km'lik dağlık bölge adeta bir duvar vazifesi gören, geçit vermeyen çeşitli yüzey şekillerinden oluşmaktadır. Bu dağların arasında günümüzde dahi bir tanesi *Amu Derya* kıyısından, bir tanesi dağlar arasından olmak üzere iki yol vasıtasıyla geçilebilmektedir. Bu dağlar arasındaki kilometrelerce uzunluktaki dar vadinin bulunduğu bölge *Demirkapı*'dır. Yani *Demirkapı*, adından da anlaşılacağı üzere, birçok bakımdan Orta Asya'yı diğer bölgelerden ayıran ve doğal bir set vazifesi gören bir bölgenin giriş kapısıdır. *Demirkapı*'nın hemen yanbaşımdan başlayan dağlar, yükseltiler, sonrasında *Pamirler*, *Karakurum Dağları*, *Kunlun Dağları* ve daha da güneyinde yer alan *Himalaya Dağları* olarak devam eder ki, Orta Asya'yı coğrafi, iklimsel, kültürel ve siyasi bakımdan da diğer bölgelerden ayırmaktadır. Bu doğal set tarih boyunca Türkler ile Farsi kavimlerin arasında bir sınır teşkil etmiştir. Bu nedenle *Eski Türk Yazıtları*'nda olduğu gibi, önemli bir tarihi tabakası aynı dönemin ürünü olan Dede Korkut Destanları'nda da adının sık geçmesi de bu doğal sınır oluşunun önemiyledir.

Dede Korkut Destanları'nda ve *Eski Türk Yazıtları*'nda sıklıkla adı geçen Orta Asya'nın ünlü *Demirkapı*'sının Göktürkler-Türgişler döneminde, 6.-8. yüzyıllarda çok ünlü olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 7. yüzyılda, Göktürkler döneminde, Çinli Budist Hacı (Rahip) Hüan-dzanğ, Batı Göktürkleri topraklarını ve kağanını ziyaret etmiş, Kağan'a *Suyab* kenti yakınlarında bir av sırasında rastlamış, sonrasında ünlü *Demirkapı*'ya gitmişti. Hüan-dzanğ, bu yolculuk sırasında *Suyab*'dan *Bin Pınar*'ı geçerek *Talas* kentine geçmiş, burada dinlenmiş, ardından birbiri ardına sıralanan, büyüklü küçüklü çok sayıda kentten geçmiş, günümüzün *Kızılkum Çölü*'ne ve Semerkant üzerinden güney batıya inerek ünlü

Demirkapı'ya varmıştı (Ligeti, 1986: 89). Hüan-dzanğ'ın Semerkant üzerinden Demirkapı'ya seyahati şu şekilde kaydedilmiştir:

“Oradan güney-batiya sapınca beş yüz lilik bir yol geldi ki, Hüan-dzanğ'ın ufacak kervanı bu yolu da alınca dağlar arasına girdi. Tehlikeli, dar bir yerden geçmek icabediordu, dimdik uçurumlar üzerindeki patıkların bazı yerlerinde bir adam bile ancak güçbela ilerliyebiliyordu. Böylece üç yüz li yol aldı. Bu müddet zarfında ne ot ne de su gördü ve nihayet İç-Asya'nın meşhur Demirkapı'sına vardı. / Demirkapı'nın dar yolu sağdan soldan dik kayalıklarla devam eder. Yolun öte ucunda iki kaya duvarı arasına yerliler hakiki bir kapı da yapmışlar ve bu tabii kaleden içeriye Kök Türkler geçemesinler diye, kapıya çanlar, çingiraklar takmışlar, gece gündüz beklemekte idiler. / Fakat anlaşılın Kök Türklerin yayılmalarına bu fethedilemez istihkam da engel olamamış ki, Hüan-dzağ Demirkapı'dan öteye geçip de bugünkü Kuzey-Afganistan'da bulunan Kunduz'a (Huo) vardığı zaman orada da Kök Türklere rastlamıştı. Cabgu Kağanın en büyük oğlu Tardu şad (Da-du-şö) Kunduz'ta oturmaktaydı, karısı Gav-çağğ kiralının kızkardeşi idi” (Ligeti, 1986: 89-90).

Demirkapı'nın 7. yüzyıldaki canlı tasvirini ve kayıtlarını içeren bu ifadelerden Demirkapı'nın Türkler için önemi ve ünü daha iyi anlaşılmaktadır. 6. yüzyılda Göktürkler'in, *Amu Derya* ile birlikte güneybatı sınırını teşkil eden Demirkapı, öncesinde Batı Göktürklerin akınlarına maruz kalmıştı. Hüan-dzanğ'ın buraya seyahati sırasında artık bölgenin güneyinde yer alan Kunduz dahi Türklerin elinde bulunmaktaydı, sonrasında ise Göktürkler'in Çin esareti başlamış, Demirkapı eski önemini yine de korumuş ve Göktürklerin tekrar güçlenmesiyle birlikte, Kapgan Kağan zamanında, Tonyukuk, Bilge Kağan ve Kültigin'in bu bölgeye akınlarıyla tekrar Türkler buralara ulaşmış, sonrasında ise Sulu Kağan'ın devrinde bu bölgeye kadar her yer Türgişler'in hakimiyetine girmişti. İşte Dede Korkut Destanları'nda bu parlak dönemin tarihi hatıraları vardır ve Dede Korkut'taki Demirkapı bu tarihi hatıraların izlerini taşımaktadır.

Kül Tigin Yazıtı'nda, Bilge Kağan, şöyle demektedir: "İlgerü Şantung yazıka teği süledim, taluyka kiçiğ teğmedim; birgerü Tokuz Ersinke teği süledim, Tepütke kiçiğ (teğ)medim; kuruğaru Yençü üğ(üz) keçe Temir Kapığka teği süledim; yırğaru Yir Bayırku yiringe teği süledim; bunça yire teği yoritdım. Ötüken yışda yiğ idi yok ermiş! İl tutsık yir Ötüken yış ermiş!" (Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize az kala durdum; güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordu sevk ettim, Tibet'e az kala durdum; batıda İnci (Sır Derya) ırmağı (nı) geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettim; kuzeyde Yir Bayırku topraklarına kadar ordu sevk ettim; bunca diyara kadar (ordularımı) yürüttüm (ve anladım ki) Ötüken dağlarından daha iyi bir yer asla yok imiş! (Türk halkının yurt edineceği ve yönetileceği yer Ötüken dağları imiş!) (Kül Tigin Yazıtı, G 3-G 4; Tekin, 1998: 34-35).

Kül Tigin Yazıtı'nda, Bilge Kağan, ataları Bumın Kağan ve İstemi Kağan'ın fetihlerini anlatırken şöyle demektedir: "Sü sülepen, tört bulungdaki bodunuğ kop almış, kop baz kılmış. Başlığığ yüküntürmiş, tizliğığ sökürmiş. İlgerü Kadırkan yışka teği, kirü Temir Kapığka teği konturmuş." (Ordular sevkederek, dört bucaktaki halkları hep almış, hep (kendilerine) bağımlı kılmışlar. Başlılara baş eğdirmiş, dizlilere diz çöktürmüşler. Doğuda Kingan dağlarına kadar, batıda Demir Kapı'ya kadar (halklarını) yerleştirmişler.) (Kül Tigin Yazıtı, D 2; Tekin, 1998: 38-39).

Kül Tigin Yazıtı'nda, Bilge Kağan, Türklerin Çin esareti altında yaşadığı zamanda Çin adına fetihler yaptıklarını anlatırken şöyle demektedir: "İlgerü, kün tuğsıkda Bükli kağanka teği süleyü birmiş, kuruğaru Temir Kapığka teği süleyü birmiş; Tabgaç kağanka ilin törüsin alı birmiş." (Doğuda, gün doğusunda Bükli hakanına kadar sefer edivermişler, batıda Demir Kapı'ya kadar sefer edivermişler; Çin hakanı için (böylece) fetihler yapmış, ülkeler almışlar.) (Kül Tigin Yazıtı, D 8; Tekin, 1998: 40-41).

Kül Tigin Yazıtı'nda, Bilge Kağan, şöyle demektedir: "Eçim kağan birle ilgerü Yaşıl üğüz, Şantung yazıka teği süledimiz, kuruğaru Temir Kapığka teği süledimiz; Köğmen aşa K(ırkız yiringe teği süledimiz)."

(Amcam Kağan ile doğuda Sarı ırmağ(a ve) Şantung ovasına kadar sefer ettik, batıda Demir Kapı'ya kadar sefer ettik; Kögmen (dağlarının) ötesinde Kırgız ülkesine kadar sefer ettik.) (Kül Tigin Yazıtı, D 17; Tekin, 1998: 42-43).

Kül Tigin Yazıtı'nda, Bilge Kağan, şöyle demektedir: "Soğdak bodun iteyin tiyin Yinçü ügüzüğ keçe Temir Kapığka teği süledimiz." (Soğdak halkını düzene sokayım diye İnci (Sır Derya) ırmağını geçerek Demir Kapı'ya kadar sefer ettik.) (Kül Tigin Yazıtı, D 39; Tekin, 1998: 48-49).

Arap yazarlardan Yakubi (ö: 905), burada Bab Al-Hadid şehri veya diğer adıyla Dar-ı Ahanin şehri (Demir Kapı şehri) bulunduğunu belirtmiştir. Coğrafyacı İdrisi (1154) *Demir Kapı'nın* küçük ve gelişmiş bir şehir olduğunu belirtmiştir. Klaviyo ise dağların ortasında *Demir Kapı* adlı bir köyün yer aldığını belirtmiştir (Buharalı, 2011: 28). Bu bilgilerden anlaşıldığına göre, *Demir Kapı* bölgesinde, aynı adı taşıyan, tarihi süreç içerisinde farklı büyüklüklerde olan *Demir Kapı* adlı bir kent yer alıyordu.

Coğrafyacı İstahri (930-933) ve İbn Havkal (10. yy.), Buhara'dan Belh şehrine giden yol üzerinde Demir Kapı'nın bulunduğunu belirtmişlerdir. Adı geçen yazarlar bu yol üzerinde bulunan yerleri şöyle sıralamışlardır: *Buhara-Karacun-Miyankal-Maymurk-Nesef-Subah-Didegi-Kendek-Bab al Hadid (Demir Kapı), Razik-Rıbatı-Haşimgird-Tirmiz*. Tirmiz'den sonra Ceyhun ırmağı geçilerek Siyanker'd'e varılıyor, oradan da Belh şehrine ulaşıyordu. Buhara ile Belh arası 13 merhale idi (Buharalı, 2011: 28-29).

Coğrafyacı Mukaddesi (985) de Semerkant'tan Tirmiz'e giden yol üzerinde Demir Kapı'nın yer aldığını belirtmiştir. Yazar bu yolu şöyle belirtmiştir: *Semerkant-Dirizdeh-Keş-Kendek-Bab al-Hadid (Demir Kapı)-Karna-Tirmiz* (Buharalı, 2011: 29).

İspanya kralı III. Henri, Timur'a Klaviyo başkanlığında bir elçilik heyeti göndermişti. Bu heyet pek çok kentten geçtikten sonra Timur'un payitahtı olan Semerkant'a vararak Timur'u ziyaret etmişti. Elçilik heyeti Demir Kapı'ya varmadan önce Tirmiz

kentinde konaklamışlar, daha sonra Demir Kapı bölgesine gitmişlerdi. Klaviyo'nun belirttiğine göre, arkalarındaki yüksek dağların geçit yeri çok dardı ve sanki insan eliyle oyulmuş gibiydi. Duvarın iki tarafındaki duvarlar dimdik yükseliyordu, yol dümdüzdü, yakınındaki dağların ortasında Demir Kapı denilen bir köy yer alıyordu. Bu dağlar Semerkant'ın en emin bekçisiydi. Hindistan veya Afganistan'dan gelenler buradan geçerek Semerkant'a ulaşabilirler, Semerkant'tan Hindistan'a gitmek isteyenler bu yolu izlemek zorundaydılar. Diğer bir adı *Tirmiz Kapısı* olan Demir Kapı'nın tek hakimi Timur'du. Hindistan'dan gelen tüccarlar buradan geçtikleri için onlardan alınan vergi önemli bir gelir kaynağıydı. Konakladığı evde elçiye bir yarış atı armağan edilmişti. Buranın atları çok iyi ve pek güzeldi. Dağlar çırılçıplaktı. Klaviyo'nun duyduğuna göre, eskiden burada geçidin başında demir kapılar varmış, kapılar kapatıldığında oradan hiç kimse geçemezmiş. Geçmek isteyenler izin almak zorundaymış. Klaviyo buradan geçtiği sırada ise bu kapılar yoktu (Buharalı, 2011: 30).

1404 yılında, *Demirkapı*'dan geçen ilk Avrupalı olan Kastilyalı III. Henri'nin Timur sarayına elçi olarak gönderdiği Clavijo, bu geçidi aşağı yukarı Hiuan-tsang gibi tanımlayarak eklemiştir: "*Söylendiğine göre, eskiden bu geçidi demirle kaplanmış bir kapı kesmekte imiş*" (Thomsen'den aktaran Baski, 2007: 75).

Özbek Türklerinde *Köroğlu Destanı*'nın kollarından doğmuş destanlardan biri olan *Melike Ayyar Destanı*'nda da *Derbent*'in adı geçmektedir (Yoldaşoğlu, 2007: 47-57'den aktaran Yıldız, 2010: 48-49).

Demir Kapı, askeri, stratejik, ticari açıdan çok önemli bir yerdi. Burayı geçen Türkler Toharistan'da hakimiyet kurmuşlardır. Burası Batı Türkistan'dan Hindistan'a ve Afganistan'a geçmek için adeta bir sıçrama tahtası vazifesi görüyordu. Hindistan'ın mallarını Belh yolu ile Semerkant ve Buhara'ya getiren tüccarlar Demir Kapı'dan geçerlerdi. Demir Kapı'nın kuzeyinde bir günlük uzaklıkta Kendeğin yakınındaki yol, bir taraftan Nesef (Nahseb, bugün Karşı)

ile Buhara'ya diğer taraftan da Keş (Şehri-i Sebz) ile Semerkant'a doğru ikiye ayrılıyordu. Coğrafi konumundan dolayı ticaret kervanlarının kullandığı güzergâh üzerinde olan Demir Kapı, yüzyıllar boyunca önemini korumuştur (Buharalı, 2011: 29).

Demirkapı'nın Toharistan'ın giriş kapısı niteliğindeki konumu ve ticaret kervanlarının güzergâhı üzerinde önemli bir geçit işlevi görmesi Dede Korkut'a da yansımıştır. Bilindiği gibi *Toharistan*, bir diğer adıyla tarihi *Garcistan* bölgesidir. Dede Korkut'ta *Garcistan*, destanın Anadolu-Azerbaycan varyantında *Gürcistan* olarak mahallileşmiştir. Dede Korkut'ta, destanın alt coğrafyasında İskitlerin, Kanglıların, Usunların, Batı Göktürklerin, Türgişlerin *Demirkapı*'yı geçerek tarihi *Toharistan/Garcistan* bölgesindeki mücadeleleri, hatıraları destanın üst coğrafyasında *Gürcistan*, *Demirkapı/Derbent* olarak mahallileşmiştir. *Demirkapı*, ticaret yolları üzerinde önemli bir konumda yer alıyordu, buradan sık sık kervanlar/bezirganlar/tüccarlar geçiyordu. *Demirkapı*'nın ticaretteki bu önemli konumu da Dede Korkut'a yansımıştır.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, bezirganlar *Pasinün Kara Dervend* ağzına konmuşlar, burada *Evnük Kalası*'ndan beş yüz kişilik bir ordu onları tutsak almış, Bamsı Beyrek de onları kurtarmıştı. Destanda Beyrek, bezirganları kurtararak kahramanlık gösterdiği için ad almış, Dede Korkut ona *Bamsı Beyrek* adını koymuştu (Gökyay, 1973: 32-34). Buradaki *Pasinün Kara Dervend*, *Fars'ın/Pars'ın Demirkapısı* demektir. Eski Türkçe'de *f* harfi olmadığı için *Fars'a Pars* denilirdi. Destanda bezirganların/tüccarların *Demirkapı'da/Derbent'te* konaklaması, kahraman Bamsı Beyrek'in *Demirkapı'da* bezirganları kurtararak adını alması bu bölgenin konumunun ticaretteki öneminin bir yansımasıdır.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda (Gökyay, 1973: 31-58), destanın baş kısımlarında geçen coğrafyayı inceleyelim: Bay Böri Bey, oğlunun olması üzerine bezirganlarını Rum Eli'ne, İstanbul'a alışverişe göndermiştir. İstanbul'da uzun bir süre kalan

bezirganlar dönüşte *Kara Dervent* ağzında durmuşlardır. *Avnik Kalesi*'nin casusu bezirganları casuslayınca, kafirler bezirganları uykudayken yağmalamışlar, kaçan bezirganlar Oğuz'a gelmişler ve Bamsı Beyrek'ten yardım istemişlerdir. Bamsı Beyrek, bezirganları kurtarmış, sonra ülkesine dönmüş, bezirganlar da dönmüş ve Kam Böri'ye, oğlunun (Bamsı Beyrek) kendilerini kurtardığını, oğlu olmasaydı malları *Gürcistan*'da gideceğini, kendilerinin de tutsak düşmüş olacağını söylemişlerdir. Destanın gidişatı ve Dede Korkut Destanları'nın Anadolu-Azerbaycan üst coğrafyası değerlendirildiğinde, olaylar ile coğrafi yer adlarının birbirine uymadığı, bir çelişki olduğu görülmektedir; Oğuzlar-Türkmenler, Selçuklular zamanında akınlarla geldikleri Doğu Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında oturmaktaydılar ve sonrasında bu bölgede Akkoyunlu-Karakoyunlu devletlerini kurmuşlardı. Oğuzların; *İstanbul* batısında, *Gürcistan* kuzeyinde, *Derbent* doğusunda (*Hazar Denizi*'nin kıyısında) yer almaktadır. Yani üç yer de ayrı yönlerde, ayrı güzergahlardadır. Oğuz'dan yola çıkan bezirganların batıda *İstanbul*'a gidip döndüğü düşünüldüğünde gelecekleri yer yine Oğuzlar'dı, çünkü *Gürcistan*, Oğuzların kuzeyinde, *Derbent* ise Oğuzların doğusunda, birbirlerine zıt yönlerdeydi. Destandaki üst coğrafyanın bu çelişkisi, destanda geçen yer adlarının başka bir coğrafyada olduğunu göstermektedir. Destanın gerçek coğrafyası, alt coğrafyası olan Orta Asya'dır. Destan, Orta Asya coğrafyası göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde, destanın gidişatı ile alt coğrafyanın uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Çünkü Orta Asya'dan, Batı Göktürk-Türgiş/Oğuz topraklarından yola çıkan bezirganlar, *Amu Derya* yakınlarındaki tarihi *Garcistan* ve *Demirkapı* bölgesini geçerek İran'a ve İstanbul'a gitmiş, dönüşte ise İstanbul ve İran üzerinden *Garcistan*'a ve *Demirkapı*'ya, yani Batı Göktürk-Türgiş/Oğuzların sınırına gelmiştir ki, bura da da düşmanın casusu casuslamış, bezirganları sınırda kurtaran kahraman sayesinde bezirganlar da Oğuz'a rahatlıkla dönmüşlerdir. Böylece destanda

geçen tarihi yerlerin hepsinin birbirleriyle uyumlu bir şekilde, aynı yönlerde, aynı yol, aynı güzergah üzerinde oldukları görülmektedir.

İkinci *Demirkapı*, *Hazar Denizi*'nin batı kıyısında, *Kafkasya*'nın kuzeyindeki *Demirkapı*'dır:

M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında, Kimmerler'i yurtlarından çıkararak onları kovalayan İskitler, *Hazar Denizi* kıyısını takiben *Derbent-Demirkapı* geçitleri üzerinden Azerbaycan'a ve İran'a geçmişlerdi (Durmuş, 2017: 95).

Tardu Kağan'ın önderliğindeki Batı Gök-Türkleri, 576 yılında *Kırım*'da Bizans'a ait olan *Kerç (Bosforos) Kalesi*'ni ele geçirmiş, beş yıl sonra *Kersonesos Kalesi*'nin önlerinde görünmüş, bu sıralarda bir Batı Gök-Türk ordusu da Kafkaslar'daki *Derbent*'i kuşatmıştı (Taşağıl, 2002: 15-48).

Hazar Denizi kıyısındaki *Derbent (Demir Kapı)*'e Araplar *Bab ül ehvab" (Kapılar Kapısı)* derlerdi. Bu ad, Hazarların ve benzeri kavimlerin çok eski çağlardan beri buradan güneye saldırıp sonra geri çekilmelerinden gelmekteydi (Koestler, 2010: 20).

Zajackowski'ye göre, I. Husrev (531-578) dayanaklı *Derbent Kalesi*'ni ve Kafkas surlarını Hazarlardan korunmak amacıyla yaptırmıştı (Roux, 2013: 111).

Derbent kenti, Sasaniler döneminde bir sınır kentiydi. Araplar, Hz. Ömer döneminde Kafkas topraklarında başarılı mücadeleler yapsalar da, *Derbent* kenti doğal sınır olma özelliğini korumuş, dört halife döneminde ise bu kente kadar gelerek burayı ele geçirmişler, ancak *Derbent*'in ötesinde kalıcı hakimiyet kuramamışlar ve Hazar direnciyle karşılaşmışlardı (Dadan, 2006: 83).

Hudud El-Alem'e (y:982) göre, Ermenistan ve Arran bölgesinde, *Hursan*, *Derbent* ve *Şirvan* arasında yer alan bir bölgeydi. *Kabk (Kafkas) Dağı*'na bitişikti. Burası yünlü kumaşlar ve dünyanın her yerine buradan gönderilen farklı çeşitlerde mahfuri ürettiyordu. Ermenistan ve Arran bölgesinde, *Derbent-i Hazaran*, deniz kenarında yer alan bir kentti. Kent ve deniz arasına, gemilerin izinsiz girişini engellemek için büyük bir zincir gerilmişti. Bu zincir,

kurşun ve taştan yapılmış olan duvarlara sağlam bir şekilde monte edilmişti. Kent, keten kumaş ve sülfür üretiyordu. Buraya yakın olan kafir ülkelerden köleler getiriliyordu (Orhan (Kurulay), 2007: 142-143).

Camiu't-Tevarih'de, Oğuz Han, *Karanlık Ülkesi*'ne sefer düzenledikten sonra, *Kıl* ile *Atil* arasında ıssız bir sahra olan bir ülkeye hareket etmiş, onlarla savaşmış, o ülkeyi de alarak oradan *Hazar Derbend*'i üzerine göç etmiştir. *Camiu't-Tevarih*'de, Oğuz Han, *Hazar Derbend*'ini sekiz aylık bir kuşatmadan sonra ele geçirmiştir. Eserde *Derbend* hakkında şu bilgiler geçmektedir: “*Buranın ahalisi hırsız ve yol kesici idiler. Yolbaşlarını tutarak yolculara engel oluyorlardı. Oğuz'un askerlerinden çoğunun atlarını çaldılar.*”, “*Bu yer dar ve hayli sarp bir geçit*”, “*Bu yerin bir tarafında deniz, öte tarafında sarp dağlar var*”, “*Derbend vilayetinin dört bir yanındaki ekili-dikili yerler*”, “*Bu vilayet gayet dardır; bir tarafı deniz, bir tarafı dağ olduğundan*” (Togan, 1982: 27-28). *Camiu't-Tevarih*'e göre, Kıpçaklar, Kıl-Barak, *Derbend* ve o taraflarda olan ülkelerin vergisini toplayıp Oğuz Han'a gönderiyorlardı (Togan, 1982: 49).

17. yüzyılda *Hazar Denizi*'nin batısındaki *Derbend*'i ziyaret eden Adam Olearius ile onun çağdaşı Evliya Çelebi, burada anlatılan Türk halk efsanelerinden bahsetmiştir. Her ikisi de burada Korkut Ata'nın mezarını ziyaret ettiklerini söylemiştir (Gökyay, 1973: XCIX). Adam Olearius, Alman hükümetinin Rusya'ya ve İran'a gönderdiği elçiler heyetinde yer alan Leipzig Üniversitesi Profesörlerindedir. 1638 yılında *Demirkapı-Derbend* kentinden geçerken o civardaki mezarları incelemiş ve bu eski mezarlar hakkındaki yerli söylenti ve inanışları dinlemiştir. Adam Olearius'un aktardığı rivayetlere göre, bu mezarlar Muhammed Peygamberden sonraki bir zamanda *Okus* milletine mensup *Kassan* adlı padişahın Lezgilerle yaptığı ve onlardan binlercesini öldürdüğü bir savaştan kalmıştı. Burada ayrıca *kırklar* mezarı da vardı. Yerliler, kendi eceli ile ölen *Kassan*'ın mezarının Tebriz yakınında *Acı Çay*'ın kıyısında, *Kassan*'ın karısı *Burlae*'nin mezarının da *Urmî* (*Urmîye*) kalesinde olduğunu söylemişlerdir. Adam Olearius, ayrıca

Derbend yakınında bir tepenin üzerinde *İmam Kurchud*'un mezarını da görmüştür. Rivayete göre, bu İslam velisi, Peygamberin yakınlarından olup onun ölümünden sonra da üç yüz yıl yaşamıştır. *Kurchud*, *Kassan*'a çok bağlıymış ve önünde kopuz çalıp şiirler söyleyerek onu Müslüman olmayan Lezgiler aleyhinde savaşa teşvik edermiş ki, sonunda İslam propagandası yapmak üzere aralarına girdiği Putperest Lezgiler tarafından öldürülmüş (Ergin, 1989: 46).

Muharrem Ergin'e göre, Alman gezgini Adam Olearius'un anlattığı bu rivayetler, tarihi olaylarla Dede Korkut Hikâyeleri'nin birbirine karışmasıyla meydana gelmiştir. Hikâyelerdeki *Kazan Bey* ile İlhanlı hükümdarı *Gazan Han* birleştirilmiş ve *Gazan Han*'ın *Acı Çay*'daki türbesi *Şenb-i Gazan*, Dede Korkut'taki *Kazan*'a mal edilmiştir. Yerlilerin *Kazan*, *Burla* ve *Korkut* isimleri ile *Kazan-Korkut* ilişkisi ve *Korkut* hakkında verdikleri bilgiler Dede Korkut rivayetlerinin kalıntısıdır (Ergin, 1989: 46). Buradaki rivayetlerden Dede Korkut'un tarihi üst tabakasında *Kazan Han*'ın adı ve hatıralarının İlhanlı hükümdarı *Gazan Han*'ın adı ve hatıraları ile karışmaya/kaynaşmaya başladığı görülmektedir.

Orhan Şaik Gökyay'a göre, Alman imparatorunun Moskova ve İran elçisi Adam Olearius, 1638 yılında *İmam Korkud*'un *Derbend* kentinin yakınlarında bulunan mezarını görmüş ve onu anlatmıştır. Bu mezar, İran ve Dağıstan Tatarları arasında sınır oluşturan küçük bir ırmak boyundaydı, demek ki Azerbaycan'ın kuzey sınırında, *Hazar Denizi* kıyısında bulunuyordu. Yerlilerin anlattığı rivayete göre, *İmam Korkut*, *Kassan*'ın yani *Salur Kazan*'ın taraftarıymış ve Putperest Lezgilerin arasında Müslümanlığı yaymak üzere onlara gitmiş, fakat Lezgiler onu öldürmüşler. Mezarı kaya içine oyulmuş bir büyük mağara şeklindeymiş, tabutu dört tahtadan yapılmış, mağara kapı yönünde herkesçe görülebiliyormuş (Gökyay, 1973: CXXIII-CXXIV).

Evliya Çelebi, *Seyahatname* adlı ünlü eserinde Dede Korkut'un *Derbent/Demirkapı*'daki mezarı ile ilgili bilgi vermiştir.

Seyahatname'sinde, 1647 yılında görmüş olduğu Demürkapu'daki bir ziyaretgahdan bahsederken şu bilgiyi vermektedir: “*Ziyaretgah-i Cebel-i erbain, yani Kırklar Makamı: kırk aded kabr-i azim olup ziyaretgah-i enamdur. Ziyaretgah-i Dede Horhut ulu sultandur. Şirvanlılar bu sultana mu'tekiddürler*” (Ergin, 1989: 44). Evliya Çelebi, *Seyahatname'sinde*, 1655 yılında gördüğü Ahlat'tan bahsederken de Ahlat'taki eski mezarları anlatırken şu kayıt vardır: “*Osmanlıların eski ataları içerisinde Ahlatda yatanlardan biri de Korkut Handur*” (Ergin, 1989: 44). Evliya Çelebi'nin verdiği bu iki kayıt da, *Demirkapı'daki* mezarın Korkut Ata'ya atfedilmesine rağmen, *Ahlat'daki* mezarın Korkut Ata veya Korkut Bey'den hangisinin kast edildiği konusu açık değildir. *Osmanlıların atası* ifadesi Korkut Ata'yı çağrıştırdığı gibi, *Korkut Han* adı da, han ünvanı hükümdarlar için kullanıldığından, Korkut Bey'i çağrıştırmaktadır. Bu türlü karışıklıklar tarihi hatıraların karışmasını ve kaynaşmasını daha da kolaylaştırmaktadır.

Vasilij Vladimiroviç (Wilhelm) Barthold, Adam Olearius'un bahsettiği Dede Korkut'un mezarını aramaya gitmiş, ancak belirtilen yerde böyle bir şeyle karşılaşmamıştır. Muharrem Ergin'e göre, bundan Evliya Çelebi'nin de gördüğü bu mezarın zamanla kaybolduğu anlaşılmaktadır (Ergin, 1989: 46).

Bahaeddin Ögel'e göre, *Han-Name'ye* göre Ozgan-Han, *Karnülbakar* dağından çıkıp gelen korkunç mahlukların (Ye'cuc ve Me'cuc) saldırıları karşısında çaresiz kalıp kaçmış ve sonra da eceliyle ölmüştür. Sonra da *Karneyn* gelmiş ve bütün Turan ülkesini ele geçirdikten sonra da *Ye'cuc-Me'cuc seddi*'ni yapmış ve onları *Karnülbakar* dağına hapsedmiştir. İslam mitolojisine göre bu sed, Kafkas *Derbendi*'ydi. İran mitolojisine göre ise, Nuşirevan'ın yaptırdığı *Demir Kapı*, *Sedd-i Ye'cuc-Me'cuc*'dur. İran mitolojisine göre Nuşirevan, *Demir-Kapı'yı* yaptırarak *Ye'cuc-Me'cuc* kavmini hapsedmişti. Bu ananeden Ebülğazi de bahsetmiştir. Fakat asıl önemli olan, Gök-Türklerin de buraya *Tamir Kapı* demeleri ve burasını, İran mitolojisinde olduğu gibi, bir Türk-İran sınırı olarak kabul etmiş olmalarıdır. *Han-Name'de*, *Karnülbakar* dağından çıkan

bu garip yaratıkların ilk defa *Saklab*'ın oğulları Barak'la *Kıfçak*'a saldırmış olmaları, *Karnülbakar* dağının *Kafkas Dağları* olduğu inancını doğrulamaktadır. İslami ananede yer alan *Ye'cuc-Me'cuc seddi*, *Kafkas Derbendi*'dir. Osmanlı Türkleri çağında *Kafkas Dağları* iyi bilinen yerlerdi. Bu nedenle Katip Çelebi, "bu *seddin meçhul olan Şimal mıntıkalarında*" bulunduğunu söylemiş, Evliya Çelebi ise "Moskov diyarına karib bir bucaktır" demiştir. Esasen *Han-name*, bir Kıpçak-Özbek destanıydı. Bunun böyle anlaşılması da normal görülmelidir, çünkü Kıpçak ülkesine yakın olan bölgeler *Kafkas Dağları*'ydı (Ögel, 1993: 185).

Şan Kızı Destanı'na göre, *Alamir* (İskender), dünyanın diğer yarısına geçmek için *Demir Kapı*'nın önüne gelmiş, ancak *Demir Kapı*'yı açamamıştır. *Alamir* ve ordusunun *Demir Kapı*'nın arkasına geçmesine *Audan-Dulo*'nun arkadaşı *Arbuga* yardım etmiş. *Audan-Dulo*, onlarla birlikte hareket ederse Turan ülkesine daha çabuk gidebileceğini düşünerek bu kumandanın yanında savaşa girmiş (Aydoğdu, 2006: 260).

Orhan Şaik Gökyay'a göre, destan, rivayet ve tarihlerde, Türk kahramanları *Hazar Denizi*'ni dolaşmaktadır. Rivayetlere göre, Alp Er Tonga (Efrasiyab) ve Oğuz Kağan'ın *Hazar Denizi*'ni dolaştığı görülmektedir. Efrasiyab'ın Alp Arız adındaki oğlu *Demirkapı*'yı yani Doğu Kafkasya'daki *Derbend*'i fethetmiştir. Ayrıca Dede Korkut Hikâyeleri'nde bazı kahramanlar da "Demir kapuyu depüp yıkan" şeklinde tanıtılmaktadır. Bunlar eski Türklerin *Hazar Denizi*'nin kuzeyinden gelerek Kafkasya'yı ele geçirmelerine ilişkin hatıralarla ilgilidir (Gökyay, 1973: XXXIX).

Orhan Şaik Gökyay'a göre, M.Ö. 6. yüzyılda yaşayan Saka hükümdarı olarak kabul ettiği Tunga Alp (Efrasiyab), *Etil (Volga) Nehri* tarafından gelerek *Demirkapı* üzerinden Ön-Asya'ya geçmiş ve oradan İran-Horasan yoluyla *Buhara* civarındaki *Beykend*'e ve *Çu Havzası*'nın yukarı taraflarında bulunan *Koçungarbaşı* mevkiine dönüp gelmiştir. Oğuz Han'ın seferlerine ait Oğuz Destanı'ndaki rivayetler de buna benzemektedir. Oğuz Han, *Çin*'i ve *Hind*'i almış,

sonra da Afganistan'daki *Gur* ülkesinden kalkarak Doğu Avrupa'daki ülkeleri fethetmek üzere *Etil (Volga)* havzasına gelmiş ve orada *Demirkapı* üzerinden Güney Kafkasya'ya ve Anadolu'ya geçmiş, sonra İran ve Horasan üzerinden *Semerkand* civarında *Kain* ve bugün yeri bilinen *Yalguz-Ağaç* mevkiine gelerek orada büyük şenlikler yapmış ve sonunda *İle* havzasındaki asıl yurduna dönmüştür (Gökyay, 1973: XXXIX).

Orhan Şaik Gökyay'a göre, Efrasiyab, Oğuzname'de Alp Arız'ın babası olarak da geçmektedir. Türk ve İran rivayetlerine göre Efrasiyab, *Hazar Denizi*'ni kuzeyden ve güneyden dolaşmıştır. Türk destanlarında Efrasiyab'ın oğlu Alp Arız, *Demirkapı*'yı açmıştı. Dede Korkut Hikâyeleri'nde de "*Demürkapuyu depüp (kapup) alan*" diye bir ifade kullanılmıştır (Gökyay, 1973: CXLII 142).

Orhan Şaik Gökyay'a göre, *Kapular Dervendi*, *Hazar Denizi*'nin batı kıyısında, 42 derece, 4 dakika güney enleminde bir kenttir. Burası, benzeri bulunmayan uzun surları ile ünlüydü. Bu surlar, Sasaniler ve sonra da Müslümanlar devrinde, deniz ile dağlar arasındaki 2-3 kilometre uzunluğundaki geçidi kapayarak, Ön-Asya'yı Doğu Avrupa göçebe kavimlerinin istilasına karşı koruyordu (Gökyay, 1973: 335).

Orhan Şaik Gökyay'a göre, *Kapular Dervendi*, Araplarda *Babü'l-ebvab (Kapılar Kapısı)* denilen kenttir ve *Hazar Denizi*'nin batı kıyısında. Burası, özellikle benzeri bulunmayan surlarıyla ünlüydü. Bu surlar, Sasaniler ve sonraları Müslümanlar devrinde, deniz ile dağlar arasındaki 3-4 km. geçidi kapatarak Ön-Asya'yı, Doğu Avrupa göçebe kavimlerinin istilasına karşı koruyordu. *Derbend*'den geçen yolun askeri ve ticari önemi olduğu gibi, bu bölge, *Hazar Denizi* kıyılarının herhangi bir yerinden daha fazla tarıma elverişlidir. *Bakü* civarı çorak olmasına rağmen, burada bağ ve meyve yetiştirmeye elverişli topraklar hemen hemen denize kadar uzanır. 9. yüzyıldan sonraki yüzyıllarda, *Derbend*, Müslüman dünyasının bir sınır kalesi ve *Hazar Denizi*'nin de önemli bir limanıydı. Kent o zaman *Erdebil* ve *Tiflis*'ten daha büyük olup,

genişlik ve uzunluğu üç buçuk km. kadardı. Sonradan olduğu gibi, taştan iki sur boyunca dar bir saha içinde sıkışmış değildi. Surlar, camiler ve nöbetçi kulubeleriyle donatılmıştı. Kuzey yönünde biri büyük, biri küçük iki kapısı vardı. Kentin evleri, bugün de olduğu gibi, taştan yapılmıştı. Büyük camisi, pazarın ortasındaydı ve yanında da bir pınar vardı. Hüsrev Enuşirevan'ın yaptırdığı surlar, sadece kıyı geçidini değil, aynı zamanda kalenin kuşatılmasına da imkan verebilecek bitişik dağların boğazlarını da kapatıyordu. Bundan dolayı surlar, dağların en yüksek tepelerine kadar çıkarılmıştı. Denizden gelebilecek saldırılara karşı savunabilmek için, surlar denizin içine kadar uzatılmıştı ve fırtınaya karşı korunmuş bir limanı vardı. Selçuklu hakimiyetinden itibaren kent gittikçe Türkleşti. Geçidin Türkçe adı olan *Demürkapu*, Moğollar devrinde ortaya çıktı. 17. yüzyılda burayı ziyaret eden Olearius ile onun çağdaşı Evliya Çelebi, burada anlatılan Türk halk efsaneleri hakkında bilgiler vermiştir. Her ikisi de burada Korkut Ata'nın mezarını ziyaret ettiklerini söylemiştir. Bu yer, 1806 yılında Rusların eline geçmiştir. Burası günümüzde bağları ve meyve bahçeleriyle, balık sanayisi ile sakin bir kent görünümündedir. 1926 yılında kentin, büyük çoğunluğu Türklerden oluşan 25 bin nüfusu vardı. Bugün Dağıstan Cumhuriyeti'nin sancaklarından birinin idare merkezi ve Dağıstan'daki Türklerin kültür merkezlerinden biridir (Gökyay, 1973: XCVIII-XCIX).

Saadettin Gömeç'e göre, Dede Korkut'taki Demir Kapı veya Demir Kapı Derbenti, Kafkasya'nın güney taraflarındadır ve tarihte Türk Kapısı adıyla da anılmıştır. (Gömeç, 2009: 215).

Ramazan Şeşen'e göre, Tevrat'a göre *Yafes*'in oğullarından birinin adı *Gok* (Ye'cüc)'dur. Yahudiler Kafkasya'nın, Karadeniz'in kuzeyindeki kavimlere *Ye'cüc* derlerdi. *Türk* de İslam kaynaklarına göre *Yafes*'in oğludur. Tevrat'ta sadece *Ye'cüc* geçtiği halde sonra *Me'cüc* sözcüğü de ortaya çıkmıştır. *Ye'cüc* ve *Me'cüc* kıyamete doğru ortaya çıkacak, Müslümanlara zarar verecek bir kavimdir. Zülkarneyn bu kavmin önüne sed yaptığı için çıkamamaktadır. İnanışa göre ahir zamana doğru bu sed yıkılacak ve İslam ülkelerine

geleceklerdir. İslam tarihi boyunca *Ye'cüc Me'cüc* insanların kafasını meşgul etmiştir ki, nedeni *Kuran*'da geçmesindedir. Önceleri bu kavmin Türkler olduğu, küçük boylu oldukları söylenmiştir. Hadislerde bu konuda çok rivayet aktarılır. Bu rivayetlerdeki fizyonomileri Türk-Moğol fizyonomisine benzer. Endülüs menşeli rivayetlere, kuzey Müslümanlarına göre ise bu kavim Vikingler olabilir. Uzun boylu, sarışındırlar. İslavların kuzeyinde yaşarlar. Bu rivayetlere göre *Ye'cüc* ve *Me'cüc* bir adada yaşar. *Ye'cüc* ve *Me'cüc* Seddi için de çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bazılarına göre *Derbend*, bazılarına göre *Semerkan*'ın ötesindeki sed, bazılarına göre *Çin* seddidir. Eski çağlardan beri kuzey kavimlerinin *Derbend* yoluyla güneye devamlı akışları bu rivayetlerin temelini oluşturmaktadır. Katip Çelebi, *Cihannüma* adlı eserinde *Ye'cüc* ve *Me'cüc*'ün bir kent adı olduğunu söylemiş, enlem ve boylamlarını vermiştir. Bu hikayenin birçok kişinin zihnini daha uzun süre meşgul edeceği anlaşılmaktadır (Şeşen, 2010: 33-34).

İmre Baski'ye göre, diğer bir ünlü *Demirkapı*, Kuzay Kafkasya'da *Derbend* yakınlarındaydı (Baski, 2007: 75). Çeşitli Türk halklarının efsanelerinde ve Altay ile Güney Sibiryta mitolojisinde sık sık Demir dağ ile *Çelik dağ*dan bahsedilir. Efsanelere göre onlar çoğu zaman denizin veya okyanusun ötesinde, dünyanın uç noktasını sembolize etmektedir (Ögel, 1998: 59 ve Ögel, 1998: 434-435'ten aktaran Baski, 2007: 83). İmre Baski'ye göre, bunun ışığında Türk inancına uygun olarak Kafkas'ta *Demir dağ* idi, bu şekilde *Derbend* geçidinin Türkçe *Demirkapı* adı daha iyi anlaşılabilir (Baski, 2007: 83). Eski Ermeni kaynaklarında *Hunlar kapısı* anlamındaki toponim vardı. 6. yüzyılda Pseudo Zacharias Rhetor, *Fars'a giden yolları muhafaza eden kapılar*'dan bahsetmiştir. 508 yılı civarında, kuzeyden gelen akınlara karşı *Beş Parmak*'ta kirpiçle ve taşla sağlamlaştırılmış uzunca bir duvarı inşa etmeye başlamışlardı. Bu yapı, kuzey tarafında 3650 metre, güneyde ise 3500 metre uzunluğundaydı. Bu iki paralel kent duvarı kanadı birbirinden 350-450 metre mesafede olup doğuda *Hazar Denizi*'nin kıyısına kadar uzanmıştı. Güneybatıda kent duvarı batı yönünde gerçekte geçilmez

ormanlarla kapalı dağlar arasına 40 kilometre giren dağ duvarı denilen duvarla bitişmişti. 4 metre kalınlıkta ve 18-20 metre yükseklikte sağlamlaştırılmış kent duvarları önceden mevcut olan müstakil kaleleri birleştirmişti (Encyclopaedia Iranica'dan aktaran Baski, 2007: 75-76). Imre Baski'ye göre, Arap vakanüvisleri, bu yapıyı dünyanın yedi harikası arasına dahil etmişlerdi. *Derbend Geçidi*'nin kuzeyden tehdit eden Ye'cuc ve Me'cuc boyları yüzünden kapatılması, Orta Çağ'da Büyük İskender'e (M.Ö. 356-323) atfedilmiştir. İnanışa göre; Ye'cuc ve Me'cuc halkı, Uzak Doğu'da oturup dünyaya bela getirir. Kuran'a göre Büyük İskender'le özdeşleştirilen Zülkarneyn, Ye'cuc ile Me'cuc'un oturdukları yere kadar gelip orada iki dağ arasında bu halkları durdurmak amacıyla demir bendi yaptırmıştır. Bir hikâyeye göre ise, Zülkarneyn dünyanın hududuna kadar ulaştığında demir bendi değil, bir set kurmuştur. İslam coğrafyacılarına göre Kafkas Sıradağları, yeryüzünün yer ayrımı çizgisiydi; güneyinde medeni dünya, kuzeyinde ise karanlık memleketi bulunmuş. Onlar, *Kafkaslar*'ı Saddayn (ikili engel, ikili kapı) ile, yani Büyük İskender'in Ye'cuc ve Me'cuc'a karşı aralarına engel yaptırmış olduğu iki dağ ile özdeşleştirmişlerdir (Baski, 2007: 76).

Bir zamanlar doğuda Çinlilerin göçebe kavimlerin saldırılarını önlemek ve kendilerini korumak amacıyla inşa ettikleri *Çin Seddi*'nin bir benzeri, batıda yerli kavimler tarafından göçebe kavimlerin saldırılarını önlemek ve kendilerini korumak amacıyla Kafkasya'dan Hazar Denizi'ne doğru inşa edilmişti. Ancak bu set, sonraki dönemlerde onarılmadığı, eklemeler yapılmadığı ve oldukça kısa olduğu için *Çin Seddi* kadar ünlü olmamıştır. Bu seddin *Hazar Denizi* kıyısına doğru da bir *Demirkapı* yer alıyordu ki, burası oldukça ünlüydü. Eskiden diğer kavimlerin ve vahşi hayvanların saldırılarından korunmak, kendini daha güvenli hissetmek amacıyla kaleler yaptıran insanoğlu, dünyanın birçok yerinde de farklı boyutlarda duvar vb. yapılar yapmıştı. Bu nedenle bu türlü setler ve *Demirkapı*'lar eski devirlerde yaygındı. Gelecekte yapılacak birçok

tarihi-arkeolojik çalışmalar böyle birçok yapıları gün ışığına çıkaracaktır.

1.2. Üst Coğrafya

Hamit Araslı'ya göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki *Kara Dervend*, bugünkü *Goranboy* ilçesindeki aynı adlı yerleşim alanıdır. Anılan dönemdeki diğer araştırmacıların fikrine göre ise *Pasnik*'den çıkan kervan akşamüstü buraya yetişemezdi (Halilov, 1993: 24'ten aktaran Abbasov, 2009: 151).

Fahrettin Kırzioğlu'na göre, *Kapulu Kara Derbend*, *Alburz* (Kafkas) dağlarının *Demir-Kapı Derbend*'den sonra ikinci ve daha uzun, aşılması güç ve çok taşlı, uçurumlu geçidi olan, Tiflis'in kuzeyindeki *Dar-Yal (Dar-Boğaz)* kapısıdır (Kırzioğlu, 1952: 91 vd.dan aktaran Gökyay, 1973: 335). Fahrettin Kırzioğlu'na göre, *Kara Dervend*, *Yukarı-Pasın*'da, *Evnük* deresinden gelen suyun sağdan *Aras*'a (Pasın Suyu) karışmadan önce geçtiği *Emre-Kom Köyü*'nün yukarısında yer alan *Kara-Derbend*'den ibarettir. Ünlü *Çoban Köprüsü*'nün güneydoğusunda yer almaktadır (Kırzioğlu, 1952: 96'dan aktaran Gökyay, 1973: 336). Muhammet Raşit Memiş-Mehmet Kara'ya göre, Orhan Şaik Gökyay'ın bahsettiği Dede Korkut'taki *Kara Dervend*, günümüz coğrafyasında Erzurum'un *Köprüköy* ilçesine 7 kilometre uzaklıkta bulunan *Emre köyü* yakınlarından geçen *Ulu Dere* civarındadır (Memiş ve Kara, 2018: 805).

Şamil Allahverdi Cemşidov'a göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki *Kara Derbend*, Gürcistan tarafında olup, *Parasarun Bayburd Hisarı*'na yakındır (Cemşidov, 1990: 25).

Aydoğan Kara'ya göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, kahramanların mekanla ilişkisi oldukça kritik olup, Oğuzların yaşadıkları coğrafya, Anadolu'nun kuzey doğusuyla Azerbaycan sahası olarak dile getirilmiştir. Yaşanılan mekan, Oğuzlar için öncelikle *ev* ve *yurt*tur. *Ağ ban evler*, yeryüzüne dikilir. Yurt, evi kapsayan daha geniş bir ev gibidir. Yurt, Oğuzların tamamını içine alan ve kutsallaşan bir değer olarak simgeleşmiştir. Hikâyeye göre Oğuzların yurdu, hemen *sası dinlü Gürcistan ağzında(dır)* ki, bu

yakınlığın ifadesi *maceraya çağrının* mekansal zemine uygunluk gösterdiğine işaret etmekte olup, mekansal konum, hikâyenin gelişiminde kilit bir işlevselliğe sahiptir. Diğer taraftan, "*Kazanun kapulu dervendde on bin koyunu vardur*" ki, Karaçuk Çoban ve iki kardeşi, burada ağılı beklemektedir. Beylerin evlerinin anlatımından sonra ancak ikinci planda olabilecek bu mekan, *sası sinli düşmanların* karşısında Salur Kazan'ın çobanının dahi mertliğini ve sadakatini ispatlaması için ayrı bir öneme sahiptir. Salur Kazan için genişlik, ferahlık ve güven mekanı olan yurdu, bir açık/geniş mekandır. Bunların dışındaki bazı yer adlarının ise sadece varlığından haberdar olunur; *Bayburd Hisarı, Demür Kapu Dervendi, Mardin Kal'ası* gibi mekanlar, kahramanların adları anılırken eskiden gösterdikleri yiğitliklerin mekanı olarak bildirilir. Böylece geniş coğrafyada Oğuzların düşmanlar ve olası diğer tehlikeler karşısındaki yerleşim durumu gün yüzüne çıkmaktadır. Ayrıca Uruz'un ağaçla konuşmasında söylenen Mekke ve Medine adları da figüratif olarak adı geçen diğer mekanlardır (Kara, 2020: 43-44).

Ayten Ahmedova'ya göre, Dede Korkut'ta adı geçen toponimler içerisinde en çok adı geçen yer *Derbent* arazisidir. Birçok boyda bu yerin adı çeşitli şekillerde söylenmektedir: *Kapulu Dervend, Demir Kapu Dervend, Kara (Büyük) Dervend. Kara Dervend* ifadesi *Büyük Dervend* demektir. Dede Korkut'un zamanında *kara* sözcü *büyük* anlamında kullanılmıştır. Bütün bu adlar görülmektedir ki, burada kastedilen Azerbaycan toprağı olan Oğuz Türklerinin yaşadığı *Demir Kapı Dervend*'dir (Ahmedova, 2018: 23).

Muammer Kemaloğlu'na göre, Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda, müellif, Alanlar kapısı *Daryal* yerine *Demür Kapu Dervendi* yazarak perdeleme yapmıştır (Kemaloğlu, 2019: 102).

Gerek Orta Asya, Avrasya, Doğu Avrupa coğrafyasında gerekse Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında *Demirkapı* adını taşıyan çok sayıda yer vardır:

10. yüzyılda İbn Havkal ve çağdaşları, Taşkent ile İspicab (Sayram) arası *Qalas Bab al-hadid (Demir kapı)*'den bahsetmişlerdir (Esin, 1976: 95).

Talka Demirkapısı, İli vadisinin kuzey kısmında bir dağ geçididir. Ergenekon efsanesinin *demir kapısı* olduğu dile getirilmiştir (Togan, 1981: 18, 31'den aktaran Baski, 2007: 85).

İmre Baski'ye göre, Türklerle ilgili, üçüncü ünlü *Demirkapı Geçidi* de *Güney Karpat Dağları*'nda bulunmaktadır. Bu boğazdan *Tuna Nehri* geçer. Osmanlılar, ırmağın kayalı dağ boğazında, çağlayanlı, dar yatağında aktığı yere *Demirkapı* adını vermişlerdi (Baski, 2007: 77).

Faruk Sümer'e göre, Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında *Demirkapı* adını taşıyan bazı yerler vardır; *Karaçuk* ile birlikte, *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de geçen *Demür kapu*, *Nusaybin Kara deresi*'nin batısında, demiryolu durağı olarak, adını muhafaza etmektedir (Sümer, 1959: 409). *Kitab-ı Diyarbekriyye*'ye göre, Akkoyunlu beyi Uzun Hasan, *Cizre* ve *Karaçuk* tarafındaki *Demir Kapu* mevkiinde avlanıyordu (Gömeç, 2009: 215). Burada geçen *Karaçuk* ve *Demir Kapu* yer adları, Dede Korkut Destanları'nın üst tabakası/üst coğrafyası ile Akkoyunlu bağımlı da yansıtmaktadır.

Demirkapı adını taşıyan diğer bazı yerler şunlardır: *Demirkapı* (Haliç'te bir semtin adı); *Demirkapı* (İstanbul'da saray kapılarından birinin adı); *Demirkapı geçitleri* (Cezayir-Setif yolu bunlardan geçer); *Damir Qabu* (Suriye'de Dicle bölgesinde bir yerleşim yeri, Kamışlı ile Mosul arasında); *Demir Kapı* (Antakya'da St. Piyer Kilisesi'nin kapısı); *Demir kapı* (Balıkesir ilinde bir geçit, Asaralan-Alan köyü karşısında 20 dönüm genişliğinde bir arazidir); *Demirkapı* (Balıkesir ilinde bir köy); *Demirkapı* (Giresun ilinde arazi, ondan önce kale kapısı); *Demirkapı* (Trabzon bölgesinde Soğanlı Dağı'nın eteklerinde köy ve yayla); *Demirkapı* (Gümüşhane ili Torul ilçesinde köy); *Demirkapı Dağı* (Doğu Karadeniz dağlar zincirinin bir kısmı); *Demirkapı* (Antakya'da baraj, köprü); *Demirkapı* (Bursa ilinde bir semt); *Demirkapı* Kars ilinde Aras

çayına giden dere); *Demirkapı* (Makedonya'da yerleşim yeri ve bölge); *Demirkapı* veya *Demir Capi* (Aşağı Tuna'nın çağlayanlı yatağının Orşova altındaki kısmı, Temes ilinde dağ geçidi ve boğaz); *Dömörkapu*, *Dömörkapu-völgy* (Macaristan'da Pest ilinde, Sikarosi völgy, Pilis dağlarında dağ geçidi ve vadi); *Dömörkapu/Szurdokut* (Macaristan'da Bataszek, Baranya ve Tolna ilinin sınırında yerleşim yeri ve arazi); *Dömörkapu* (Güney Macaristan'daki Mecsek dağlarında, Pecs kenti yanında yerleşim yeri) (Baski, 2007: 86-87).

Bu çalışmanın yazarının baba memleketinde de (Rize-İkizdere), *Demirkapı* (Homeze) adını taşıyan bir köy de vardır.

Sonuç

Dede Korkut'ta birçok yer adı geçmektedir. Bu yerlerden biri *Demirkapı*'dır. Bu çalışmada Dede Korkut'taki *Demirkapı*; destanın alt coğrafyası ve üst coğrafyasındaki yeri incelenmiştir.

Konar-göçer eski Türk yaşamında madenlerin, demirin önemli bir yeri olmuştur. Eski Türklerin yaşadığı coğrafyada demir bol bulunan bir madendi. Tarihi birçok kaynaktan eski Türklerin demircilikle uğraştığı belirtilmiştir. Kırgızlar ve Gök-Türkler demircilikleriyle ünlüydü. Eski Türklerin yaşamındaki demirin önemli yeri eski Türk coğrafyasına, yer adlarına ve Dede Korkut'a da yansımıştır. Eski Türk Yazıtları'nda ve Dede Korkut'ta birçok boyda *Demirkapı* yer adının geçmesi bunu ortaya koymaktadır.

Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Dede Korkut'un alt coğrafyasının önemli bir tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Özellikle Dede Korkut'taki *Aladağ*, *Karadağ*, *Karaçuk*, *Kazılık Dağı*, *Türkistan*, *Amıt Suyu/Amu Derya*, *Sir Suyu/Sir Derya*, *Demirkapı* vb. birçok yer adı destanın tarihi coğrafyasını yansıtmaktadır.

Dede Korkut'taki *Demür Kapu*, destanın alt coğrafyasında Türklerin anayurdu Orta Asya'da ve Avrasya'dadır.

Türk tarihinde birçok yer *Demirkapı/Derbent* olarak bilinmektedir. Bu yerler özellikle de Türk devletlerinin diğer devletlerle sınır bölgelerini oluşturuyordu. Bu *Demirkapı*'lardan ikisi çok ünlüdür ve eski Türk tarihinin bir yansıması olarak, Dede Korkut Destanları'nda adı geçen *Demirkapı*'lar bunlardır. Tarihi birçok kaynakta bu iki Demirkapı hakkında da bilgiler bulunmaktadır.

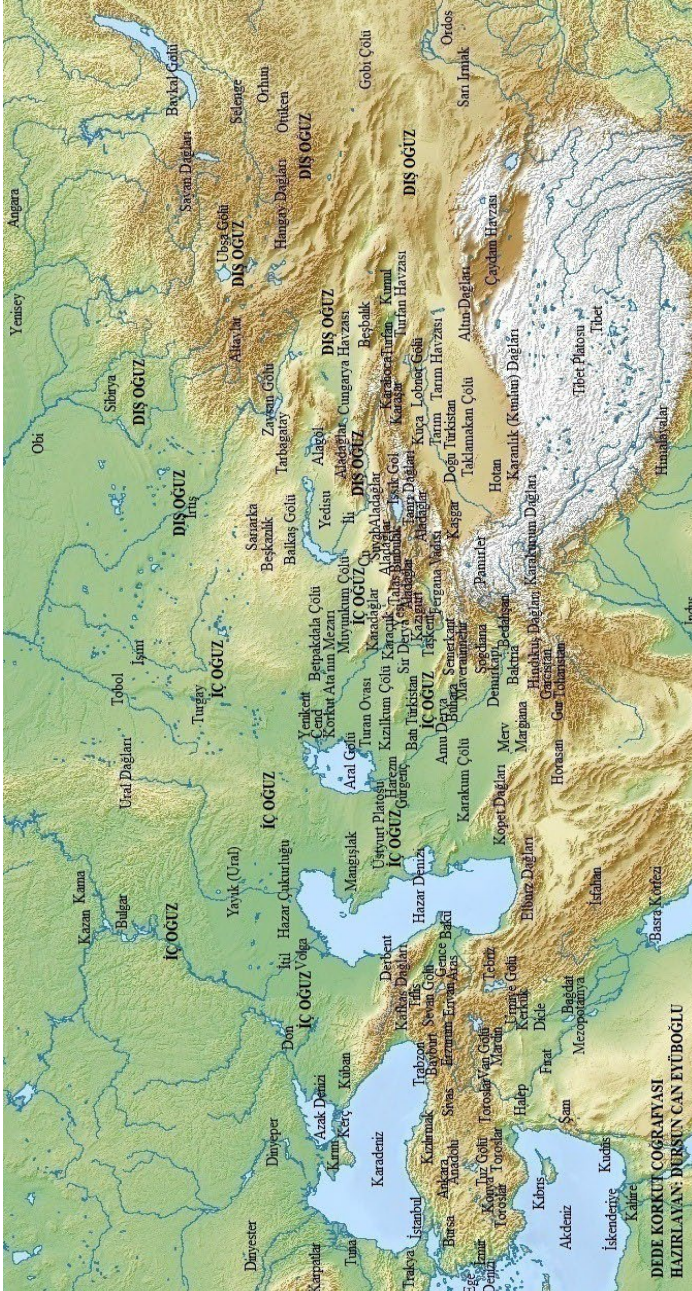
Birinci *Demirkapı*, Orta Asya'da *Amu Derya* yakınlarındaki *Demirkapı*'dır. *Eski Türk Yazıtları*'nda adı sık geçen ve Orta Asya'da yer alan *Demirkapı* günümüzde Özbekistan'ın en güneyinde, Afganistan ve Tacikistan sınırlarının kesişiminde yer alır. Burası Türk-Fars kavimleri arasında doğal, tarihi bir sınırdır.

Demirkapı, ticaret yolları üzerinde önemli bir konumda bulunuyor, buradan sık sık kervanlar ve bezirganlar/tüccarlar geçiyordu. *Demirkapı*'nın ticaretteki bu önemli konumu Dede Korkut'a yansımıştır. Dede Korkut'ta geçen *Pasinün Kara Dervend, Fars'ın/Pars'ın Demirkapısı* demektir. Destanda bezirganların/tüccarların *Demirkapı*'da/*Derbent*'te konaklaması, Bamsı Beyrek'in *Demirkapı*'da kahramanlık yapıp bezirganları kurtararak adını alması bu bölgenin konumunun eski Türklerin yaşamındaki ve ticaretteki önemli konumunu yansıtmaktadır.

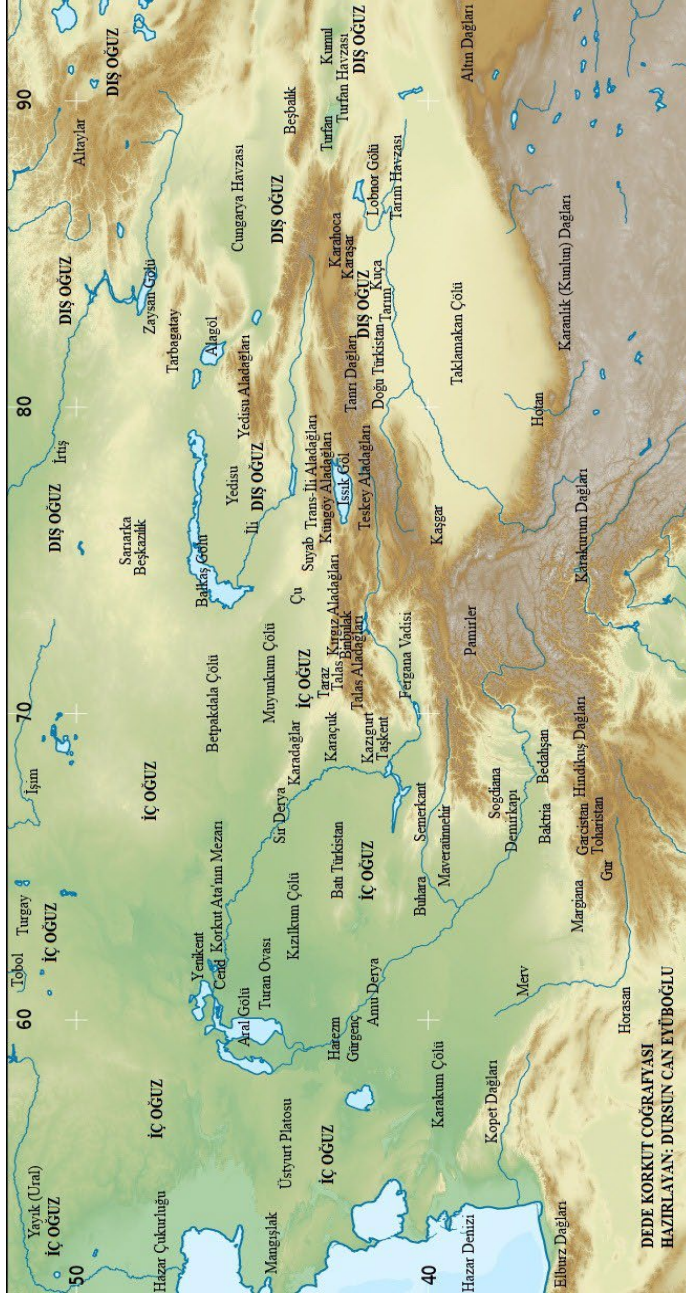
İkinci *Demirkapı*, *Hazar Denizi*'nin batı kıyısında, *Kafkasya*'nın kuzeyindeki *Demirkapı*'dır. *Demirkapı/Derbent*, *Hazar Denizi*'nin batı kıyısında yer almaktadır. Tarih boyunca göçebeler/Türkler ile diğer milletler arasında doğal bir sınır görevi görmüş, bu durum Dede Korkut'a yansımıştır.

Gerek Orta Asya, Avrasya, Doğu Avrupa coğrafyasında gerekse Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında *Demirkapı* adını taşıyan başka çok sayıda yer vardır. Türkler göç ettikleri yerlere *Demirkapı* adını da taşımışlardır.

Ek-1: Dede Korkut Coğrafyası - 1

Ek-2: Dede Korkut Coğrafyası - 2

Kaynakça

- Abbasov, N. N. (2009). "Kitab-ı Dede Korkut Destanı ve Oğuz Türklerinin İctimai-Siyasal Kuruluşu Hakkında", Karadeniz Araştırmaları, S. 22, s. 147-157.
- Ahmedova, A. (2018). "Kitab-i Dede Korkut Destanı" Oğuz Türklerinin Ortak Yazılı Yapıtıdır. Kafdağı, 3 (1), 19-30.
- Aydın, E. (2016). Eski Türk Yer Adları. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Aydoğdu, B. (2006). "Şan Kızı Destanı Hakkında Bir Değerlendirme", Türklük Bilimi Araştırmaları, 19, 257-268.
- Barthold, V. V. (1990). Moğol İstilâsına Kadar Türkistan. Haz. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Barthold, V. V. (2004). Orta Asya Türk Tarihi -Dersleri-. Ankara: Çağlar Yayınları.
- Baski, I. (2007). "Demirkapılar (Temir Qapig, Vaskapu, Dömörkapu)", Turkish Studies, C. 2, S. 2, s. 73-88.
- Baykara, T. (2002). "Türklüğün En Eski Zamanları", Türkler, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 1. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 279-308.
- Buharalı, E. (2011). Demir Kapı - Iron Gate. Türk Yurdu, 31 (288), 28-30.
- Bulduk, Ü. (1996). "Dede Korkut, Oğuz Elleri ve Kafkaslar", I. Milli Kafkasya Sempozyumu, Kars, 25-29 Ekim 1995; Ankara Ü. DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 29, s. 247-251.
- Cemşidov, Ş. A. (1990). Kitab-ı Dede Korkud. Akt. Üçler Bulduk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Chavannes, E. (2013). Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri. Çev. Mustafa Koç. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Dadan, A. (2006). Taberî Tarihindeki Türklerle İlgili Rivâyetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi (Hz. Peygamber Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar). Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Durmuş, İ. (2017). İskitler. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ekici, M. (2019). Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Ercilasun, A. B. (2000). "Dede Korkut'taki Olayların Zamanı", Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 157-160.
- Ercilasun, A. B. (2002). "Salur Kazan Kimdir?", Millî Folklor, S. 56, s. 22-33.

- Ercilasun, A. B. (2004). Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdem, M. (1998). Dede Korkut Türkmenistan Varyantları. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ergin, M. (1989). Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Ergin, M. (2017). Dede Korkut Kitabı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Esin, E. (1976). "Fârâbî'yi Yetiştiren Kengeres Türk Muhitinin Kültür ve Sanatı", İstanbul Ü. İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, C. VI, S. 3-4, s. 81-139.
- Eyüboğlu, D. C. (2019). Korkut. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Eyüboğlu, D. C. (2021). Dede Korkut'taki Karacuk Çoban. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 5 (2), 134-179.
- Eyüboğlu, D. C. (2022). Dede Korkut'taki Salur Kazan Üzerine Bir Değerlendirme. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 6(1), 87-145.
- Eyüboğlu, D. C. (2022b). Dede Korkut'taki Bayındır Han Üzerine Bir Değerlendirme. Anasay, (22), 275-315.
- Gökyay, O. Ş. (1973). Dedem Korkudun Kitabı. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.
- Gömeç, S. (2009). "Dede Korkut Kitabında Geçen Tartışmalı Bazı Yer Adları Üzerine", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 4 (2009), s. 210-217.
- İbrayev, Ş. (2000). "Ebedî Miras", akt. Nurettin Aksu, Kazakistan'da Dede Korkut, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 15-43.
- Kafesoğlu, İ. (2012). Türk Millî Kültürü. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kara, A. (2020). "Salur Kazan'ın Mitik Macerasından Modern İnsanın Bilincine Arketipsel Sembolik Bir Çözümleme", Dede Korkut Uluslararası Türk Dili Ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, C. 9, S. 22, s. 39-51.
- Kemaloğlu, M. (2019). Dede Korkut (Destan İçre Tarih). Ankara: Raf Kitabevi.
- Koestler, A. (2010). Onüçüncü Kabile. Çev. Belkız Çorakçı. İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Ligeti, L. (1986). Bilinmeyen İç Asya. Çev. Sadrettin Karatay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Memiş, M. R. ve Kara, M. (2018). "Kara" Kelimesinin Dede Korkut Oğuznameleri'ndeki Kullanımı Üzerine", Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 6(6), s. 799-807.
- Orhan (Kurulay), S. (2007). Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

- Osmonov, O. C. (2013). "Eski Kırgızlar", çev. Vefa Kurban, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 3, s. 147-166.
- Ögel, B. (1993). Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1994). "Dede Korkut Kitabı'nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında (Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma)", I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 113-128.
- Öztürk, A. (2012). Çağlar İçinde Türk Destanları. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Roux, J.-P. (2013). Türklerin Tarihi / Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl, çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Salman, H. (1998). Türğişler. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Seydimbek, A. (2000). "Korkut Ata Efsaneleri", akt. Dinara Düysebayeva, Kazakistan'da Dede Korkut, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 49-95.
- Sümer, F. (1959). "Oğuzlar'a Ait Destani Mahiyetde Eserler", Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, XVII/3-4, s. 359-455.
- Şahin, A. (2017). Dede Korkut Hikâyeleri'nde Yapı. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Şahin, V. (2017). 'Dede Korkut Hikâyeleri'nde Mekan Algısı ve Kurgusu. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 5, S. 8, s. 1-49.
- Şeşen, R. (2010). İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Taşagıl, A. (2002). "Göktürkler", Türkler, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 15-48.
- Taşagıl, A. (2017). Gökbörü'nün İzinde / Kadim Türklerin Topraklarında. İstanbul: Kronik Kitap.
- Tekin, T. (1998). Orhon Yazıtları / Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk. İstanbul: Simurg Yayınevi.
- Togan, Z. V. (1982). Oğuz Destanı. Resüdeddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Yıldız, N. (2010). "Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler", Millî Folklor, S. 87, s. 41-51.

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 14 • Sayı/No: 66 • Aralık/December 2023
ISSN: 1309-601X

KASTAMONU'DA KIZ ÇOCUKLARININ EĞİTİMİ (1876-1914)

Education of Girls in Kastamonu (1876-1914)

Yücel NAMAL

Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Zonguldak.
yucelnamal@beun.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-8074-0134

Melek TOPARLAK ŞAHİN

Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi,
Çaycuma Meslek Yüksek Okulu, Zonguldak.
melek.tsahin@beun.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-1479-4038

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 18.09.2023
Kabul Tarihi: 23.09.2023
DOI: 10.59281/turkiz.1362111

Kaynak göstermek için:

Namal, Y.; Şahin, M.T., (2023). Kastamonu'da Kız Çocuklarının
Eğitimi (1876-1914).

Düşünce Dünyasında Türkiz, 14(66): 121-159.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789
www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

KASTAMONU'DA KIZ ÇOCUKLARININ EĞİTİMİ (1876-1914)

Education of Girls in Kastamonu (1876-1914)

Yücel NAMAL

Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Zonguldak.
yucelnamal@beun.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-8074-0134

Melek TOPARLAK ŞAHİN

Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi,
Çaycuma Meslek Yüksek Okulu, Zonguldak.
melek.tsahin@beun.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-1479-4038

Özet

Osmanlı Devleti'nin batılılaşma sürecinde, modern bir toplumun oluşması için eğitimin önemli bir faktör olduğu anlaşılmıştır. Tanzimat ile başlayan batılılaşma faaliyetlerinde eğitim alanında yapılan çalışmalar kızların eğitimi konusu da önemli bir adım olmuştur. II. Meşrutiyet döneminin getirmiş olduğu özgürlük ortamı ve batılılaşma sürecinin gerektirdiği modernleşmenin yansımalarının en fazla hissedildiği alanlardan biri de eğitim olmuştur. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kastamonu'da erkek öğretmen sayılarında ciddi bir artış olurken kadın öğretmen sayısının azlığı dikkat çekicidir. 1899'da Kastamonu Kız Sanayi Mektebi açılmış, ancak ilerleyen yıllarda Kastamonu'da eğitim gören kız öğrencilerin sayısının az olması eğitim konusunda yeni atılımların yapılmasına ortam hazırlamıştır. I. Dünya Savaşı öncesinde Kastamonu il genel meclisinin bütçe görüşmelerinde kız çocuklarının eğitiminin öneminden bahsedilmesi ve bu konuda çalışmalar yapılması bu durumun bir göstergesidir. Çalışmamızda Kastamonu'da faaliyet gösteren kız iptidai, kız rüştiye mektepleri ve kız sanayi mektepleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kastamonu, Kız Çocuk, Eğitim.

Abstract

During the westernization process of the Ottoman Empire, it was understood that education was an important factor in the formation of a modern society. The studies carried out in the field of education during the westernization activities that started with Tanzimat have also been an important step in the education of girls. Education was one of the areas where the reflections of the atmosphere of freedom brought by the Second Constitutional Monarchy and the modernization required by the westernization process were most felt. While there was a significant increase in the number of male teachers in Kastamonu during the Second Constitutional Period, the low number of female teachers is striking. Kastamonu Sanayi-i Nefise Mektebi was opened in 1899, but the low number of female students studying in Kastamonu in the following years paved the way for new breakthroughs in education. The fact that the importance of girls' education was mentioned in the budget discussions of the Kastamonu provincial general assembly before World War I and that studies were carried out on this subject is an indication of this situation. In our study, girls' primary schools, girls' secondary schools, and girls' industrial schools operating in Kastamonu were discussed.

Keywords: Ottoman Empire, Kastamonu, Girl-Child, Education.

Giriş

Osmanlı'da 1869 yılında kabul edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile batı tarzında eğitim veren ilkokullar açılmaya başlamıştır. Bu nizamnamede ilkokul, ortaokul, lise, üniversite alanında yapılacak eğitim ve öğretimin faaliyetleri, okulda okutulacak dersler, kayıt işlemleri, kız ve erkek çocukların öğrenimi, öğretmenler ve okul çalışanlarının çalışma şartlarına yer verilmiştir (Altın, 2008: s.274). Nizamnamenin üçüncü maddesinden otuz beşinci maddesine kadar olan kısmında ilkokulların durumu ele alınmıştır. Nizamnamenin dokuzuncu

maddesinde ise kız çocuklarının sıbyan mekteplerinde altı yaşından on yaşına kadar eğitimlerinin mecburi olduğu belirtilmiştir (1869 Yılı Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, s.5). Kız çocuklarının eğitimi konusunda önemli adımların atıldığı bu nizamnamenin on beşinci maddesine göre bir mahalle ya da köyde iki sıbyan mektebi mevcut ise bu okullardan biri kızlara tahsis edilecek kararı alınmıştır (1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 1869: s.7). Nizamnamede kız rüştiyelerinin durumları da ayrıntılı olarak ele alınmış, kız rüştiyelerinin hangi şartlarda açılacağı ve öğretmenlerinin kadın olacağı özellikle belirtilmiştir (Cevat, 2008: s.274).

II. Abdülhamid Dönemi'nde ilköğretime verilen önemin artmasına bağlı olarak vilayetlerde eğitim alanında yaşanan gelişmeler, Anadolu halkının cehaletten kurtulmasına ortam hazırlamıştır. II. Abdülhamid Dönemi'nde, 1905-1906 arasında vilayetlerde faaliyet gösteren iptidailere bakıldığında Kastamonu vilayetinde 52 erkek, 23 kız karışık olarak 780 resmi iptidainin¹ olmasına karşın özel iptidainin bulunmadığını görülmektedir (Kodaman,1999: s. 90). Bununla birlikte Kastamonu'da azınlıklara ait bir tane karma eğitim veren iptidai bulunmaktaydı (Devlet Salnamesi, 1328: s.336-339). 1910'da ülke genelinde erkek ilköğretim okulunun kız okullarına ve karma okullara oranla en çok olduğu vilayetler arasında Kastamonu vilayeti de bulunmaktadır. Bu sıralamada önde gelen vilayetler ve bu vilayetlerdeki ilköğretim

¹ *Kastamonu vilayetindeki okullaşma oranının 1908 yılına kadar düşük olduğu, 1908 yılı ibdidaileri dikkate alındığında bu oranın binde altı olduğu belirtilmektedir. Bu oran Meşrutiyetin ilanı ile birlikte yükseliş göstermiştir. 1910 yılında Kastamonu vilayetinde eğitimde yeni düzenlemelere gidilmiş ve 76 adet Mekteb-i İdadi açılmıştır. Kastamonu merkezde 8, Tosya'da 3, Araç'ta 13, Daday'da 5, Safranbolu 9, Cide 5, İnebolu 9, Taşköprü 5 olmak üzere 1910'da 57 mekteb-i idadinin açılışı yapılmıştır. 1913 yılında Kastamonu vilayeti, kaza, köy ve nahiyelerde dâhil ibdidai sayısı 314'e yükselmiştir. Yine 1914 yılında Kastamonu okullaşma oranı binde 79'a yükselirken 1916 yılına gelindiğinde bu oran binde 109 olmuştur. Mehmet Serhat Yılmaz (haz.), Lütfü Seymen, Üsküdar'a Kadar Kastamonu, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 106.*

okul oranları şu şekildeydi; Yemen Vilayeti %98,96, Kastamonu Vilayeti %98,53 ve Hicaz Vilayeti de %98,36'dır (Duman, 2019: s.51). Bu orandan da anlaşılacağı üzere Kastamonu vilayeti kız öğrenci sayısının en az olduğu iller arasında yer almıştır. Ancak kız öğrenci sayısının az olmasından dolayı duyulan rahatsızlık için gerekli çalışmalar yapılmıştır. 1912 yılı Kastamonu il genel meclisi tutanaklarında yer alan bütçe görüşmelerinde kız çocuklarının eğitimini öneminden bahsedilmiştir. Bu görüşmelerde, cahilliğin önlenmesi adına muallim ve muallimelerin refah içinde yaşamalarını sağlayacak yeniliklerin yapılmasının gündeme getirilmesi de kızların eğitime verilen önemin göstergesidir (Kocaoğlu,2011: s.20).

Mesleki eğitim çerçevesinde kızların ilk teknik öğretim çalışmaları, *Erkek Teknik Öğretim* ve *Kız Teknik Öğretim* okullarının faaliyete geçişi Osmanlı Dönemi'nde gerçekleşmesine rağmen teknik anlamda asıl gelişmeler Cumhuriyet Dönemi'nde yaşanmıştır (Ayrıl, 1983: s.45). Mesleki eğitim konusu kızlar arasında ilk olarak Tanzimatla birlikte gündeme gelmiştir (Kurnaz, 2011: s.47). II. Abdülhamid döneminde kızların eğitime verilen destek sayesinde bu süreç önemli bir ivme kazanmış hatta *Kız Sanâyi Mekteplerinin*²

² *Sanâyi mekteplerinin ilk ortaya çıkışı Mithat Paşa'nın Tuna valiliği yaparken söylediği "İslam ve Hristiyan evladından bazı bakımsız ve yetim çocuklar şurada burada perişan telef olduklarından o makule etfali aceze ashabı hayret ve hasenatin ianesiyle bir mahal yaptırıp talim ve terbiyelerine bakmalı ve sanat öğretmeli" sözleriyle gündeme gelmiştir. Bu söylem doğrultusunda 1860 yılında Niş başta olmak üzere Sofya ve Rusçuk bölgelerinde İslahhaneler açılarak mesleki eğitim başlamıştır. Hatta ilk zamanlarda bu İslahhanelerin giderleri hayırseverler tarafından karşılanmıştır. 1868 yılında, Mekteb-i Sanâyi Nizamnamesi çıkarılarak İstanbul başta olmak üzere aynı yıl içinde İzmir, Bursa, Kastamonu, Bosna, Trabzon ve İşkodra bölgelerinde de sanat okulları açılmıştır. Açılan bu okullar içerisinde Kastamonu ve İşkodra sanat okullarında kızlar bölümü de mevcuttur.² Ülkenin değişik bölgelerinde kurulan bu ıslahhaneler kalkınmayı ve modernleşmeyi temsil ediyordu. Bu ıslahhanelerin önde gelenleri Bursa, Kastamonu, Halep, Sivas, İşkodra, Edirne, İzmir, Erzurum, Bosna, Trabzon, Diyarbakır, Bağdat, Selanik, Şam, Trablusgarp, Üsküp, Bosna Kız İslahhaneleri idi. Aysin Şişman, "Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki*

sayısı arttırılmaya çalışılmış, bu konuda istikrar sağlanamamakla birlikte bu okullar uzun süre ayakta kalamamıştır (Kurnaz, 1992: s.43).

1. İptidai Mektepleri

1872 yıllarında Osmanlı Devleti'nin yeni eğitim programına uygun olarak İstanbul'da Nuri Osmaniye Camisi'nde bulunan bir binada ilk *İptidai Mektebi* açılmıştır (Ergin, 1977: s.390). II. Abdülhamid Dönemi'nde sıbyan mekteplerinin³ yerini iptidai mektepleri almış ve 1876 anayasası olan Kanun-i Esasi'de ilköğretimin mecburi olduğunu belirtilmiştir. Bu süreçte özellikle kız iptidailerinin sayısındaki artış oldukça olumlu yönde olmuş, Osmanlı'da 1906-1907 yıllarında 349 kız iptidaisi varken 1913-1914 yıllarında 587 olan kız iptidai sayısı, Meşrutiyet döneminde %50 oranında artmıştır (Kurnaz, 2013: s.96; Düstur, Birinci Tertip, 4/19). XIX. yüzyılın sonlarında, İstanbul dışında taşrada eğitim-öğretim faaliyetlerindeki gelişmeler, Kastamonu'da da kendini göstermiştir. Meşrutiyet sürecinde, Kastamonu'da eğitimle ilgili elde edinilen istatistiklerde Kastamonu'da ilköğretime verilen önemin azımsanamayacak kadar iyi bir durumda olduğu görülmektedir. Özellikle yerel basında bu durumu destekleyici makalelere de yer verilmiştir. Eğitimin özellikle anne adayı olarak yetişen kız çocukları için önem arz ettiği ve eğitimli bir annenin bilinçli bir çocuk yetiştirmesinde oldukça önemli olduğu bu yazılarda dile getirilmiştir. Bu makalelerden biri olan Köroğlu Gazetesi'nin 15 Nisan 1910 tarihli nüshasında yer alan bir makalede kızların okuma yazma öğrenme ve tahsillerinin önceleri abes ve masraf olarak görüldüğünden bahsedilmektedir. Ama hâlâ bazı babalar tarafından

ve *Teknik Eğitimin Doğuşu* "Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1, (2008), 27-43.; *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, 145.

³ 1892-1893 yıllarında Kastamonu'da 2919 adet sıbyan mektebi bulunmaktadır. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001), 231.

bu fikrin devam ettirildiği kız mektebine devam edenlerin sayısının azlığı ile gösterilmektedir. Makalede şu ifadelere yer verilmiştir (Koroğlu, 15 Nisan 1910: s.2-3).

“...Hâlbuki eğitim insaniyet için bir ihtiyaçtır. Hem dünya hem ahiret hayatını öğrenmek insanların eğitime ihtiyacı vardır. Mademki kadın da insandır, hem de insanların temel taşıdır. O halde onların da eğitim nimetinden yararlanmaları lazımdır. Kadınların çocukların terbiyesiyle ilgilenmeleri sorumluluklarıdır. Bu nedenle anne olacak kızlar mükemmel terbiye görmeli. Filozoflardan biri “kadınların terbiyesi mükemmel olan toplum ilerler” demiştir. Kadınların terbiye alması namus, iffet ve hayâ gibi şeyleri öğrenmelerine yol açar. Kızların okuma yazması lazım ancak bunları eğiten öğretmenler lazımdır. Fakat öğretmenlerimiz yok denecek kadar enderdir. Bunun için Eğitim Bakanlığı vilayetlerden okulu bitirmek isteyenler bildirsini demiş. Maaşlar iyi olacaktır. Fakir kızların durumu değerlendirmesini tavsiye ederiz.”

Kastamonu vilayet salnamelerinde eğitim başlığı altında vilayette ve kazalarda bulunan kız öğrencilere ait mektep ve rüştiye⁴ sayıları, bu okullarda görev alan öğretmenlerin isimleri ile okulda bulunan öğrenci sayılarına yer verilmiştir. Vilayet salnameleri 1869 ile 1903 yılları arasını kapsadığından öncelikle bu döneme ait verilerden faydalanılmaktadır. 1311 (1893) Kastamonu vilayet salnamesine göre bu yıllarda vilayette 79 öğrencisi olan bir kız mektebi ile 35 öğrenci mevcutlu Hepkebirler kız ve erkek iptidai

⁴ Kızlara ait ilk rüşdiye İstanbul'da faaliyete başlamış, 2 erkek hoca, 1 bayan nakış hocası olmak üzere 3 öğretmenin görev aldığı görülmektedir. Kız Rüşdiyesinde ilk idareci bayan öğretmen ise Fatma Hanım olup Fatma Hanım 1871-1872 tarihleri arasında Beşiktaş İnas Rüşdiyesin'de görev yapmıştır. Nakış dersi haricinde diğer derslerde bayan öğretmenlerin görev almaları 1873 tarihlerine tesadüf etmekle birlikte 1893-1908 tarihleri arasında Dârülmualimâtların mezun vermesiyle kız rüşdiyelerinde artık bayan öğretmenler görevlendirilirken erkek öğretmenlerin görevlerine de bu okullarda son bulmuştur. Ülkede kadın eğitimcilerin sayılarının artmasıyla birlikte orantılı olarak kız öğrenci sayılarında da artış görülmüştür. Kurnaz, Osmanlı'da Kadının Yükselişi, 99-125.

mektebi bulunmakta olup bu okulda Fatma Hanım öğretmen olarak görev yapmaktadır (Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1893: s. 121). Bununla birlikte aynı tarihlerde, Kastamonu'da Rum ve Ermeni mektepleri bulunmakta olup toplamda 100'e yakın öğrencileri vardır. Rum kız ilkokulunu toplam öğrenci sayısı 95 iken okulun sorumlu öğretmeni Victoria Hanım'dır. Ermeni ilkokulunda ise toplam öğrenci sayısı 80 olup bu öğrencilerden 50'si erkek, 30'u kız öğrencidir (Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1893: s.119, 123, 122).

1903 yılına gelindiğinde ise Kastamonu merkez ve kazalara ait iptidai mektebi, öğrenci sayıları şu şekildedir (Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1903):

Tablo 1: 1903 Yılında Kastamonu Merkez ve Kazalardaki İptidai Mektebi ve Öğrenci Sayıları

<i>Yer</i>	<i>İptidai Mektebi</i>	<i>Öğrenci</i>	<i>Öğretmen</i>
Kastamonu	8	546	7
Tosya	10	557	6
Taşköprü	3	292	4
Safranbolu	6	-	12
Daday	2	-	2
Araç	1	110	2
Cide	1	100	1
Kargı	1	100	1
Sinop	4	282	7

Kaynak: Kastamonu Vilayet Salnamesi, (1903).

Tablo 1'den anlaşıldığı üzere Kastamonu merkezde bulunan iptidai mektep sayısı 8 iken Kastamonu kazası olan Tosya'da iptidai mektep sayısı 10'dur. Bu durum bize Tosya'nın gelişmiş bir kaza olduğunu gösterirken aynı zamanda kazada eğitime verilen önemi de göstergesidir. Tosya kazasının eğitim konusunda merkeze nazaran daha aktif olmasında ticaret yollarına hâkim bir noktada olmasının etkisi olduğu gibi Tosya halkının eğitim konusunda

özverili davrandığını da düşünebiliriz. Çünkü okulların inşası sürecinde birçok yerde halkın maddi ve manevi anlamda oldukça faydası olmuştur. Bununla birlikte Tosya kazasında okula devam eden öğrenci sayısının fazla olması bize halkın okuma yazma konusunda ilerici bir anlayış sergilediğinin göstergesidir. Tabloda dikkati çeken diğer bir nokta, Safranbolu kazasında okul ve öğretmen olmasına rağmen öğrenci sayısının belirsiz olmasıdır. Daday kazasında ise iki okul, iki öğretmen olmasına rağmen öğrenci sayısı belirsizdir. Sinop sancağında ise öğretmen sayısına nazaran öğrenci sayısı oldukça fazladır.

Kastamonu’da II. Meşrutiyet sürecinde genel olarak eğitimin mümkün olduğunca köylere kadar ulaşmasının mümkün kılınması konusunda ısrarlı bir tavır sergilenmiştir. Bu konu ile ilgili bazı örnekler öne sürülerek durumun hassasiyeti üzerinde durulmuştur. Köroğlu Gazetesi’nin 26 Aralık 1909 tarihli *“Takrir-i Maarif / 9 Yaşında Mektepli Bir Kızın 41 Koyun 9 Teke Hesabı”* başlıklı bir köşe yazısında, Kastamonu vilayetinin Akkaya nahiyesi merkezi El Yakut karyesinde yaşayan 35 yaşındaki bir şahsın pazardan 41 koyun, 9 teke aldığından bahsedilmiştir. Dahası toplam hayvan sayısının 50 olduğu halde satın alan kişinin bunu idrak edecek bilgiye sahip olmadığına değinilmiştir. Hesap kabiliyeti olmayan bu kişi ailesine, *41 koyun 9 teke var ama 50 olması gerek* demesi üzerine evdeki küçük kızın bu durumu babasına izah etmesinden ve doğru hesabı anlatmasından bahsedilmiştir. Bu küçük kızın mezkûr karyede kız mektebi öğrencisi olduğundan ve 9 yaşında olduğundan bahsedilerek çocukların eğitiminin önemine dikkat çekilmiştir (Köroğlu, 13 Kasım 1910: s.3). Bu örneğin ardında ise kızların okumasını, okula gönderilmelerini, öğretmenlerin aldıkları ücreti hak ettiklerini, çocukların öğretmenlerden istifade ettikleri ifade edilmiştir. Bununla birlikte kız öğrencinin ailesine *“bugün okulda 62 kız arkadaşıyla birlikte sevine sevine okuyoruz.”* ifadesi bu okuldaki öğrenci sayısı hakkında bize bilgi vermiştir. Ayrıca mektebe yeni bir hoca hanımın geleceği duyurulmuş, okulda görev yapan öğretmenin de öğrencilerin her birine ayrı ayrı ders anlattığı, dersi daha iyi

olanlara kuran eğitimi verdiği, imla yazdırdığı, hesap öğrettiği, yerden, gökten, vatandan, dünyadan ve ahiretten bahsettiğine değinilmiştir. Yazının son bölümünde ise Akkaya nahiyesi müdürü Nazif Bey, “*hükümetin zorlamasına meydan vermeden çocukları okula gönderiniz.*” yazarak bu konudaki hassasiyeti ifade etmeye çalışmıştır (Köroğlu, 13 Kasım 1910: s.3).

1903 yılı Kastamonu Salnamesi kayıtlarına göre vilayet merkezinde 10 mektep olduğu bu mekteplerin birinin Ermenilere diğeri Rumlara ait olduğunu görülmektedir. Kastamonu'da 905 öğrencinin eğitim aldığı bu mekteplerin isimleri şöyledir: Nasrullah, Sinan Bey, Zihnizade,⁵ Sürur, Yarabcı, Numune, Deveciler ilkokulu. Bu okulların öğretmenleri ve öğrenci sayıları şu şekildedir:

Tablo 2: 1903 yılında Kastamonu Vilayet Merkezinde Bulunan Mekteplerin Öğretmenleri ve Öğrenci Sayıları

<i>Yer</i>	<i>İlkokul</i>	<i>Öğretmen</i>	<i>Öğrenci sayısı</i>
<i>Kastamonu Vilayet Merkezi</i>	Yarabcı	Hamdi Efendi	98
	Nasrullah	Osman Efendi	60
	Numune	Hafız Sabri Efendi-Hafız Remzi Efendi	101
	Deveciler	Hafız İsmail Efendi	56
	İsmail Bey	Bahaddin Efendi	46
	Sürur	Hafız Mehmet Efendi	57
	Sinan Bey	Hacı Abdülaziz Efendi	10
	Zihnizade	Hafız Hakkı Efendi	12

Kaynak: Kastamonu Salnamesi, (1903), 166-167.

⁵ *Kastamonu vilayetinde sosyal hayatta kullanılan unvanlardan biri olan “Zade” şehirde yaşayan, şehrin önde gelen eşraf ve aileleri için kullanılan bir unvandır. Maden, XVIII. Yüzyılın Sonlarında, 77.*

Vilayet merkezinde bulunan, Ermeni mekteplerinin⁶ erkek kısımlarında öğrenci sayısı 110 iken kız gurubunda öğrenci sayısı 55'tir. Rum mektebinde⁷ ise erkek kısmının öğrenci sayısı 135, kız kısmının ise 165'tir (Kastamonu Salnamesi, 1903: s.166-167). Bu verilerde Rum okulunda kız öğrenci sayısının oldukça yüksek olması dikkat çekicidir. Bu bağlamda Müslüman ailelere nazaran gayrimüslimlerin eğitim konusunda kız çocuklarına daha çok fırsat tanındığını görülmektedir. 1913 ve 1914 yıllarında vilâyet ve liva özel bütçelerinde eğitim harcamalarına baktığımızda Kastamonu vilayetinin 1914 yılı eğitim harcamaları %31.10 olarak belirtilmiştir (Ergün, 1996: s.242).

⁶ *Kastamonu'da gerçekleşen vatanseverlik göstergesi diyebileceğimiz birçok fedakârlığın, özverinin kanıtı olarak değerlendirdiğimiz önemli gelişmelerden bir tanesi de Adana'da gerçekleşen olaylar sonrasında halkın çaresizliğine bir nevi destek olmak adına Ermeni öğrencilerin, ittihat ve terakki cemiyeti gençlerinin bir tiyatro düzenleyerek "Hürriyete Doğru" adlı piyesin oynatılması ve buradan elde edilen paranın yardım için kullanılmasıdır. Gençler tarafından sergilenen bu meziyetin takdirle karşılandığını ayrıca bu esnada Sitrak Efendi'nin bir konuşma yaparak Ermenilerin de bu vatan evladı olduklarını, vatanın korunmasında onların mesul olduklarını ve askere alınmaları gerektiğini söyleyerek Ermenilerin vatanseverliklerine tercüman olmuş. Burada asıl anlatılmak istenen şey birlik ve beraberliğin önemini yanında, vatan toprağı üzerinde yaşayan herkesin bu vatan uğruna aynı safta mücadele etmesi gerektiğidir. Köroğlu, 28 Mayıs 1909, 3.*

⁷ *Kastamonu'da Rum Mektebi yapılması isteği Rum Patrikhanesi tarafından dile getirilmiş ve bu istek üzerine 1895 yılında Kastamonu'da bir Rum Mektebinin yapılmasına izin verilmiştir. Yapılan planlama kapsamında Mektebin masraflarının 57900 lira tutacağı tespit edilerek bu masrafların cemaat tarafından karşılanacağı ifade edilmiştir. Mektep binasının bir bölümü erkek, bir bölümü kız öğrencilerin eğitim alacağı şekilde planlanmıştır. Rum Mektebi Cumhuriyetin ilanından sonra da Vakıflar Öğrenci Yurdu olarak faaliyet göstermiştir. Kemal Kutgün Eyyüpgiller, Bir Kent Tarihi Kastamonu, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1999), 178; Topçubaşı- Eyyüpgiller, "Kastamonu'da 19. Yüzyıl, 1192.*

Tablo 3: 1913 ve 1914 Yıllarında Vilâyet ve Liva Özel Bütçelerinde Eğitim Harcamaları

<i>Vilâyet ve liva adı</i>	<i>% 1913</i>	<i>% 1914</i>
İstanbul	74.25	60.97
Edirne	---	---
Adana	24.51	37.34
Ankara	37.58	41.66
Aydın	35.29	25.02
Bağdat	-	48.32
Beyrut	2.95	23.99
Halep	42.07	27.80
Hüdavendigâr.	34.45	33.53
Diyarbakır	42.22	37.84
Suriye	-	26.38
Sivas	35.45	36.49
Trabzon	29.36	30.10
Kastamonu	20.39	31.10
Konya	28.70	21.19
Mamuretülaziz	36.72	41.64
Musul	36.64	27.37
Urfa	12.23	32,72
İzmit	32.67	21.25
Bolu	41.95	29.32
Teke	-	25.13
Canik	29.32	28.52
Çatalca	--	--
Zor	40.96	37.52
Kudüs	32.55	32.31
Karesi	21.89	31.42
Kale-i Sultaniye	22.13	28.60
Kayseri'ye	--	32,73
Medine	--	--
Menteşe	--	43.98
Ortalama	24.95	31.86

Kaynak: Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914*, 242.

Kastamonu'da dünya üzerinde insanca yaşamak ve her işin üstesinden kolayca gelebilecek bir konuma gelmenin ancak eğitimle olacağına inanılmıştır. Bir milleti yükseltecek, ilerletecek kişiler düşünürlerdi. Bu düşünürleri yetiştirecek olan ana eğitim kurumu

ise mekteplerdi. Bu konuda Hristiyan köylülere imrenilmiş hatta onların mektepleri için canlarını vermekten çekinmediklerine dikkat çekilmiştir. Sadece eğitime değil hükümete, kiliseye, mektebe istenilen desteği vermeleri takdir edilmiştir. Müslüman halk bir vergi verirken onların birçok ödeme yapmaktan çekinmemeleri Kastamonu halkı tarafından takdir görmüştür (Koroğlu, 6 Mart 1909: s.3). Bu değerlendirmeler ve karşılaştırmalar yapılırken Türk erkeğinin cepheden geri kalmadığını, canı pahasına vatanı uğruna mücadele vermekten kaçınmadığını ve bu süreçte ilerlemeye dair desteklerin vatan savunmasının gerisinde kalmış olacağını söylemek yerinde bir değerlendirme olacaktır.

Kastamonu vilayetine bağlı sancak ve kazalarda bulunan mektepler arasında kız mektepleri bulunmaktadır. Bu mekteplerde de kadın öğretmenler görevlendirilmiştir. Ayrıca kız öğrenci sayıları da iyi durumdadır. 1893 yılı ve 1903 yılı Kastamonu vilayet salnamesine göre bu yıllarda kazalarda bulunan okul, öğretmen ve öğrenci sayılarına baktığımızda 1893 yılı Taşköprü kazasında bulunan okullar ve öğretmen kadrosu şu şekildedir (Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1893: s.163):

Tablo 4: 1893 Yılı Taşköprü Kazasında Bulunan Okullar ve Öğretmen Kadrosu

<i>Okul öğretmenleri</i>	<i>Öğrenci sayısı</i>
Erkek Mektebi Öğretmeni Osman Şükrü Efendi	93
Diğer Erkek Mektebi Öğretmeni Hafız Mustafa Efendi	40
Kız Mektebi Öğretmeni Fatma Hanım	95
Kız Mektebi Refikası Zehra Hanım	

Kaynak: *Kastamonu Vilayet Salnamesi, (1893), 163.*

1903 yılı Kastamonu vilayet salnamesine göre Taşköprü'de kazasında bulunan okullar ve öğretmen kadrosu şu şekildedir (Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1903: s. 189):

Tablo 5: 1903 Yılında Taşköprü Kazasında Bulunan Okullar ve Öğretmen Kadrosu

<i>Erkek mektebi</i>	<i>Okul ismi</i>	<i>Öğretmen</i>	<i>Refika</i>	<i>Öğrenci Sayısı</i>
	Tahlil Pazarı İlkokulu	Hafız Ali Efendi	-----	112
	Şeyh Hüsametdin İlkokulu	Hafız Mustafa Efendi	-----	70
<i>Kız mektebi</i>	Muzaffereddin İlkokulu	Hatice Hanım	Emine Hanım	110

Kaynak: Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1903 (1327), 189.

Kastamonu vilayetine bağlı olan Taşköprü kazasında 1893 yılında iki erkek, bir kız mektebi bulunmaktadır. Erkek mekteplerinde toplam 133 erkek öğrenci bulunurken kız mektebinde 95 kız öğrenci bulunmaktadır. Kazada bulunan kız öğrenci sayısının erkek öğrenci sayısına yakın olması sevindirici bir durudur. Bununla birlikte kız mektebinde, kız öğrenciler için öğretmen hanıma yardımcı olmak adına yardımcı bir hanım çalışanın bulunması oldukça isabetli olmuştur. Çünkü bir öğretmenin tek başına 95 mevcutlu kız mektebine yeterli olması mümkün değildir. 1903 yılına gelindiğinde ise kazada hem erkek öğrenci hem de kız öğrenci sayısında artış olmuştur. Erkek öğrenci sayısı 182 olurken kız öğrenci sayısı 110'a çıkmıştır. Ancak burada dikkati çeken nokta erkek öğrenci oranındaki artış kız öğrencilere nazaran daha fazla olmasıdır. Erkek öğrenci sayısı 55 kişi artarken kız öğrenci sayısı sadece 15 kişi olarak artış göstermiştir. Yine 1903 yılında kız mektebinin öğretmen ve yardımcı görevli kadro sayısında değişiklikler olmuştur.

1902 yılında Çankırı merkezinde üç erkek iptidai mektebinin bulunduğu (BOA, MF. MKT., 682/67) ve 1904-1905 yıllarına kadar bu bölgede kızların eğitim alabileceği bir kız okulunun mevcut olmadığı görülmektedir (Alkan, 2000: s.165). 1905-1908 yılları arasında ise Çankırı'da on bir erkek, beş kız iptidai mektebinin bulunduğu görülmektedir (Alkan, 2000: s.146). Kastamonu

vilayetine bağlı İnebolu kazasında ise 1893 yılında erkek ve kızlara mahsus 1 mektep, 2 öğretmen, 3 sıbyan mektebi bulunmaktadır (Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1893: s.177). 1903'e gelindiğinde, Kastamonu vilayet salnamesine göre İnebolu kazasında bulunan okullar ve öğretmen kadrosu şu şekildedir (Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1903: s.183-184):

Tablo 6: 1903 Yılında İnebolu Kazasında Bulunan Mektepler ve Öğretmen Kadrosu

	<i>Mektep</i>	<i>Öğretmen</i>
<i>Erkek Mektebi</i>	Odun Pazarı	İlk öğretmen Ahmet Efendi
	Odun Pazarı	İkinci öğretmen Hacı Hasan Efendi
	Musli	İlk öğretmen Hafız Mehmet Nuri
	Musli	İkinci öğretmen İsmail Efendi
	Akçasu	İlk öğretmen Hasan Efendi
	Akçasu	İkinci öğretmen Mehmet Efendi
<i>Kız Mektebi</i>	Hamamönü	İlk öğretmen Fatma Hanım
	Hamamönü	İkinci öğretmen Asiye Hanım
	Mescit	İlk öğretmen Emine Hanım
	Mescit	İkinci öğretmen Emine Hanım

Kaynak: Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1903 (1327), 183-184.

Tablo 6'ya göre 1903 yılında İnebolu kazasında, üç erkek mektebi, iki kız mektebi bulunmaktadır. Her mektepte iki öğretmen görevlendirilmiştir. Sayılarını tam olarak bilmediğimiz bu mekteplerin öğretmen sayılarının aynı olması erkek öğrenci ve kız öğrencilerin sayısında arasında çok büyük bir fark olmadığını düşündürmektedir. Bununla birlikte erkek mektebi sayısının kızlara göre fazla olması erkek öğrenci sayısının daha fazla olduğunun bir göstergesidir. İlerleyen yıllarda İnebolu kazasında öğrenci sayılarının artmasına bağlı olarak İnebolu'ya yeni öğretmenler atanmıştır. Kastamonu vilayetine bağlı sancaklar arasında bulunan Sinop sancağında kız çocuklarına ait okul sayısının diğer sancaklardan daha fazla olduğu görülmektedir. Buna karşın Çankırı

sancağında 1904-1905 yıllarına kadar kız mektebi olmadığı bilinmektedir (Alkan, 2000: s.165). 1893 yılı Kastamonu vilayet salnamesine göre Sinop Sancağında bulunan kız mektepleri ve öğretmen kadrosu şu şekildedir (Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1893: s.249-250):

Tablo 7: 1893 Yılında Sinop Sancağındaki Kız Mektepleri ve Öğretmen Kadrosu

	<i>Öğretmen</i>	<i>Öğrenci sayısı</i>
<i>Rum Kız Mektebi</i>	Birinci öğretmen Münhal	160
	İkinci öğretmen Matmazel İlisava	
<i>Masla Kız Mektebi</i>	Öğretmen yok	-----
<i>Köşk Kız Mektebi</i>	Ayşe Hanım	-----

Kaynak: Kastamonu Vilayet Salnamesi, (1310) 1893, 249-250

Bu mekteplerde öğrenim gören öğrenciler, okulda yapılan sınavlar sonrasında buradan mezun olmaktadır. Kastamonu vilayet dâhilinde bulunan mekteplerde yapılan sınavlar⁸ sonrasında öğrenciler başarıları doğrultusunda derece alarak hediyelerle ödüllendirilmişlerdir. 1909 yılında, ilkokulların her sınıfından birinci ve ikinci olarak mezun olan öğrenciler arasında bir heyet huzurunda müsabaka sınavları düzenlenmiş ve üçüncü yılın birincisi olan öğrenciye bir altın saat, ikinci yılın birincisine kordonlu nikel saat, ikinci olana kordonsuz nikel saat verilmiştir. Müsabaka sonrası Kastamonu Maarif Müdürü Tahir Rüştü Bey bir konuşma yaparak bu yıl birinciliği kazanan okulun Fevziye İptidai'si olduğunu, ikinciliğin ise Sinan Bey İptidai 'sinin olduğunu

⁸ *Kastamonu iptidai mekteplerinin ders programlarına baktığımızda, bu okullarda dini bilgilerin yanında Tarih ve Coğrafya dersleri de okutulmaktaydı. Bu konuda, Umumi Maarif Vekâleti tarafından, bu derslerin iptidai mekteplerinde nasıl okutulacağına dair gerekli bilgilendirmeler Kastamonu Maarif Müdürlüğüne yapılarak coğrafya dersleri için de "Muhtasar Osmanlı Coğrafyası" adlı kitabın okutulması belirtilmiştir. BOA, MF.MKT., 432/34.*

belirtmiştir. Ayrıca hayırseverlerin katkısı ile tesis edilen ve iki aydır tahsili devam eden feyizler kaynağının da müsabakada ikinciliği aldığı ifade etmiştir. Ardından da emek veren muallimler takdir edilerek teşekkürle onurlandırılmıştır (Koroğlu, 16 Temmuz 1909: s. 3-4). Bu bağlamda öğrenciler başarıları doğrultusunda ödüllendirilmiş, başarıları perçinlenerek şevklerinin arttırılması amaçlanmıştır. 1909 yılı itibari ile itibariyle Kastamonu merkez ve kazalarda bulunan okul ve öğretmen sayıları ise şu şekildedir:

Tablo 8: Kastamonu Merkez ve Kazalarda Bulunan Okul ve Öğretmen Sayıları

<i>Yer</i>	<i>Okul sayısı</i>	<i>Öğretmen sayısı</i>
<i>Kastamonu kasabası</i>	1	3
<i>Kastamonu kazası</i>	5	10
<i>Tosya</i>	3	2
<i>Cide</i>	5	9
<i>Safranbolu</i>	6	13
<i>Araç⁹</i>	5	9
<i>Taşköprü</i>	5	10
<i>Daday</i>	5	10
<i>İnebolu¹⁰</i>	7	18
<i>Çankırı</i>	10	18
<i>Çerkeş</i>	7	13
<i>Sinop</i>	5	12
<i>Ayancık</i>	5	9
<i>Boyabat</i>	6	13

Kaynak: Koroğlu, 11 Kasım 1909, 2.

Tablo 8'e baktığımızda, Kastamonu vilayetine bağlı sancak ve kazalarda toplam 77 okul, 153 öğretmen bulunmaktadır. Çankırı sancağının ve Çerkeş'in toplam okul sayısı 17, öğretmen sayısı 31

⁹ 1893 yılına ait Kastamonu vilayet salnamesine göre XIX. Yüzyılın son çeyreğinde Araç kazasında 194 erkek, 2 inas sıbyan mektebi, 208 asiya (değirmen), 47 su hazarı mevcuttur. Kastamonu Vilayet Salnamesi, (1893), 177.

¹⁰ 1897 yılında İnebolu kazasında, kız ve erkeklere özel bir inas mektebi, üç sıbyan mektebi vardır. Resimlerimiz (İnebolu), Servet-i Fünun, 12 Kasım 1897, 154.

iken Sinop sancağı, Ayancık ve Boyabat'ın toplam okul sayısı 16, öğretmen sayısı 34'tür (Koroğlu, 11 Kasım 1909: s. 2). Burada Kastamonu merkez kazanın okul ve öğretmen sayısının Safranbolu kazasından daha az olması dikkat çekicidir. Bu durum Safranbolu kazasında eğitime verilen önemin göstergesi olup Safranbolu halkının eğitime olan bakış açısını da göstermektedir. Bu bağlamda yerel basına yansıyan okul kampanyaları ve bu kampanyalara yapılan katılımlar bu düşünceyi destekler niteliktedir. Yine sancak olarak Çankırı sancağının okul ve öğretmen sayısının diğer kaza ve sancaklara göre yüksek olması bu sancakta yapılan eğitim faaliyetlerine gösterilen ilgiyi ortaya koymaktadır. İnebolu kazasının diğer bölgelere nazaran okul¹¹ ve öğretmen sayısı ise dikkate değerdir.

Kastamonu dâhilinde yeni yapılacak mekteplerin inşası konusunda halkın oldukça hassas davrandığını ve imkânları çerçevesinde destek verdiğini görülmektedir. Yukarıda vermiş olduğumuz Tablo 8'de bu süreci destekler niteliktedir. Çünkü kazalar arasında dahi okul sayılarında farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu durumun bir örneği olarak merkez vilayette İsmail Mahir Efendi'nin verdiği bir konferansta, bir numune ilkokulunun açılacağını ve bunun için bir bina bulunduğunu, okul binası için 6000 kuruş kadar bir tutar yardımında bulunulduğunu söylemiştir. Yine aynı dönemde mahallelerde bir iptidai mektebinin açılması uygun görülmüş; merkez mekteplerde istihdam olunacak öğretmenlere, hal ve mevkiye göre üç yüz veya iki yüz ellişer maaş verileceği bildirilmiştir (Koroğlu, 11 Kasım 1909: s. 2).

Koroğlu Gazetesi'nin 18 Kasım 1909 tarihli nüshasında, "Mektepler" adlı başlığı altında Kastamonu'da *Numune İlkokulu*'nun kurulması ve ayrıca hanım kızların da eğitim öğretim

¹¹ İnebolu halkının eğitime yaptığı destekler sayesinde İnebolu kazasının farklı bölgelerinde okullar yaptırılmıştır. Halk bu okulların yapılmasında maddi anlamda büyük destek vermiştir. *Servet-i Fünun*, Maarife Hizmet (İnebolu'nun Orine Karyesinde Açılan Mektep), 46/1177,148

faaliyetlerinden yararlanabilmeleri dile getirilmiştir. Hatta bu okulun açılması bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Kastamonu kasabasında kurulan erkek numune mektebinin kasım başlarında resmi olarak eğitime başlayacağı bildirildikten sonra aynı zamanda hanım kızların da hüner ve marifetlerinden yararlanılmak istenmiş ve kız rüştiyesindeki mevcut öğretmenlere verilecek olan maaşın evkaf medrese hasılatından verilmesi planlanmıştır. Bu okul için dârümuallimât mektebinden iyi derecede belgeye sahip olan Bedriye Hanım tayin edilerek gerekli olan dersler, hanım öğretmenler arasında taksim edilmek suretiyle belirlenmiştir. Okulun gerekli ihtiyaçları tamamlanarak diğer erkek okullarındaki düzeltmeler yerine getirilmiş ve bu süreç tamamlanmıştır. Son olarak çocukların bu fırsatı kaçırmaması için bir an önce velilerin çocuklarını okula getirmelerinin iyi olacağı ifade edilmiştir. Bu aşamada Kastamonu vilayet dâhilinde maaş ve masrafları özel yardım bütçesinden verilmek üzere bu defa 76¹² adet iptidai mektebi açılmıştır. Bunlardan başka kaza merkezlerinde bulunan Rum ve Ermeni mekteplerine birer öğretmen tayin edilmiştir. Çocuğunu okula göndermeyen velilere ise evladını cahil bırakmaması, okula devam ettirmesi gerektiği uyarısında bulunulmuştur (Koroğlu, 18 Kasım 1909: s. 2).

Koroğlu Gazetesi'nin 23 Aralık 1909 tarihli nüshasında, Kastamonu vilayetine bağlı Devrekâni kasabasında yapılacak olan

¹² 1910 yılına kadar olan dönemde Kastamonu dâhilinde açılan ilkokullar ve bu ilkokullarda görev yapan erkek öğretmenlerin isimleri için bakınız. Koroğlu, 14 Ocak 1910, 3-4. Kastamonu Numune-i Tatbikat İlkokulu, Göl nahiyesi İlkokulu, Kastamonu Ermeni İlkokulu, Kastamonu Rum İlkokulu, Tosya İlkokulu, Tosya'ya bağlı Aşağı kaya karyesi İlkokulu, Akkaya nahiyesi İlkokulu, Safranbolu'nun Yazıköy Rum İlkokulu Safranbolu'nun Kıran karyesi Rum İlkokulu Safranbolu'nun Eflani nahiyesi İlkokulu Safranbolu'ya bağlı Ulus nahiyesi İlkokulu Safranbolu'ya bağlı Aktaş nahiyesi İlkokulu Safranbolu'ya bağlı Bulak karyesi İlkokulu Safranbolu İlkokulu Daday İlkokulu, El yakut karyesi İlkokulu Güngören karyesi İlkokulu, Akpınar karyesi İlkokulu Azdavay nahiyesi İlkokulu, Devrekâni nahiyesi İlkokulu, Biliş viran karyesi İlkokulu, Kuzyaka nahiyesi İlkokulu. Koroğlu, 14 Ocak 1910, 3-4.

okul inşaatında halkın yapmış olduğu yardımlara yer verilmiştir. Okul binası için yardım yapanlar ve yardım miktarları şu şekildedir:

Tablo 9: Devrekâni'de Okul İnşaatı İçin Yapılan Yardımlar

<i>İsim</i>	<i>Kuruş</i>
İdriszade Hacı Mehmet Ağa	108
Hacı İbrahimioğlu Hacı Raşit Efendi	108
Kırmızıoğlu Hacı Kemal	20
Melike Hanım	236
Aziz Efendizade Hüseyin Efendi	20
Yirmi beş Ağa ¹³ Kerimesi Şerife Hanım	128
Habiboğlu İsmail	5
Müftüzade Mehmet Bey	250
İdriszade Hacı Mehmet Ağa	108
Daldabanoğlu Hüseyin Bey	54
Boyacıoğlu damadı Hacı Ali Ağa	2000
Toplam	3259

Kaynak: Köroğlu, 23 Aralık 1909, 4.

Tablo 9'dan anlaşıldığı üzere Devrekâni'de okul inşaatı için yapılan yardımlarda Melike ve Şerife Hanımların ismi geçmektedir. Kastamonulu hanımların bu şekilde yardımlara dâhil olmaları, gösterdikleri fedakârlığın dışında kadınların ekonomik olarak da yardım kampanyalarına katkı sağladıklarını göstermektedir. Yapılan bu yardım esnasında Devrekâni halkı neredeyse birbirleriyle yarış haline girmiş iken Yirmibeştaşazade kızı olan Şerife Hanım bizzat kamuoyuna müracaat ederek fakirliğinden dolayı bu muhterem yarışa giremediğini bu nedenle büyük üzüntü duyduğunu ancak beden gücünü kullanarak çalışmak istediğini ifade etmiştir. Nakit parası bulunmadığından gözyaşları içerisinde yatağını, yorganını çıkarıp vermek istemiştir. Kendisinin ısrarı üzerine eşyaları satılıp arzusu yerine getirilmiş ve eşyalarının

¹³ Kastamonu'da "Ağa" ünvanı sosyal hayatta bir statünün göstergesi olarak bilinmektedir. Kastamonu toplumunda mal, toprak sahibi ve sözü dinlenen kişiler tarafından kullanılan bu ünvan kadınlar için kullanılan "Hanım" ifadesinin karşılığı olarak görülmektedir. Bununla birlikte askeri sınıflar için de "Bey" ve "Paşa" ünvanları kullanılmıştır. Maden, XVIII. Yüzyılın Sonlarında, 77.

karşılığı olarak 128 kuruş yardım defterine kaydedilmiştir. Yardımseverlik konusunda örnek olacak bu davranışı sergileyen fedakâr kadınlar sayesinde daha çok sayıda okulun ve yardımların yapıldığı aşikârdır. Okul inşaatı için yardım toplandığını duyan Küre emini, zade kızı Hafize Hanım; dağından iki İngiliz lirası kıymetinde 24 ağaç bağışlamış, bunu duyan arabacılar da üzerine düşen vazifeyi yaparak sabah saat dörtte yola çıkmış ve saat dokuzda bağış yapılan bu ağaçları okul binasının önüne getirmişlerdir (Koroğlu, 23 Aralık 1909: s.4). Kastamonulu kadınlar imkânları doğrultusunda birçok yardıma katkıda bulunmuş ve vilayette yaşanan sorunlara çözüm bulmak için elinden gelen her türlü fedakârlığı göstermiştir.

Kastamonu halkının eğitim konusunda gösterdiği hassasiyeti yerel basında yer alan haberlerde görmek mümkündür. Koroğlu Gazetesi'nin 10 Ocak 1912 tarihli nüshasında yer alan bir yazıda, daha önceki yıllarda Kuzyaka nahiyesinde yapımına başlanmış olan bir ilkokul için halkın verdiği destekten bahsedilmiştir. Ayrıca burada yapılan yardımlardan dolayı nahije müdürü Tefik Efendi'nin memnuniyetine dikkat çekilmiştir. Tefik Efendi gazeteye yansıyan memnuniyet yazısında Kuzyaka nahiyesi merkezinde vatansever ve yardımsever kişiler tarafından yapılan yardım ile inşasına başlanmış olan okul inşaatının tamamlanması halinde eğitime başlanacağını bildirmiştir. Bu bağlamda öğrencilerin bu yeni okula geçerek eğitime başlamış olması memnuniyetle karşılanmıştır. Tefik Efendi'nin bu süreçte göstermiş olduğu vatanseverlik ve yardımseverlik halk tarafından takdir görmüştür (Koroğlu, 10 Ocak 1912: s. 4).

Şehir halkının küçükten büyüğe eğitim konusundaki inşaa faaliyetlerinde ya da okullara destek olma konusunda vefalı ve azimkâr davranışlarına verilebilecek örneklerden biri de 1912 yılında Kastamonu'da bulunan Ermeni mektebinin tamirâtı için gösterilen çabadır. Ermeni okulunun tamirâtı için gerekli olan tutarın toplanmasında minik yavrular tiyatro etkinlikleri düzenlemiş ve bu sayede okulun tadilat masrafını karşılamakla kalmayıp her

şeyin devletten beklenmemesi gerektiğine dair toplumsal bir mesaj verilmiştir. 1912 yılının ocak ayında düzenlenen “*Ermeni Mektebinde Tiyatro*” adlı bu etkinlik yerel basında da duyurulmuştur. Şehirde Ermeni mektebinde gerekli olan tadilat masraflarının temini amacıyla erkek ve kız çocukları tarafından bir iki perdelik komediler oynatmak ve mevleviler söylenmek için bir gece düzenlenmiştir. Erkek ve kız öğrencilerin yoğun bir hazırlık sonrasında vermiş oldukları bu gösteri büyük ilgi görmüş ve gece sonrasında okul için 5-10 lira toplanmıştır. Okul binasının dolu olmasından dolayı birçok kişi programa katılamamıştır. Bu yoğunluktan dolayı aynı parçalar başka bir gün yeniden gösterilmiştir. Yine okul yararına olmak üzere şehrin Ermeni Gençleri Kulübü tarafından başka bir akşam bir piyes daha verilmiştir. Bununla birlikte okulca tamamlanması gereken ihtiyaçlar ve ilerlemenin sağlanması için Osmanlı Bankası Direktörü Karokçıyan Efendi'nin eşi Madam Karokçıya'nın kontrolünde ve Madam Herliyan, Madam Zamyakçıyan, Madam Buğcalıyan, Madam Ekneciyan, Madam Aram, Madam Habikyan ve Madam Halacıyan'dan oluşan bir komisyon kurulmuştur. Bu doğrultuda okul bünyesinde bir dikimhane kurulması ve İstanbul'dan bir de öğretmen getirilmesine karar verilmiştir. Kastamonu'da Ermeni vatandaşların okulların ilerlemesi ve yükselmesi adına yaptıkları faaliyetler takdirle karşılanırken diğer taraftan bu güzel hareketin aynı şekilde Türk vatandaşlar tarafından da yapılması arzu edilmiştir. Ayrıca bu faaliyet vesilesiyle halka bir eleştiri mahiyetinde her şeyin hükümetten beklememesi, halkın kendi imkânları ile faaliyetler yapması gerektiği üzerinde de durulmuştur (Koroğlu, 29 Ocak 1912: s.2). Kastamonu'da bulunan Ermeni çocuklar ve vatandaşlar tarafından yapılan bu etkinlik, sadece bir okul için yardım toplandığının göstergesi olmayıp aynı zamanda halkın fedakârlığının da kanıtıdır. Piyesle sınırlı kalamayan bu yardım kampanyasına katılan kadın gönüllü vatandaşlar kendi imkânları doğrultusunda harekete geçmişlerdir. Burada açılması planlanan dikimhane sadece kazanç sağlamakla kalamayacak aynı

zamanda birçok Kastamonulu kadına iş kapısı olacaktı. Bu bağlamda eğitime destek amaçlı çıkılan bu yolda kadınların ekonomik manada topluma katkı sağlamalarına imkân verilmiştir.

1912 yılında, Kastamonu vilayetine bağlı olan Küre nahiyesinin¹⁴ Şenlik karyesinde bir okulun yapılması gündeme gelmiştir. Bu okulun inşası için yardım kampanyası düzenlenmiştir. Yapılan bu yardımlarda yine Kastamonulu hanımlar üzerine düşen görevini yerine getirmiş ve imkânları oranında yardım yapmışlardır. Şenlik karyesinde yapılacak olan ilkokul binası için yapılan yardımlar şu şekildedir (Koroğlu, 12 Mayıs 1912: s.4):

Tablo 10: Şenlik Karyesinde Okul İnşaatı İçin Yapılan Yardımlar

<i>Yardım Yapanlar</i>	<i>Kuruş</i>
Ahlatçık Karyesinden Bayramoğlu Kızı Ayşe ¹⁵ Hanım	58
Cin Hüseyinoğlu Mustafa ve Annesi	56
Recep Kethüdaoğlu Hacı Ali Osman Ağa Hanımı	50
Şenlikoğlu Dursun Ağa Hanımı	15
Halil Ustaoglu Hasan Hanımı	20
Kürtoğlu Mustafa Efendi Annesi Hanım	20

¹⁴ Küre kazasında, 1916 Seddülbahir'den düşmanın denize dökülmesi haber alınınca zafer kutlaması yapmak isteyen insanlar okullu çocukların vatan konulu şarkıları, zafer şiirleri ile kutlamalar yapmışlardır. Özellikle kız mektebinden, herkes tarafından sevilen bir hanımın söylemiş olduğu bir şiir herkesi gözyaşlarına boğmuş, tekrar tekrar alkışlanmıştır. Bu kutlama programını kazada öğrenim gören kız öğrencilerin etkinliklere katılarak kendilerini ifade etme imkânlarının olduğunun göstergesidir. Koroğlu 20 Ocak 1916, 4.

¹⁵ İsimlerin toplum içerisinde önemli bir yeri vardı. Bir kişinin kadın mı, erkek mi olduğu, Müslüman mı gayrimüslim mi olduğu isimlerinden anlaşılmaktaydı. Kastamonu'da 18. Yüzyıl sonlarında halk arasında en çok kullanılan isim "Ayşe" ismidir. Bu ismin önemi Hz. Muhammed'in eşinin adının Ayşe olmasıydı. Yine aynı şekilde erkekler arasında en sık kullanılan isim "Mehmet" ismidir. Bunun nedeni de Müslüman olan halk Hz. Muhammed'in ismini Türkçe olarak Mehmet olarak değerlendirmekteydi. Halk arasında her üç kişiden birinin adının Mehmet olduğu bilinmektedir. Maden, XVIII. Yüzyılın Sonlarında, (İstanbul: Roza Yayınevi, 2012), 78.; Osmanlı Ahkam Defterlerinde Kastamonu'daki hükümlerde geçem kadın isimlerine bakıldığında da en çok Ayşe, Ümmügülsüm, Emine, Fatma isimlerinin geçtiği belirtilmektedir. Özçelik, I ve II Numaralı Anadolu, 47.

Kürelî Hacı Osman Efendizade Hafız Ali Rıza Efendi Annesi Hanım	25
Kürelî Memiş Ağa Hanımı	10
Şenlikoğlu Osman Efendi Hanımı	10
Şenlikoğlu İbrahim Efendi Hanımı	10 ¹⁶
Hacı Osman Efendizade Ali Rıza Efendi'nin Tosya'da oturan kız kardeşi tarafından verilen 4 parça eşya bedeli	40
Akmanoğlu Hasan usta eşi hanım tarafından verilen bir marka bedeli	40
38 kadın tarafından verilen 39 parça eşya bedeli	220

Kaynak: Köroğlu, 12 Mayıs 1912, 4

Tablo 10'da görüldüğü üzere 1912 yılı mayıs ayı içerisinde Küre'nin Şenlik karyesinde yapılacak okul için yapılan yardımlara hanımlar yoğun bir ilgi göstermişlerdir. Bu yardımlarda nakit parası olmayan hanımlar ellerinde bulunan eşyaları vererek yardımlara dâhil olmuşlardır. Küre kazası hanımlarının göstermiş olduğu fedakârlık eğitime gösterilen ilginin en iyi ifadesidir.

Kastamonu'da yeni yapılan okullara belirli dönemlerde teftişleri yapılmış ve Millî Eğitim Kulübü, bu teftişler sırasında fakir çocukların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tespitlerde bulunmuştur. Bu teftişlerden birinde, Kastamonu Millî Eğitim Kulübü Başkanı Adil Bey ile Kâtip Abdul Bey, Fevziye ve Yarenci okullarını ziyaret etmiş, fakir ve muhtaç olan çocuklara karşılıksız kitap ve kırtasiye sağlamak, ayağı çıplak olanlara da çorap giydirilmek üzere çocukların isimleri alınmıştır (Köroğlu, 16 Kasım 1909: s.2). Millî eğitim kulübünün bu konuda yapmış olduğu yardımlar sayesinde fakir çocukların masrafları karşılanarak eğitim-öğretim sürecinde ihtiyaçları giderilmiştir.

2. Rüştiye Mektebi

1883-1884 yıllarına gelindiğinde Kastamonu'nun da dâhil olduğu Selanik, Bursa ve Beyrut gibi merkezlerde Kız Rüştiyeleri açılmıştır (Kurnaz, 2013: s.99). II. Abdülhamid Dönemi'nde bazı vilayetlerde

¹⁶ Köroğlu, 24 Nisan 1912, 3-4.

bulunan rüştiye sayıları şöyledir (Devlet Salnamesi, *Kastamonu Vilayeti*, 1321 (1903): s.596-866; Kodaman, 1999: s.103):

Tablo 11: II. Abdülhamid Döneminde Vilayetlerde Bulunan Rüştiye Sayıları

<i>Vilayet</i>	<i>Rüştiye</i>
Ankara	12
Aydın	33
Bursa	18
Erzurum	4
Edirne	14
Konya	3
Kastamonu	7
Manastır	7
İzmir	4
Sivas	10
Suriye	3
Trabzon	15
Van	8

Kaynak: Devlet Salnamesi, *Kastamonu Vilayeti*, 1321 (1903), 596-866; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 103.

Tablo 11'e göre vilayetler arasında en çok rüştiye sayısı olan il Aydın'dır. Aydın ilinden sonra Ankara, Bursa, Edirne, Trabzon vilayetlerinin diğer illere göre rüştiye sayısı daha fazladır. Bu vilayetler arasında Kastamonu vilayetindeki rüştiye sayısının 7'dir. Erzurum, Konya, İzmir ve Suriye'ye nazaran rüştiye sayısı fazla olsa da Kastamonu vilayeti için bu sayı yeterli değildir. Bu sayının kısa süre zarfında artması ise sevindiricidir. 1887-1888 yıllarında Kastamonu'da 25 erkek rüştiyesi bulunurken 2 öğrencili, 2 kız rüştiyesi bulunmaktadır (Devlet Salnamesi, 1305: s.241-253). Bu durumda toplam 27 rüştiye vilayette faaliyet göstermiştir.

1893 yılında Kastamonu vilayet salnamesinden edindiğimiz bilgiye göre bu tarihte vilayette 79¹⁷ öğrencili bir kız rüştiyesi bulunmaktaydı (Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1893; Gömeç, 2016: s.21). Kız rüştiyesinde görev alan öğretmen hanımların isimleri ve toplam öğrenci sayıları ise şu şekildedir(Kastamonu Vilayet Salnamesi, s.121):

Tablo 12: 1893 Yılı Kastamonu Kız Rüştiyesi Öğretmenleri ve Öğrenci Sayısı

<i>Memuriyet</i>	<i>Memurun İsmi</i>
Birinci Öğretmeni	Hâfıza Zeliha Hanım
Müdür Yardımcısı	Hâfıza Şefika Hanım
İkinci Öğretmeni	Safiye Hanım
Nakış ve Dikiş öğretmeni	Zevice Hanım
	Öğrenci sayısı: 79

Kaynak: Kastamonu Vilayet Salnamesi, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu, (1893), 121.

Tablo 12'de belirtilen kız öğrenci sayısının 1894 yılında 79'dan 68'e düştüğünü görülmektedir (Hayta-Ünal, 2001: s.39). 1896 yılın kayıtlarına göre vilayette bulunan kız rüştiyesinin öğrenci sayısının yine 68 olması ayrıca okulda kadın hoca sayısının 5 olması da dikkat çekicidir. 1898-1899 yıllarında kız rüştiyesinin öğrenci sayısı ise 61 olmuştur (Maarif Salnamesi, 1319: s.735). Bu sayıların her geçen yıl azalmış olması kız çocuklarının ilkokuldan sonraki süreçte eğitim hayatına devam etmelerinde belirli bir disiplinin olmadığını düşünebiliriz. 1895-1901 yılları arasında Kastamonu Kız Rüştiyesi öğretmen kadrosu ise şu şekildedir (Maarif Salnamesi (1316): s.1128; (1317): s.1313; (1318): s.1485; (1319): s.735; (1321): s.616.; Kastamonu Vilayet Salnamesi (1317): s.152; (1321): s.166):

¹⁷ 1883-1884 yılı kayıtlarına göre ise Kastamonu'da bulunan kız rüştiyesinin öğrenci sayısı 38'dir. Diğer vilayetlerden Selanik 77, Bursa 30 olarak bildirilmektedir. Devlet Salnamesi, (1301), 385-395.

Tablo 13: 1895-1901 Yılları Arasında Kastamonu Kız Rüştîyesi Öğretmen Kadrosu

<i>Memuriyet</i>	<i>Memurun İsmi</i>
Birinci Öğretmeni	Hâfıza Zeliha Hanım
İkinci Öğretmeni	Safiye Hanım
Riyaziye Öğretmeni	Ali Behçet Efendi
Nakış ve Dikiş öğretmeni	Hâfıza Huriye Hanım
Müdür Yardımcısı	Hâfıza Şefika Hanım
Yardımcı	Hâfıza Huriye Hanım

Kaynak: Maarif Salnamesi, (1316), 1128; (1317), 1313; (1318), 1485; (1319), 735; (1321), 616.

1900-1901 eğitim-öğretim yılında, Kastamonu'da kız rüştîyesi öğrenci sayısı 76'ya yükselmiştir (Maarif Salnamesi, 1903-1904 (1321): s.616). 1900-1901 eğitim-öğretim yılının eğitim kadrosu şu şekildeydi (Maarif Salnamesi, 1903-1904 (1321): s.166):

Tablo 14: 1900-1901 Eğitim-Öğretim Yılı'nın Eğitim Kadrosu

<i>Memuriyet</i>	<i>Memurun İsmi</i>
Birinci Öğretmen	Hâfıza Zeliha Hanım
İkinci Öğretmen	Safiye Hanım
Riyaziye Öğretmeni	Ali Behçet Efendi
Nakış ve Dikiş öğretmeni	Hâfıza Huriye Hanım
Yardımcı	Hâfıza Şefika Hanım
Kapıcı	Hâfıza Huriye Hanım

Kaynak: Maarif Salnamesi, (1321), 166

Tablo 14'den anladığımıza göre Kastamonu Kız Rüştîyesinin ilk öğretmeni olan Zeliha Hanım¹⁸ ve ikinci öğretmen Safiye Hanım, 1893 yılından 1901 yılı eğitim-öğretim yılına kadar görev yapmıştır. Bunun yanında kız rüştîyesinde matematik derslerini Ali Behçet Efendi vermiştir. Ayrıca okul yardımcısı olan Huriye

¹⁸ Kastamonu İnas Rüştîyesinden emekli olacak olan Hafız Zeliha Hanım, 2 Şubat 1909'da Deveciler Camiinde yapılan hafız toplantısında yapılan duadan sonra kürsüye çıkmış ve 3. orduda görev yapan askerlerin kışlık ihtiyaçlarını anlatarak halktan yardım istemiştir. Ok, İttihat ve Terakki'nin Yeminsiz, 222.

Hanım'ın da uzun bir süre okulda görev aldığını görülmektedir. 1900-1901 eğitim-öğretim yılında Kastamonu vilayetine bağlı sancak, kaza ve nahiyelerdeki rüştiye mektebi ve öğrenci sayıları şu şekildedir (Maarif Salnamesi, 1903-1904 (1321): s.613-616):

Tablo 15: 1900-1901 Eğitim-Öğretim Yılında Kastamonu Vilayetine Bağlı Sancak, Kaza ve Nahiyelerdeki Rüştiye Mektebi ve Öğrenci Sayıları

<i>Sancak, Kaza, Nahiye</i>	<i>Öğrenci sayısı</i>
Kastamonu Kız Rüştiyesi	76
Sinop Kız Rüştiyesi	52
Taşköprü	80
İnebolu	74
Cide	52
Daday	26
Abana	-
Safranbolu	83
Tosya	79
Boyabat	50
Çerkeş	49

Kaynak: *Maarif Salnamesi*, (1321), 613-616.

Tablo 15'i incelediğimizde Kastamonu Kız Rüştiyesi öğrenci sayısı vilayet merkezinde 76 iken vilayete bağlı sancak ve kazalarda bu sayının daha fazla olduğu yerler vardır. Taşköprü kız rüştiyesi öğrenci sayısı 80, Safranbolu'nun 83, Tosya'nın 79'dur. Hatta İnebolu kazasının öğrenci sayısı neredeyse vilayet merkezi ile aynıdır. Bu verilere göre kız çocuklarının eğitim hayatına rüştiyelerde devam etme süreçleri Kastamonu genelinde değişiklik gösterirken bazı kazaların öğrenci sayısının merkez kazaya nazaran daha fazla olması kız çocuklarının okuması konusunda önemli oranda fikir ayrılıklarının olduğunu göstergesidir. Tabi bu sayılar bölgelerde bulunan kız ilkokulu ve öğrenci sayılarının oranı ile bağlantılı olabilir. Ancak bu oranlar buldukları merkezlerde kız çocuklarının okumasına olan bakış açısının bir ifadesidir.

Kastamonu vilayeti ve kazalarında 1906-1907 yıllarında 8 erkek, bir tane de kız rüştiyesi mevcuttur (Devlet Salnamesi, 1328: s.336-

399). 1909'da ise vilayet dâhilinde toplam 23 rüştiyeden söz edilirken bu rüştiyelerden sadece bir tanesinde 3 öğretmen bulunmaktaydı. 22 mektepte ise sadece 1 öğretmen, 14 mektepte iki öğretmen vardı. Bu sayılara göre, maarif tarafından yapılacak ıslahatlarla öğretmen ihtiyacının giderilmesi ve her mektepte 3 öğretmen olması gerekmektedir. Ayrıca vilayette sadece Kastamonu ve Sinop'ta birer kız rüştiyesinin bulunduğunu, bütün liva ve kaza merkezlerinde birer kız rüştiyesi açmanın gerekliliği söz konusuydu. Fakat bunun için gerekli paranın toparlanacağına dair şüpheler olmuş, bunun pek mümkün olmadığına inanılmıştır (Koroğlu, 6 Nisan 1919: s.3).

Kastamonu Rüştiye Mektebinin 1907-1908 eğitim öğretim yılına ait ders programına baktığımızda Kastamonu Rüştiye Mektebindeki ders programı şu şekildedir (Koroğlu, 28 Ekim 1909: s.4):

Tablo 16: Kastamonu Rüştiye Mektebi 1907-1908 Eğitim Öğretim Yılı Ders Programı

<i>Verilen Dersler</i>	<i>1.Yıl</i>	<i>2.Yıl</i>	<i>3.Yıl</i>
Kur'an-ı Kerim	3	2	1
Din Kültürü	2	2	2
Türkçe	6	5	4
Farsça	-	1	1
Arapça	3	2	1
Matematik	-	2	2
Hesap	2	2	1
Tarih	2	1	2
Coğrafya	2	2	2
Yazı	2	1	1
Resim	-	1	1
Fransızca	-	1	1
Fen Bilgisi	2	1	2
Yurttaşlık Bilgisi	-	1	2

Kaynak: Koroğlu, 28 Ekim 1909, 4.

Tablo 16'ya baktığımızda kız rüştiyelerinin ders programlarına göre bu okullarda sosyal bilimler, fen bilimleri ve din bilgisi dersleri bir arada verilmekteydi. Şunu diyebiliriz ki rüştiyeden mezun olan bir öğrenci donanımlı bir eğitim almış olmaktadır. Ayrıca ders

programı incelendiğinde diğer derslere nazaran Türkçe ders saatinin fazla olması Türkçe dersine verilen önemi gösterirken millî bir anlayış içerisinde eğitim verildiğini göstermektedir.

Kastamonu Kız Rüştüyesi, Kastamonu Sanâyi Mektebinde olduğu gibi el işleri ile meşgul olmuştur. Köroğlu Gazetesi'nin 22 Temmuz 1910 yılına ait nüshasında, kız sanâyi mektebi ile kız rüştüyesi öğrencilerinin mesailerinin takdir edilmeye değer olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Kız Sanâyi Mektebi öğrencilerinin kısa bir zaman içinde meydana getirdikleri halı ve seccadelerdeki (ziyadelik, çokluk) nakış ve dikişlerinde var olan zarafet ve inceliğin herkesi hayrete düşürecek kadar muazzam olduğu ifade edilmiştir (Köroğlu, 22 Temmuz 1910: s.3). Bununla birlikte kız rüştüyesi öğrencilerinin de aynı şekilde işler yaptığı ifade edilmiştir.

3. Sanâyi Mektebi

Osmanlı'da Kız Sanayi Mektebi, İstanbul'da ilk kez 1869'da kurulmuş,¹⁹ Mithat Paşa'nın hareketiyle faaliyete geçen bu okullarda kızlara dikiş ve dokuma eğitimi verilmiştir. Bu derslerin eğitimini vermek için Avrupa'dan öğretmen getirilmiştir (Caporal, 1982: s.105). Bu bağlamda Yedikule'de kurulan kız ıslahhanesinin amacı sargı bezi hazırlamak ve çamaşır dikmekti. Mekteplerde kızlar için okuma-yazma öğretmekten ziyade sanat öğretmek ve bu şekilde kızların kendi ihtiyaçlarını karşılamaları amaçlanmıştır (Ayrıl, 1983: s.46; Akyüz, 2001: s.159). Kastamonu Kız Sanâyi Mektebi'nin açılması Kastamonu Valisi M. Enis Paşa'nın görevi sırasında gerçekleşmiş ve yatılı sanâyi mektebi bünyesinde 1899'da kız sanâyi mektebinin açılış töreni yapılmıştır (Eski vd, 2008: s.27-28). Öğrenim süresi üç yıl olan bu mektebe 11-13 yaşlarında 20 fakir öğrenci alınmıştır. Ayrıca vilayet mütercimi Tefik Bey'in kızı da öğretmen olarak bu okulda göreve başlamıştır. Kastamonu Valisi Enis Paşa Kastamonu Kız Sanâyi Mektebi'nin açılış töreninde bir

¹⁹ Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında*, 27; Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin*, 68-69.

konuşma yapmış, konuşmasında evlerin en önemli ihtiyaçlarından biri olan halının öneminden bahsederek halıcılık sanatının devam etmesi için mekteb-i sanayinin bir şubesinin açılacağını haberini vermiştir. Enis Bey, bu sanatın Kastamonulu evlatlar tarafından yapılmasına imkân tanıyacak olan kız sanâyi mektebine çok güvendiğini belirterek bu okulun açılması ile hem ekonomik anlamda hem de sanatsal anlamda büyük adım olduğunu söylemiştir. Bu mektep aynı zamanda anasız, babasız çocukların memleketin ilim nimetinden ve eğitim nimetinden faydalanabilmesine; mektepte bu çocukların yaşamlarına da dokunularak sosyal anlamda yaşanan sorunlara çare olabilmesine imkân verecekti. Tüm bu amaçlar etrafında mekteb-i sanâyi için bir komisyon oluşturulmuş, müdür yardımcısı, azalardan Mektubi Bey, idare meclisi heyetinden vilayet başkâtibi İzzetli Lütü ve Matbaa Müdürü Efendi bu komisyonda görev almıştır (Eski, 2000: s.78).

Köroğlu Gazetesi'nin 28 Kasım 1912 tarihli nüshasında, kız sanâyi mektepleri ile ilgili olarak Kastamonu Kız Sanâyi Mektebi'nin zamanında erkek sanâyi mektebine bir şube olmak üzere açılmış olduğu halde oldukça ilerleme kaydettiğine değinilmiştir. Ayrıca bu okulun müdüriyetinde bulunan Hafız Hüsnü Efendi'nin hizmetleri takdirle karşılanmıştır. Sanâyi mektebinde dersten ziyade zanaata özen gösterilmekte olduğu ve hanım kızlara elbise biçmek, dikiş dikmenin yanında bir evin alacağı düzen, temizlik kuralları öğretilmekteydi. Mevcut halıcılık sanatının²⁰ ilerlemesi için eksikliklerin tamamlanması amacıyla da komisyon çalışmalarına ağırlık verilmiştir (Köroğlu, 28 Kasım 1912: s.2-3).

²⁰ Mesleki eğitim veren bu mekteplerin programı oldukça zengin bir içeriğe sahipti. Bu okullarda geleneksel sanatlarda ders olarak verilmekteydi. Ders programında dokumacılık, terzilik, kunduracılık, dericilik, saraçlık, boyacılık, hasırcılık, dikiş makineciliği, müretteptik, mücellittik, litografik dersleri bulunmaktaydı.²⁰ Bu program dâhilinde eğitimlerin eksiksiz ve tam teşekküllü devam etmesi amacıyla yurt içinde tedariki mümkün olmayan bazı aletlerin yurt dışından getirilmiştir. *Kastamonu Vilayet Salnamesi*, 1293 (1876), 69. Ayrıca bkz. *Sivas Vilayet Salnamesi*, 1287 (1870), 83.- *Erzurum Vilayet Salnamesi*, 1291 (1874), 55.

Kastamonu Kız Sanâyi Mektebi öğrencileri, kendilerinden beklenen çalışmaları yapmak için mektep faaliyetlerine devam ederken diğer taraftan da sosyal dayanışma faaliyetlerine katılmışlardır. Bu vatansever öğrenciler, Donanma-yı Osmanî Cemiyeti'ne kendi bütçeleri doğrultusunda yardımlarda bulunarak ülke savunmasına da destek olmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda, Kastamonu Kız Sanâyi Mektebi öğrencilerinin 1911 yılı haziran ayında, Donanma-yı Osmanî Kastamonu Merkez Şubesine yaptığı yardımlar şu şekildedir (Köroğlu, 30 Haziran 1911: s.4):

Tablo 17: Kastamonu Kız Sanâyi Mektebi Öğrencilerinin Donanma-yı Osmanî Kastamonu Merkez Şubesine Yaptığı Yardımlar

Numara	Eşya	Öğrenci no	Öğrenci İsmi
820	Yol için su bardağı	42	Hamide Hanım
821,822,823	İşlemeli çevre, para kesesi, Telli kök peşkir	60	Hafız Asiye Hanım
824,825	İşlemeli çevre, işlemeli uçkur	31	Hafız Emine Hanım
826	İşlemeli uçkur	11	Makbule Hanım
827	Peşkir	13	İsmet Hanım
828	İşlemeli çevre	49	Zehra Hanım
829	Havlü	88	Kadriye Hanım
830	Peşkir	75	Afife Hanım
831	Peşkir	89	Hacer Hanım
832,833	Kar-ı kadim havlu, çevre	126	Pakize Hanım
834	İşlemeli uçkur	25	Hafız Nazire Hanım
835	Çevre	20	Emine Hanım
836	Peşkir	63	Hamide Hanım
837,838	Tütün kesesi, etamin üzerine işlemeli ayak minderi	65	Suphiye Hanım
839	Havlü	71	Meysire Hanım
840	Kar-ı kadim kılıç	-	Hayriye Hanım
841	İşlemeli havlu	85	Safiye Hanım
842	İşlemeli havlu	99	Hacer Hanım
843	Havlü	-	Hafız Firdevs Hanım
844	Havlü	-	Hatice Hanım

845,846	Gömlek, kar-ı kadim tabanca	43	Hafız Safiye Hanım
847	Peşkir	113	Hafız İsmet Hanım
848	İşlemeli havlu	102	Hafız Feride Hanım
849	Peşkir	1	Hafız Emine Hanım
850	Peşkir	12	Hafız Nazire Hanım
851	İşlemeli havlu	103	Hafız Şahende Hanım
852,853	Gayrab, havlu	16	Hafız Sıdıka Hanım
854,855	Kırmızı telli peşkir, para kesesi	98	Hafız Fevziye Hanım
856	Uçkur	5	Hafız Aliye Hanım
857	Çevre	117	Hafız Şaziye Hanım
859	Peşkir	110	Hafız İsmet Hanım
860	Peşkir	8	Hafız Zekiye Hanım
863	Çevre	93	Hüsnüye Hanım
864,865	Yağlık, para kesesi	101	Saide Hanım
866	Peşkir	118	Zehra Hanım
867	Mendil	84	Aliye Hanım
868	Yağlık	58	Zehra Hanım
869	Tütün kesesi	17	Saniye Hanım
870	Kar-ı kadim işlemeli peşkir	35	Atiye Hanım
871	Kırmızı peşkir	95	Refiha Hanım
872	İşlemeli girap	27	Eftadya Hanım
873	Gömlek	41	Hayriye Hanım
874	İşlemeli uçkur	48	Firdevs Hanım
875,876	Sırma işlemeli çevre, sırma işlemeli uçkur	120	Saadet Hanım
877,878	Kar-ı kadim tabanca	44	Hafız Emine Hanım
879	Kar-ı kadim tabanca	47	Zehra Hanım
880	Kar-ı kadim tabanca	-	Melek Hanım
881	İşlemeli çevre	57	Nazime Hanım
882	Kırmızı Telli peşkir	19	Hafız Hüsnüye

			Hanım
883	İşlemeli Çevre	112	Naciye Hanım
884	Peşkir	52	Mısra Hanım
885	Havlu	104	Hafız Zübeyde Hanım
886	İşlemeli Havlu	51	Zahide Hanım
887	Sırmalı çevre	107	Şükriye Hanım
888	Peşkir	61	Şaziye Hanım
889	Yağlık	112	Zehra Hanım
890	Peşkir	81	Fatma Hanım
891,892	İşlemeli uçkur, girap	94	Abide Hanım
893	İşlemeli uçkur	29	Düriye Hanım
894	İşlemeli Mendil	-	Nuriye Hanım
895	Elbezi	38	Latife Hanım
896	-	-	Aliye Hanım
897	Peşkir	46	Hacer Hanım

Kaynak: Köroğlu, 30 Haziran 1911, 4

Köroğlu Gazetesi'nin 28 Kasım 1912 tarihli nüshasında, kız sanâyi mektepleri ile ilgili olarak Kastamonu Kız Sanâyi Mektebi'nin zamanında erkek sanâyi mektebine bir şube olmak üzere açılmış olduğu ve pek çok ilerleme layık olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte bu okulun müdüriyetinde bulunan Hafız Hüsnü Efendi'nin hizmetleri övgü ile karşılanmıştır. Bununla birlikte sanayi mektebinin bazı engeller yüzünden önceki çekiciliğini kaybettiği ve kurulması ile amaçlanan hedefe ulaşamadığı belirtilmiştir. Sanâyi mektebinde dersten ziyade zanaata özen gösterilmekte olduğu ve hanım kızlara elbise biçmek, dikiş dikmenin yanında bir evin alacağı düzen, temizlik kuralları öğretilmekteydi. Bununla birlikte mevcut halıcılık sanatının ilerlemesi için eksikliklerin tamamlanması amacıyla valilik bünyesinde Millî Eğitim Müdürü Raif, Reji Merkez Müdürü Adil, Mekteb-i Sultani Müdürü İhsan ve Uğurluzade Münir Beyler'den oluşan bir komisyon oluşturulmuştu. Gazetede yer alan bu yazının sonunda memleketin ilerlemesi ve gelişmesi için elinden gelen bütün fedakârlığı gösteren, hiçbir hizmetten kaçmayan Vali Mehmet Bey'e teşekkür edilmiştir (Köroğlu, 28 Kasım 1912: s.2-3).

Kastamonu Kız Sanâyi Mektebi, 1912 yılının Kasım ayında Uzun Yol'da bulunan binadan taşınmış, sanâyi mektebinde eğitim gören kız çocuklarının sağlık açısından elverişli bir ortamda olmadıkları düşünülerek okul Evliye Efendi'nin konağına nakledilmiştir. Konağın kız sanâyi mektebi olarak kullanılmasına ve kirasının da 300 kuruş olmasına karar verilerek bu bedeli belirleyen merhum Evliye Efendi'nin damadı olan Abdullah Efendi'ye teşekkür edilmiştir (Köroğlu, 5 Aralık 1912: s.2). 1913 yılı Ağustos ayında Kastamonu Kız Sanâyi Mektebi için bir piyango hazırlanmıştır. Piyango biletlerinin satışında büyük fedakârlık gösteren ve 51 adet bilet satarak okul yararına kazanç elde eden Göl nahiyesi müdürü Reşat Bey'e teşekkür edilmiştir (Köroğlu, 7 Ağustos 1913: s.2). Kastamonu Kız Sanayi Mektebi, I. Dünya Savaşı sonrasında kapanmış ancak ilerleyen yıllarda bu okulların içeriğine benzer şekilde kurslar açılarak kızların mesleki eğitimine devam edilmiştir (Eski, 2008: s.6-7). Kastamonu Kız Sanayi Mektebi sadece bir eğitim yuvası değil aynı zamanda sosyal faaliyetlerin yapıldığı önemli merkezlerden biri olmuştur. Kız çocuklarına mesleki anlamda eğitim veren bu kurumlar kızların meslek sahibi olmalarına ve el becerisi kazanmalarında önemli oranda katkı sağlamıştır. Ayrıca kız çocuklarının eğitilmiş bireyler olarak topluma kazandırılması konusunda kız sanayi mekteplerinin yeri oldukça önemlidir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin bünyesinde XIX. yüzyılda başlayan ve XX. yüzyılda kendini gösteren demokratikleşme ve modernleşme çabası birçok sahada olduğu gibi kadınların toplumsal sahadaki etkinliğini de arttırmıştır. Kültürel anlamdaki çalışmaların da öncülüğünü yapan kadınların hemcinslerine yönelik engellemelerin kaldırılmasına gösterdikleri alakanın yanında devlet politikasındaki değişimler eğitim-öğretim anlayışını da olumlu yönde etkilemiştir. Osmanlı'da eğitim alanında yaşanan gelişmeler İstanbul ile sınırlı kalmamış yeni kanunlar çerçevesinde taşrada da kendini göstermiştir. Bu bağlamda Kastamonu vilayetindeki eğitim ve

kızların eğitilmesi meselesi özellikle yerel basında çok fazla konu edilmiş ve geleceğin anne adaylarının eğitilmiş olması konusunda ısrarcı davranılmıştır. 1893 yılında Kastamonu vilayetinde bulunan iptidailerde kız öğrenci sayılarının erkek öğrencilerin sayısına oranı düşük olmasına karşın 1903 yılında Kastamonu vilayet merkezinin iptidai sayısının Kastamonu'nun kazası olan Tosya kazasına oranla düşük olması dikkat çekici bir durumdur. Burada bazı kazalardaki eğitimin ve okullaşma oranının vilayet merkezine göre daha fazla oranda olması kazalardaki eğitim ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bununla birlikte Kastamonu'da eğitimin köylere kadar yaygınlaştırılmak istenmesi bu konuda halkın eğitim adına yapmış olduğu bağışlardan anlaşılmaktadır. Yine vilayet bütçe verilerinde eğitime ayrılan bütçe oranları Kastamonu'da eğitime verilen önem konusunda aydınlatıcı olmuştur.

Kastamonu'da bulunan gayrimüslimlere ait okullardaki öğrenci sayılarına baktığımızda kız öğrenci sayılarının erkek öğrenci sayılarına olan oranı arasındaki farkın Müslüman okullarına göre daha az olması gayrimüslimlerin kızların eğitimi konusunda hassas davrandıklarını göstermektedir. 1903 Kastamonu salnamesine göre Kastamonu'da bulunan Ermeni mekteplerinin kız öğrenci sayılarının erkek öğrenci sayılarına yakın olması bu durumun bir göstergesidir. Bununla birlikte Kastamonu kazası olan Taşköprü'de kız mektebi öğrenci sayılarının erkek mektebi öğrenci sayılarının oranına olan yakınlığı dikkate değer bir durumdur. Yine 1903 yılında İnebolu kazasında üç erkek mektebinin yanında iki kız mektebinin bulunması kızların eğitime verilen önemin göstergesidir. 1909 yılında Kastamonu'da Numune İlkokulunun yapımı için yardım kampanyalarının düzenlenmesi ve Devrekâni kazasında okul için para toplanması halkın eğitime destek verdiğinin kanıtıdır. Devrekâni'de yapılan yardımlarda özellikle Şerife Hanım'ın yatak, yorgan vererek yardıma destek olması kadınların toplumsal anlamda sorumluluk sahibi olduklarının göstergesidir. Ayrıca Kastamonu'da açılacak olan Numune İlkokulundan kızların da faydalanabileceğinin dile getirilmesi

kızların eğitimi konusunda önemli bir adımdır. Kastamonu'da okullaşma faaliyetlerinde devlet bünyesinde yapılan kurumların dışında halkın verdiği destek nazarında okullar yapılmış ve bu kapsamda yardım amaçlı tiyatro gibi sosyal etkinlikler düzenlenmiştir. Gayrimüslimler tarafından düzenlenen bu etkinliklerde kız öğrenciler de rol almış, öğrenciler yardımlara dâhil olmuşlardır. Bu bağlamda bu tarz etkinliklerin Müslümanlar tarafından da yapılmasının iyi olacağı dile getirilmiş ve halk bu konuda teşvik edilmiştir.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde ülke genelinde rüştiyelerin faaliyet göstermesi ile birlikte Kastamonu'da da kız rüştiyesinin açılması kız öğrencilere orta öğretime devam etme şansı vermiştir. Ancak ülke genelinde yaşanan kadın öğretmen sayısındaki sıkıntı Kastamonu Kız Rüştiyelerini olumsuz etkilemiştir. Kastamonu'da ilk açıldığı yıllarda kız rüştiyesinin öğrenci sayısındaki azalmalar kızların orta öğretimi konusunda çok disiplinli davranılmadığının da bir göstergesi olabilir. Bununla birlikte bazı kazalarda kızların rüştiye olmadığı için eğitim hayatına devam edememesi halka huzursuzluk vermiş bu konudaki şikâyetler dile getirilmiştir. 1906-1907 yıllarında Kastamonu'da sekiz erkek bir kız rüştiyesinin bulunması bu durumun bir göstergesidir. Bununla birlikte Kastamonu'da kızların mesleki eğitime kavuşması kız sanayi mektebinin açılmasıyla başlamış ve kızların sanatsal faaliyetlerdeki etkinliği gündeme gelmiştir. Kızların elişleri konusunda eğitilmesi özellikle halıcılık sanatının gelişmesi için kız sanayi mekteplerine önem verilmiştir. Kastamonu'da ihtiyaç sahibi kızların meslek edinmesi ve topluma kazandırılması açısından sanayi mektebinin önemi oldukça büyüktür. Bunların dışında Kastamonu Kız Sanayi Mektebinin ve öğrencilerinin sosyal etkinliklerde, yardım faaliyetlerinde yardımlara dâhil olmaları bu konuda çaba göstermeleri bu okullarda mesleki eğitimle sınırlı kalınmadığının toplumsal dayanışmaya da destek olduklarının göstergesidir. Özellikle 1911 yılında kız sanayi mektebi öğrencilerinin Donanmayı Osmanî Kastamonu Merkez Şubesi'ne yaptığı yardımlar

bünyesinde Osmanlı donanmasının ihtiyaçlarını karşılamak için gömlek, havlu, peşkir gibi eşyaların toplanması dikkate değer bir durumdur.

Kaynakça

- Altın, H.(2008). "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. I, s. 13.
- Akyüz, Y. (2001). Türk Eğitim Tarihi, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (2000). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839- 1924, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Ayral, T. (1983). Atatürk ve Kadın Hakları "Türkiye'de Mesleki ve Teknik Öğretim", Ankara.
- BOA, MF. MKT. 682/67.
- BOA, MF. MKT. 432/34.
- Caporal. B. (1982). Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Cevad, M.(1338/1920).Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, İstanbul.
- Devlet Salnamesi, (1301).
- Devlet Salnamesi, (1305).
- Devlet Salnamesi, (1321).
- Devlet Salnamesi, (1328).
- Duman, Ö. (2019). 1328-1329 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası Işığında Osmanlı Devleti'nde Eğitim, (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Düstur, Birinci Tertip, 4/19.
- Ergin, O. N. (1977). Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul: Eser Neşriyat.
- Ergün. M. (1996). İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri 1908-1914, Ankara.
- Erzurum Vilayet Salnamesi, 1291 (1874).
- Eski, M.- YILMAZ. S.- YAKUPOĞLU. C. (2008). Selçuklu'dan Günümüze Kastamonu Eğitimine Bir Bakış, Kastamonu Valiliği.
- Eski. M. (2000). Kastamonu Valileri, Ankara: Kastamonu Valiliği.
- Eski. M. (2008). 20. Yüzyılda Kastamonu Kadınları, Ankara.

- Eyyüpgiller, K. K. (1999). Bir Kent Tarihi Kastamonu, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Gömeç, S.Y. (2016). Kastamonu Salnamesi, Ankara: Berkan Yayınevi.
- Hayta. N. – ÜNAL. U. (2001). “1312 (1894) yılı Kastamonu Vilayeti Salnamesine göre Kastamonu Vilayeti”, I. Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri, Kastamonu.
- Kastamonu Vilayet Salnamesi, 1293 (1876).
- Kastamonu Vilayet Salnâmesi. 1311(1893). Kastamonu: Kastamonu Vilayet Matbaası.
- Kastamonu Vilayet Salnamesi, (1903).
- Kocaoğlu. B. (2011). İl Genel Meclis Tutanaklarına Göre 1913-1914 Yıllarında Kastamonu, (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek lisans Tezi.
- Koçer. H. A. (1974). Türkiye’de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi (1773-1923), Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul.
- Kodaman. B. (1999). Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Koroğlu, 6 Mart 1909, 3.
- Koroğlu, 28 Mayıs 1909, 3.
- Koroğlu, 16 Temmuz 1909, 3-4.
- Koroğlu, 22 Temmuz 1910, 3.
- Koroğlu, 28 Ekim 1909, 4.
- Koroğlu, 11 Kasım 1909, 2.
- Koroğlu, 18 Kasım 1909, 2.
- Koroğlu, 23 Aralık 1909, 4.
- Koroğlu, 14 Ocak 1910, 3-4.
- Koroğlu, 15 Nisan 1910, 2-3.
- Koroğlu, 13 Kasım 1910, 3.
- Koroğlu, 13 Kasım 1910, 4.
- Koroğlu, 30 Haziran 1911, 4.
- Koroğlu, 10 Ocak 1912, 4.
- Koroğlu, 28 Kasım 1912, 2-3.
- Koroğlu, 29 Ocak 1912, 2.
- Koroğlu 20 Ocak 1916, 4.
- Koroğlu, 6 Nisan 1919, 3.
- Kurnaz. Ş. (1992). Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Kurnaz, Ş. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923), İstanbul: Ötüken Neşriyat,
- Kurnaz. Ş. (2013). Osmanlı Kadının Yükselişi (1908-1918), İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 1869.
Maarif Salnamesi, (1316),(1317), (1318), (1319), (1321).
Maden. F. (2012). XVIII. Yüzyılın Sonlarında Kastamonu, Roza Yayınevi, İstanbul.
Ok. S. (2012). İttihat ve Terakki'nin Yeminsiz Kadınları, Destek Yayınevi, İstanbul.
Özçelik. Ö. (2022). I ve II Numaralı Anadolu Ahkâm Defterleri 'ne Göre Kastamonu (1742-1743), Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu.
Servet-i Fünun, 12 Kasım 1897.
Servet-i Fünun, Maarife Hizmet (İnebolu'nun Orine Karyesinde Açılan Mektep), 46/1177.
Sivas Vilayet Salnamesi, 1287 (1870).
Şişman, A. (2008). "Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu "Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1, 27-43.
Taşkiran, T. (1973). Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
Topçubaşı. M.- EYYÜPGİLLER. K.K. (2008). "Kastamonu'da 19. Yüzyıl Kamu Yapıları", Üsküdar'a kadar Kastamonu, YKY, İstanbul.
Yılmaz, M. (2008). (haz.), Lütfü Seymen, Üsküdar'a Kadar Kastamonu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 14 • Sayı/No: 66 • Aralık/December 2023
ISSN: 1309-601X

SOSYAL MEDYANIN TOPLUMUN ALIŞVERİŞ ALGISI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

The Effects of Social Media on Society's Shopping Perception

Burcu TERZİOĞLU AKAY

Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Medya ve Kültürel Çalışmalar Anabilim Dalı, Çanakkale.
burcu.terzioglu@comu.edu.tr
ORCID: 0009-0004-4311-1007

Birol AKGÜL

Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
İletişim Fakültesi, Çanakkale.
birolakgul@comu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2600-7262

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 11.08.2023
Kabul Tarihi: 13.12.2023
DOI: 10.59281/turkiz.1341725

Kaynak göstermek için:

Akay, B.T.; Akgül, B., (2023). Sosyal Medyanın Toplumun Alışveriş Algısı
Üzerindeki Etkileri.

Düşünce Dünyasında Türkiz, 14(66): 161-191.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

SOSYAL MEDYANIN TOPLUMUN ALIŞVERİŞ ALGISI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

The Effects of Social Media on Society's Shopping Perception

Burcu TERZİOĞLU AKAY

Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Medya ve Kültürel Çalışmalar Anabilim Dalı, Çanakkale.
burcu.terzioglu@comu.edu.tr
ORCID: 0009-0004-4311-1007

Birol AKGÜL

Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
İletişim Fakültesi, Çanakkale.
birolakgul@comu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2600-7262

Özet

Endüstri 4.0 süreci ile birlikte Bilgi ve İletişim Teknolojilerindeki gelişmeler, toplumsal hayatın tüm alanlarında, büyük bir değişim yaşanmasına neden olmuştur. Ancak bu değişimin en çok iletişim alanının en önemlilerinden biri olan medya sektörünü etkilediği ve dönüştürdüğü görülmektedir. Geleneksel medyadan dijital medyaya doğru olan dönüşüm, geleneksel medyanın birçok uygulama ve yaklaşımlarını değiştirmiştir. Dijital medya kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte, dijital medya uygulamaları da hızla gelişmiş; farklı uygulama türleri ortaya çıkmıştır. Dijital medya uygulamalarından en çok ilgi gören ve kullanılan türünün ise sosyal medya olduğu görülmektedir. Bu çalışmada önce sosyal medyanın toplumun ticari hayatına hızlı bir şekilde girmesi, sonra toplumun alışveriş yapma biçimini nasıl etkilediği daha sonra da alışveriş algısını ne yönde ve nasıl biçimlendirdiği araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Dijital Pazarlama, Alışveriş Algısı, Tüketici Davranışı.

Abstract

The developments in Information and Communication Technologies along with the Industry 4.0 process have caused a great change in all areas of social life. However, it is seen that this change mostly affects and transforms the media sector, which is one of the most important communication fields. The transformation from traditional media to digital media has changed many practices and approaches of traditional media. With the widespread use of digital media, digital media applications have also developed rapidly; Different types of applications have emerged. It is seen that the most popular and used type of digital media applications is social media. In this study, firstly, it is investigated how the social media enters the commercial life of the society quickly, then how it affects the way of shopping of the society, and then how and how it shapes the shopping perception.

Keywords: Social Media, Dijital Marketing, Shopping Perception, Consumer Behavior.

Giriş

Günümüzde değişen ve sürekli gelişime uğrayan birçok teknolojik öge ile hayatımızın her sahası sürekli bir etkileşim ve dönüşüm içindedir. Literatürde bir çok araştırmacı teknolojinin satın alma faaliyetleri üzerindeki etkilerini incelemiştir (Günay, 2012; Çetinsöz, 2015; Reynolds vd., 2015; Shukla ve Drennan, 2017; Fortes ve Rita, 2016). Teknolojinin gelişimiyle geleneksel pazarlama yöntemleri işletmeler adına yetersiz duruma dönüşmüş ve internetin hayatımızın her alanına yayılması ile bu alanda da yeni rekabet ortamları oluşmuştur (Yuldaşev, 2013). Bireyler bu teknolojik yeniliklerden gün geçtikçe daha da faydalanmakta ve hayatımızın her alanını bu denli kolaylaştırdığı düşünüldüğünde internet kullanımı toplumun bireyleri için olmazsa olmaz duruma gelerek, internete erişim alanları daha da yaygın hale getirilmiştir.

Bireyler bu teknolojik yeniliklerden gün geçtikçe daha da faydalanmakta ve bu yenilikler sayesinde hayatımızın her alanını

bu denli kolaylaştırdığı düşünülürken internet kullanımını toplum bireyleri için olmazsa olmaz duruma gelerek, internete erişim alanları daha da yaygın hale getirilmiştir. Toplum bireylerinin iletişim kurabilme ve sosyal bir statü gereksinimi olgusuna ihtiyaçları düşünülürken sosyal medya platformlarının oluşumu çok hızlı bir şekilde gelişme göstermiş ve gün geçtikçe popülerliğini arttırmıştır. Bilgisayar, tablet ve akıllı telefonlar gibi teknolojik aletlerin gelişimleri sayesinde sosyal medyaya ulaşım çok daha basit hızlı hale gelmiştir. Bu gelişmeler baz alındığında internet mefumu sosyal olma olgusu ile iç içelik sağlamıştır.

Günümüz sosyal medya kullanan birey sayısı ile okur-yazar kişi sayısı neredeyse eşit durumdadır. Bu durum, her bireyin sosyal medya platformlarından hayatının her alanında yararlandığını ve sosyal medya içerikleri ile yaşamını içselleştirdiği bir dönüşüm evrimi yaratılmıştır.

Sosyal medya geleneksel medyaya kıyasla bize yepyeni bir dijital dünya yaratmıştır. Çünkü dijital ortamlarda bireysel eylem ön planda tutulmaktadır. Bu çerçevede sanal ortamda meydana gelen eylemlerin bireyselden küresele doğru bir yön çizerek sınırları kestirilimeyen dijital bir iletişim ortamının oluştuğu belirtilebilir (Mayda, 2022:216). Bu dünya aynı zamanda uçsuz bucaksız ve sınırsız bir okyanusa da benzetilebilir. Kişiler bu dünyadan kendilerine ait yepyeni bir dünya yaratmaktadır. Yaratılan bu yeni dünya kişilere yeni kapılar açıp hayatlarını kolaylaştırabileceği gibi yaşamlarını daha sıkıntılı hale getirip, kişiyi büyük bir kaos ortamı içine sokabilir. Bu tamamen kişinin sosyal medyayı ne amaçla kullanıyor olması ile alakalı bir durumdur.

Sosyal medyanın birçok alanda hayatımızda yerini almış olduğu gerçeğine vardığımızda ve sosyal medyanın kullanım alanına bakıldığında birçok sektör ve firma, tüketici ile iletişim kurma ve reklam verme amacıyla ürün ve hizmetleri ile ilgili yorumları elde etmek için birçok platformlarda yerini almaktadır. Aynı zamanda firmalar kendi marka değerlerini de geliştirmek için sosyal medyayı etkin bir biçimde kullanmaktadır.

Firmaların sosyal medyada gün geçtikçe daha da varlık kazanarak yerini almaları, hem reklamcılık sektörünün gelişimini hızlandırmış, hem de bu sektörün daha da büyüyüp profesyonel şirketlerin kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Böylece rekabet ortamı oluşmuş ve sosyal medya pazarlaması adı verilen bir dijital pazarlama platformu oluşmuştur. Bu kapsamda genel bir inceleme yapıldığında; bireylerin/potansiyel alıcıların bir ürün veya hizmet satın almak istediklerinde ilk pazar araştırmasını internet üzerinden yaptıkları tespit edilmektedir (Özata, 2009: 171). Bu nedenle bu çalışmada, sosyal medya pazarlaması kapsamındaki hedef kitle ve/veya bireylerin alışveriş algısına yönelik sosyo-ekonomik veriler detaylı ve çok yönlü olarak incelenmektedir.

1. Sosyal Medya

Gerek toplumsal alanda gerekse akademik literatürde 'Sosyal Medya' terimi yerine 'Sosyal Ağ' ve 'Sosyal Web' terimleri de kullanılmaktadır. Bu konuda hepsini kapsayacak genel bir anlam olarak sosyal medya teriminin kullanımının daha yaygın olduğu gözlemlenmektedir (Sayımer, 2008:123). Sosyal medya genel olarak dijital sosyal ağ üzerinden bağlantı kurulması temeline dayanmaktadır. Sosyal ağ tabanlı bu sistemin ilk örneğinin 1971 yılında Ray Tomlinson tarafından gönderilen e-posta ile başladığı bilinmektedir (Mayda, 2022: 1033). Daha sonra sosyal iletişim içerikli bağlantı sistemi hızlı bir gelişim sağlamıştır.

Sosyal paylaşım ağları, kullanıcılarına kendi bağlantı listelerini oluşturmalarına, birbirleri arasında iletişim kurmalarına, bağlantı listelerini sergilemelerine ve bilgilerinin yer aldığı profillerinin üretilmesine olanak sağlayan, farklı medya, bilgi ve iletişim teknolojilerini içinde barındıran web tabanlı platformlardır (Fuchs, 2011: 141).

Literatürde yaygın olarak sosyal medya dar ve geniş olmak üzere iki grupta tanımlanmaktadır. Daha dar anlamı ile sosyal medya bireyleri birbirleriyle internet ortamında buluşturan web tabanlı bir hizmettir. Daha geniş anlamı ile sosyal medya bireylerin

kendilerine ait profil oluşturmalarına izin veren ve bu profiller vasıtasıyla diğer kişiler ile iletişim kurup, dosya paylaşımı yaparak, içerik üretebilecekleri web tabanlı hizmetler olarak tanımlanmaktadır.

Sosyal medya en basit ifadeyle internet kullanıcılarının birbirleriyle çevrimiçi iletişim kurmalarına olanak veren, içerik paylaşımı ve kişisel yorumlar gibi aktivitelere dayalı sosyal ağ siteleri olarak tanımlanabilir (Kirtiş ve Karahan, 2011).

1.1. Sosyal Medyanın Gelişim Süreci

Yüzyıllardan beri insanların toplu yaşama biçimleri; birbirlerine sürekli ihtiyaç duymalarını ve bu ihtiyaçlarını iletişim kurarak gidermeye çalışmalarını sağlamıştır. Sosyal bir canlı olan insan ancak iletişim içinde olarak birlik ve beraberliğini devam ettirebilmektedir. İletişim sürecinin doğru kullanımı bireylerin sosyalleşme süreçlerini daha kolay hale getirmiştir. Bu bağlamda sosyal medya iletişim sürecinin büyük bir parçası olmuş ve günümüzde en yeni haliyle iletişim aracı durumuna gelmiştir.

İletişim ile ilgili çalışmalar batı toplumlarında 1950 ve 60'lı yıllara gelinceye dek oldukça karmaşık ve düzensiz bir çizgideydi. İletişim alanında yapılan çalışmaların bir bütün halinde incelenip disiplin sürecine girmesiyle beraber kitle iletişim alanında yoğunlaşmaya başlamış ve bu araştırmalarla daha kapsamlı bir anlama bürünmüştür. Günümüze gelen süreçte bu alanda yapılan çalışmalar daha çok kitle iletişim araçlarının etkileri üzerinde yoğunluk kazanmıştır (Mutlu, 1992: 120).

1970'li yıllarda ise yapılan çalışmalar daha çok gündem oluşturmada medyanın etkisi üzerine olmuştur. Bu yıllarda McCombs ve Shaw medyanın gündem oluşturma özelliğini agenda-setting olarak isimlendirdikleri bir teori ortaya atmışlardır (McCombs ve Shaw, 1972). Vivian, bu teori kapsamında McCombs ve Shaw'un, iletişim araçlarının insanlara ne düşünmeleri gerektiğini değil, hangi konular ile ilgili düşünmeleri gerektiğini vurguladıklarını iddia etmektedir (Vivian, 1999: 288).

Jim Ellis ve Tom Truscott'un oluşturduğu Usenet sistemi ile kullanıcılar mesajlarını bu sisteme yükleyip tartışma platformu olarak kullanmaya başlamışlardır. Bugün kullanmış olduğumuz sosyal medya platformuna en yakın sistem Susan ve Bruce Abelson tarafından oluşturulan *online* günlük yazarları buluşturan "Open Dairy" ile başlamıştır (Aktaş ve Ulutaş, 2010: 136).

Başka bir ifade ile tanımlanırsa; çok uzun bir zaman dilimi boyunca yazı ile resimden ibaret olan iletişim süreci gelişen teknolojiler ile birlikte görüntü ve sesin de devreye girmesiyle çok büyük değişim ve dönüşüm kazanmıştır. İnternetin gelişimi ile birlikte iletişim anlık ve çift taraflı boyut kazanmıştır. Bu gelişimi sadece teknolojik gelişmeler ile değil, küreselleşme kavramı ile bir bütün olarak ele almak, bu sürecin nihai geleceği için bize daha kapsamlı bir bakış açısı sağlamaktadır. Küreselleşme kavramı iletişim teknolojileri ile iç içelik sağlamaktadır (Bauman, 2006: 70).

Sosyal medya, yer zaman mefhumu olmadan her şekilde kişiler arası iletişimin olduğu bir sosyal platformdur. Bu bağlamda sosyal medya kavramının temelinde paylaşım ve iletişim yatar.

Sosyal ağların ilk örneği 1997 yılında profil oluşturma ve arkadaş listeleme imkanı sağlayan "sixdegrees.com" sitesidir (Gönenli ve Hürmeriç, 2012: 218-219). Daha sonra 2004 yılında şu an halen en çok kullanılan sosyal medya uygulaması olan "Facebook" kurulmuş ve 2006 yılından itibaren popülerliğini hızla arttırmıştır (Hazar, 2011:155-156).

Kaskinan ve Saarima'ya göre ise sosyal medya; "İnternet kullanıcılarının içerik, fikir, içgörü, deneyim ve bakış açılarını paylaşmak için kullandıkları metin, ses, video ve daha birçok formdaki çevrimiçi teknolojiler ve pratiklerdir (Aydoğan ve Akyüz, 2010: 94). Facebook, Twitter, Instagram, Youtube gibi internet tabanlı bilgi yayma, paylaşma ortamları 'sosyal medya' olarak adlandırılmaktadır. Günümüzde en yaygın sosyal medya platformları şunlardır: Facebook, Twitter, Youtube, LinkedIn, Instagram.

1.2. Sosyal Medya ve Toplum

Toplumsal yaşamın yapıtaşı olan bireyler, haber alma ve farkındalık gereksinimlerinden hareketle medya organlarını önce keşfetmeye başlamışlar ve zamanla benimseyerek yaşamlarının önemli bir alanına getirmişlerdir. Web 2.0'ın ortaya çıkması, günlük hayatımıza nüfuz etmesi ve teknolojik atılımlar ile birlikte sosyal medya mecralarının oluşumu bireyleri ben olma olgusundan öte çoğunluğun etkileşimi altında bilgi sahibi olmayı amaçlayan bir birey olma güdüsünü aşmıştır.

Bilgi teknolojileri ile birlikte doğup büyüyen ve hızla gelişme gösteren fakat zamanla ondan uzaklaşıp ayrı bir alan haline gelen sosyal medya kavramı toplum üzerinde çok geniş bir kamusal alan oluşturmuştur. McLuhan, ülkeler arasındaki sınırların teknolojik iletişim alanındaki gelişmeler sayesinde ortadan kalkacağı ve dünyanın küresel bir köye dönüşeceği teorisi ile sosyal medyanın yeni bir kamusal alan yarattığı olgusunu bize yansıtmaktadır (Baban, 2012).

Teknolojik gelişmelerle birlikte oluşan sosyal medya kavramı, sosyo-ekonomik bağlamda birçok toplumsal gelişimler ile karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Sanayi 4.0 dijitalleşme süreci ile birlikte tüketimin hızlı bir şekilde sanal ortama kaydığı görülmektedir (Mayda, 2019: 3). Buna bağlı olarak iletişimin çok yönlü hale gelmesi, dijital içeriklerden anında haberdar olma ve kapitalist toplum düzenindeki kırımlar sayesinde popüler kültür kavramının topluma entegre olduğu görülmektedir. Tüketim alışkanlıklarının hızlı değişmesi ile popüler kültür kavramı sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde zamanın şartlarına uygun olarak toplum tarafından benimsenmiştir.

Sosyal medya toplumdan, toplum ise sosyal medyadan beslenen iki taraflı bir değişkendir. Toplumdaki bireylerin sosyal medyayı kullanım amaç ve beklentilerine göre bu değişkenlik yön bulmaktadır. Buna literatürde “sosyal medya etkileşimi” adı verilmektedir.

1.3. Sosyal Medyanın Toplumsal ve Kültürel Yapı Unsurları

Kitle iletişim araçlarının ve sosyal medyanın bu denli yaygınlaşması ile küresel kültür dünya üzerinde hükmedici boyuta ulaşmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde toplumlar kendilerini tüketim üzerinden tanımlamakta ve küresel kültürün baskısı altında bulunmaktadır (Çağlak vd. 2021). Yeni nesil bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla bu durumun etki alanında da bir genişleme söz konusu olmaktadır. Bu çerçevede hâkim kültürel yapılar diğer yapılar üzerinde tahakküm kurarak hegemonya alanlarını genişletmişlerdir.

Küreselleşme sürecinin ortaya çıkmasında siyasi, sosyal ve ekonomik faktörlerin rolü yadsınamaz bir gerçektir. Robertson küreselleşme kavramını; “tikelciliğin evrenselleşmesi ve evrenselleşmenin tikelleşmesinin iç içe geçmesi sonucu oluşan bir yapı olarak görür (Robertson, 1998: 102). Burada tikelciliğin evrenselleşmesi, eşsizliğe ve farklılıklara temsil etme fırsatının verilmesine göndermede bulunur ve evrenselliğin eşsizleşmesi ise evrensel yaşama küresel insani somutluk kazandırma düşüncesini barındırır (Robertson, 1998:105). Hall ise bu süreci “farklılıkların ve yerellerin bütünleşerek küresel bir yapı oluşturması ve egemen tikelin kendini temsil etme süreci” olarak tanımlar (Hall, 1998: 94).

Küreselleşmeyi kapitalizmin dünya üzerinde bir sistem olarak kök saldı ve daha çok ekonomik yapı olarak görmekle birlikte siyasi ve kültürel gelişmelerle de iç içe bir yapının oluştuğunu dikkate almak gerekir (Taylan ve Arklan, 2008). Bu bağlamda küreselleşme ve kapitalizm aynı süreçte ve birlikte değerlendirilir.

Taylan ve Arklan’a göre; heterojenleşme ve ayrışma olarak bahsedilen küreselleşme olumlu ve olumsuz alımlama biçimlerinden oluşur. Küreselleşmenin heterojenleşmeyi yaratmasındaki olumlu yan; farklılığın, ötekinin, yerel kültürün kendini ifade etmesinden ve bu olanağa sahip olmasından, olumsuz yanı ise; yerel-ulusal kimliklerin, yaşam şekillerinin, özgünlüğünün yerinden edilmesi, küresel kültüre eklenmesi ve devletlerin farklılık

söylemlerince tehdit edilmesinden dolayıdır (Taylan ve Arklan, 2008).

StuartHall'e göre; küresel ve yerel olanın iç içe geçtiği yeni bir küreselleşme döneminin başladığını öne sürerek, bu yeni küreselleşmenin Amerikan yaşam tarzı küreselleşmesi olduğunu savunur (Hall, 1998: 39-61). Bu yeni küreselleşme modelinin önceliklere göre farklılığı, tek bir merkezden yoğunlaşması ve yayılmasıdır.

Hülür'e göre; Yerelliği yeniden ortaya çıkaran bir olgu olarak küreselleşme, yerellikleri yerle bir etmek yerine kendi içine çekmektedir. Bu doğrultuda küreselleşme, küreselleşme olgusunun yaşam şeklinin arasındaki farklılıkları yok eden gizemli bir amaca sahiptir (Hülür, 2000: 115).

Sosyal medyanın küreselleşme kavramı içinde merkezi bir konumu vardır. Tomsinlon'a göre; kitle iletişim araçlarının hem geniş hem de sınırlı etkileri mevcuttur. Tüm sahalarda önemli bir görevi olmasından dolayı geniştir, günlük yaşamda önemli bir rol üstlenmesine rağmen kültürel tecrübenin tek merkezi olmamasından dolayı da sınırlıdır (Tomlinson, 2004: 37).

Sosyal medyanın her alanda etkili olması ile kültür olgusu da pazarlanan ve yeniden üretilen bir meta haline gelmiştir. Gelişmiş ülkeler bu medya araçlarını kullanarak bunları üretmekten yoksun ülkelere "medyatik ürünler" ile beraberinde kültür kavramını da ihraç ederler (Adıgüzel, 2001: 103).

Batı ülkelerinden ithal edilen kitle iletişim araçları aracılığı ile gelişmesi tamamlanamamış ülkelerin toplumlarındaki bireylerin inanç, davranış, arzu ve isteklerini etkilemeyi amaçlamakta ve bunun kolaylaştırmayı hedefleyen içerikler sunularak elektronik sömürgecilik dediğimiz kavram ortaya çıkmaktadır (McPall, 1991: 151).

Özdemir'in (1998: 98) de dediği gibi bu etkileşim sadece medya içeriklerinde değil bu içeriğin aktarılışı sırasında arka alanda bulunan derinlik ile sağlanır. Filmlerde ya da medya içeriklerinde

rol alan figürlerin davranışları, alışkanlıkları hatta kullandıkları en ufak bir nesne bile seyirciyi etkileyebilmektedir. Kültürel dönüşüm şekli de aslında bu arka alanda yatan etkilenme eyleminde saklıdır. Bu arka alanda verilmek istenen mesaj hâkim kültüre ait olup ve bir bütünlük içinde sunulmaktadır. Bu amaçla hâkim kültür diğer alt kültür üzerinde rızaya dayalı bir hegemonya kurmaktadır.

Hegemonyanın bulunduğu alanda sömürü (emperyalizm) bulunur ve bu da kültür emperyalizmini beraberinde getirir. Medya egemenliği ile küresel alanda yayılma mevcuttur (Tomlinson, 1999:44).

Batılı toplumların tüketim yapısı ve yaşam biçimlerinin diğer kültürlerle işleyerek genişleme alanı yaratarak çoğalması “kültürel emperyalizm” olarak tanımlanır. Bu anlamda batı ülkelerinin değerleri ve yaşam şekillerinin (Amerika çoğunlukla) diğer ülkeler üzerinde egemen olması sürecinde sosyal medya, reklamlar, filmler ve diğer iletişim araçlarının çok büyük rolü olmuştur (Taylan ve Arklan, 2008).

1.4. Sosyal Medyanın Toplumlarda Farkındalık Yaratma Boyutu

Web 2.0'ın yaşamımıza girmesi ile kültür ve sosyal medya ilişkisi bütünlük kazanmış ve yayılım sürecinin süratli bir şekilde yol almasını sağlamıştır. Bu ilişki ile sosyal medya bireylere modern yaşama ait duygu, düşünce, imaj ve imgeler sunmakta bu da toplum tarafından hızlıca benimsenmektedir. Medya bu şekliyle kişilerin hayatlarına yön vermekte ve yeni bir yaşam tarzı oluşmasına olanak sağlayarak farklı bir kültür şekli ortaya çıkarmıştır. Bu yeni kültüre “popüler kültür” denilmektedir.

Çağan; popüler kültür ile kitle iletişim kavramlarının birlikte ele alınması gerektiğine değinmiş, bu yeni iletişim araçları ile yeni bir dünya görüşü oluştuğunu belirtmiştir. Bize rızaya dayalı olarak benimsetilen “gösteri toplumu” imajı gerçek yaşam pratiklerinin üzerine geçerek yeni düşünce ve imaj sistemi oluşturmuştur. Sosyal medya mecraları ile popüler kültür tüm dünya üzerinde aynı anda

yayılabilmektedir. Bu özelliğinden dolayı medyanın alanına girmektedir (Çağan, 2003: 77).

Sosyal medya, popüler kültür ürünlerinin oluşturulmasında basat rol oynamaktadır. Sosyal medya ile genişleme alanı bulan popüler kültürün temelini eğlence ve merak gereksinimleri oluşturur. Günümüz toplumlarında sosyal medyanın çoğunluğunu eğlence araçları ve moda unsurları almıştır. Kamusal, siyasi ve ekonomi unsurları sadece küçük bir alanda yer almıştır (Curran, 1997: 146). Bunun bu şekilde ilerlemesi arz ve talep etkisiyle oluşmakta insanların beğeni ve istek ve ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir.

Dünya genelinde hemen hemen her iki kişiden birinin internet kullandığı varsayıldığında sosyal medya üzerinden güçlü bir bilgi akışı sağlandığı görülmektedir. Bu bilgi akışı ile kişiler birbirine daha da yakınlaşmış ve ortak düşünüş şekilleri ortaya çıkarmaya başlamışlardır. Bununla birlikte sosyal medya endüstrisi oluşmaktadır. Popüler kültür ile kişilere farkındalık yaratma boyutu katarak, değişim ve dönüşüm yaşamalarına sebep olmuştur.

Sosyal medya ile oluşan ara yüzler sayesinde yeni keşif alanları bulan kişiler, parçası olduğu bu yeni alan ile etkileşime girerek aynı zamanda bu sanal ortamı içselleştirmektedir. Resim, fotoğraf, video, film gibi görsel paylaşım ağırlıklı iletişim ile birlikte blok, mikro blog, forum, sohbet odaları gibi yazılı iletişim ile yeni bir zaman ve mekân duygusunun yansıması olarak benzer bedenleri ve kimlikleri üretmektedir. Bu şekliyle kişinin farkında olarak ya da olmayarak her zaman ve her mekânda görünür olma isteği belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır (Erarslan,2013: 32-33).

1.5. Teknolojinin Sosyal Medyayı Dönüştürmesinin Toplumsal Dönüşüme Etkisi

Günümüz toplumlarında gelişen teknoloji ile ortaya çıkan sosyal medya mecraları yaşam ve farkındalık algımızı değiştirmiş, ulaşmak istediğimiz enformasyon alanına çok daha kolay sahip olmamızı sağlamıştır. Bu bağlamda sosyal medya içerik üretimi oluşturma ve

bunu paylaşma özelliği ile bilgi akışı yönünde kitlelere çok büyük faydalar sağlamıştır. Paylaşım kültürü boyutuna evrilen bireyler, sosyal medya kanalları ile ürettikleri bilgiye ya da var olan hazır enformasyon kaynaklarına çok daha kolay ulaşım imkânı bulmuşlardır.

Web 2.0 teknolojileri ve uygulamaları sayesinde birtakım ekonomik ve sosyal normlar yaratılmıştır. Bunlar; değer oluşturan kullanıcılar, etkileşimi yüksek seviyede olan ağların gitgide yaygınlık kazanması, bireyler arası yeni bağlantılar oluşturması, yeni bağlantıların eskiyi şekillendirmesi ve firmaların bu özellikler için yatırım yapmaları ile pazarlama alanında kullanmaya başlamalarıdır.

Sosyal medya; web sitelerinde topluluk merkezli bilgi, birikim ve düşünce tarzlarının paylaşım alanı meydana getirmesi ile ilgili bir kavramdır. Web 2.0 ile kullanıcı tabanlı paylaşımın kesin sonucudur. Web 1.0'ın durgun, program temelli ve tek kişinin üretimi ile oluşumu karşısında Web 2.0'in seri, kullanıcılara içerik oluşturma olanağı sunan sosyal temelli olmasından dolayı sosyal medyanın doğuşunda önemli bir yer tutmaktadır (Bozarth, 2010: 11).

Sosyal medyanın birçok boyutu olduğu gibi toplumları değiştirme boyutu da genel ve kültürel olarak birbirleri ile bağdaşan bir kavramdır. Sosyal medya kişileri, çift yönlü bir bilgi akışı içine alarak anlık ve geçerli haber alımı, bilgi paylaşımı ve reklam oluşturma özelliklerini hayata geçirmektedir. Bu bağlamda özellikle şirketler için reklam oluşturma özelliği hem daha hızlı, daha az maliyetli ve hedef kitlenin algısına yönelik olarak daha genel geçer bir özellik kazanmıştır.

Toplumsal dönüşüm, tek tek bireylerin dönüşümü ile topluma kademeli olarak tümevarım özelliği yansıtılarak oluşmuştur. Dönüşen her birey, sosyal medya mecralarında paylaşım yaparak enformasyon akışının temel taşı durumuna gelmiştir. Bu durum ile birlikte dönüşen bireyler toplum özelliklerini oluşturmuştur.

Farkındalığı artan, teknolojinin kolaylıklarından faydalanan ve üretim açısından daha ileri seviyelere gelebilen toplumlar oluşmuştur.

2. Sosyal Medya Araçları

Sosyal medya araçları genellikle internet tabanlı platformlar ve uygulamalardır. İnsanların dijital ortamda etkileşimde bulunmalarını ve bilgi alışverişi yapmalarını sağlayan iletişim araçlarıdır. Bu araçlar, kullanıcıların metin, görsel, ses ve video gibi çeşitli içerikleri paylaşmalarına ve diğer kullanıcılarla etkileşime geçmelerine imkân tanır. Sosyal medya insanlar arasındaki bağları güçlendirmeye, bilgi ve haberleri hızla yaymaya, toplulukları oluşturmaya ve etkileşimi arttırmaya yönelik potansiyel sağlar.

Sıklıkla kullanılan sosyal medya araçları; Facebook, Youtube, Twitter, Snapchat, ve son zamanlarda kullanımı daha da artan Instagram ve Tiktok'tur. Sosyal medya içeriği dijital pazarlama ve sosyal medya pazarlamasının önemli bileşenidir. Sosyal medya araçları ile oluşturulan içerikler son yıllarda ticaret, alışveriş, sosyal aktivite ve propaganda gibi kavramlarda önemli bir unsur haline gelmiştir.

Sosyal medya araçlarını kullanım alanları kişinin yaşına, yapmakta olduğu işe, sosyal konumuna, eğitim düzeyine, hobilerine vb. göre şekillenmiştir. Her birey kendine uygun bir sosyal platform seçerek bu alanda aktif olabilmektedir. Mesela; fotoğraf paylaşmak için Instagram, Pinterest, haber takip ve paylaşımı için Twitter, video izlemek için Youtube kullanabiliriz. Kısaca her sosyal ağın kendine ait bir misyonu ve hedef kitlesi bulunmaktadır.

Pandemi dönemi kişilerin sosyal medya araçlarını en çok kullandıkları zaman dilimi olarak literatüre geçmiştir. Sokağa çıkma yasağı ve salgın tehdidi kişileri yalnızlaştırmış ve sosyal medya platformları kullanılarak evde vakit geçiren bireyler haline getirmiştir. Market ve alışveriş merkezlerinin de kapalı olması dijital alışveriş kavramının daha da geniş yer bulmasını sağlamıştır.

Bu dönemde birçok kişi ilk kez dijital alışveriş ile tanışmış ve alışveriş alışkanlıklarını büyük ölçüde değiştirmiştir.

3. Sosyal Medya İçerikleri

Kişilerin her alanda içerik oluşturabilmelerine fırsat veren sosyal medya mecrası iletişimin iki yönlü ve daha hızlı olabilmesi neticesinde her alanda içerik oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Bu kapsam da değerlendirildiğinde; sosyal ağlar ile ticari faaliyetler için etkin, verimli, karlı, çift yönlü anlık iletişim kurulabilen, kendi kendini yenileyebilen, yeni bir pazar türü ortaya çıkmıştır. Yine kullanıcıların da kendi ürün ve hizmetleri hakkında bilgi paylaşımında bulunarak hem reklam ve tanıtım kabiliyetlerini hem de hasıla miktarını arttırabildikleri bir ortam oluşmuştur (Lea vd., 2006).

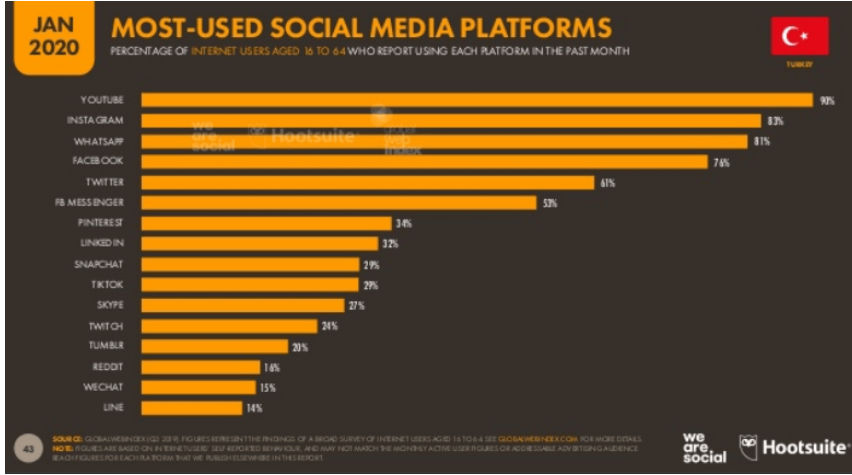
Yılmaz'a göre; sosyal medya kullanıcı oranları şu şekildedir; kullanıcıların %57'si bir marka ile iletişime geçmek için sosyal medyayı kullanmaktadır, %40'ı en az bir marka sayfası takip etmektedir, %20'si ürün araştırmak için en az haftada iki kez sosyal medyadan araştırma yapmaktadır, %42'si bir marka ve ürün hakkında bir paylaşımında bulunmaktadır, %33'ü bir ürün ile ilgili yorum yapmaktadır, %31'i satın alma kararı vermektedir, %20'si tavsiyede bulunuyor ve %8'in de farkındalığı ve dağarcığı artmaktadır (Yılmaz; 2013: 60).

WeAreSocial 2020 raporuna göre; sosyal medya kullanıcısı 54 milyona ulaşmış durumda. Türkiye nüfusunun %64'ü sosyal medya kullanmaktadır. Belirtilen grafikte en çok kullanılan sosyal medya platformları yer almaktadır. En çok kullanılan sosyal medya platformlarına göre Youtube ilk sırada yer alırken, onu Instagram takip etmektedir (WeAreSocial, 2020).

Bu raporda yer alan bilgiler ile en yüksek oranın Youtube'da yer alması bize bireylerin sosyal medyayı en çok vakit geçirmek için kullandıkları kanısına varmamızı sağlamaktadır. İkinci sırada Instagramın yer alması içerik üretmek ve bunu paylaşmaya dayalı

olarak yapıldığını bize göstermektedir. Üçüncü sırada Whatsapp'ın bulunması ise kişiler arası iletişimin dijital iletişim sayesinde artık daha hızlı ve ekonomik olduğu kanısına varmamızı sağlamaktadır.

Şekil 1: WeAreSocial 2020 Türkiye Sosyal Medya Kullanım İstatistikleri – En Çok Kullanılan Sosyal Medya Platformları

Sosyal Medya, şirketlerin müşterileri ile iletişim biçimini değiştirmekle beraber iş adımlarında da büyük değişiklikler yaratmıştır. Firmalar hali hazırda bulunan müşterileri ile iletişime geçme ve yeni müşteriler kazanmak, kazandığı müşterilerine güven vermek ve şirket imajlarını korumak için sosyal medyayı artarak kullanmaya devam etmektedirler (Mills, 2012: 165). Geleneksel medyaya göre çok daha düşük maliyetli ve daha büyük bir kesime zaman mevhumu olmadan ulaşıyor olmasından dolayı sosyal medya en çok tercih edilen pazarlama araçlarının başında gelmektedir (Kaplan ve Haenlein, 2010: 62).

Sosyal ağlar işletmeler için potansiyel müşteriler ile ilişkileri pekiştirmek ve yeni müşteri odaklarına yönelmek bağlamında bulunmaz bir iletişim alanıdır. İşletmelerin müşteriler ile iletişiminin önemi ise müşteri ile arasındaki güven duygusunu oluşturmak, anlayışlarını kazanmak, tercih edilme sebebi yaratmak,

farkındalık yaratmak ve ikna sürecinin kısılmasını sağlamakla ilgilidir. Bu sebeplerden dolayı firmalar açısından sosyal medya kanallarında yer almak giderek artan bir önem taşımaktadır (Akar, 2010: 147).

Günümüzde tüketiciler bir ürünü satın almadan önce *online* olarak araştırma yapıp o ürün hakkındaki bilgilere ulaşarak bilgi sahibi olmaktadır (Kim ve Ko, 2012: 1481). Sosyal medya pazarlama sürecini işletmeler dört adımda sürdürürler. Bunlar; dinlenme, bağlanma, ölçme ve optimize etmek olarak isimlendirilir. Dinlenme; müşterilerin üründen memnun kalma durumu, markaya karşı bağlılığını, yeni ürün fikirlerini, rakiplerin faaliyet durumunu ve pazar fırsatlarının durumunu ortaya çıkarmaktadır. İşletmelerin müşterilerini daha iyi ve güçlü olarak anlamalarını sağlamaktadır (Dholakia ve Bagozzi, 2001: 167 akt. Alan, Kabadayı ve Erişke; 2018: 497).

4. Dijital Pazarlama Avantajları ve Dezavantajları

Bilgisayar kullanımının hız kazanması, internet ağlarının gün geçtikçe çoğalması ile “Bilgi Teknolojileri Çağı” ortaya çıkmıştır. Bu gelişimin yaşanması ile birlikte toplum yapısal olarak değişime uğramış siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyal yapılar kökten değişime uğramıştır. Bu yeniçağda ortaya çıkan en büyük yenilik dijital teknolojilerdir. Bu teknolojiler birçok yeniliği de beraberinde getirmiştir (Turunç, 2016: 230).

Dijital ortamlardan ticaret gelişim gösterdikçe tüketici alışkanlıkları da farklılaşmaya başlamıştır. Bireyler ulaşmak istedikleri ürünlere zaman ve mekân mefhumu olmadan istedikleri şekilde satın alma eylemini gerçekleştirebilmektedirler.

Dijital pazarlamalar bu eylemin gerçekleştirilmesi için dijital kanalları kullanmaktadırlar. Bu bağlamda tüketici ile karşılıklı iletişim hali söz konusu olup, etki alanları oldukça geniştir (Zeren ve Kaya, 2020: 36).

Dijital pazarlamaların gelişimi birçok imkânı da beraberinde getirmiştir. Yeni pazarların ortaya çıkması, mevcut pazarların gelişmesi, yeni iş alanlarının oluşmasını sağlamıştır. “WeareSocial” 2021 raporuna göre; mobil telefon kullanıcıları dünya nüfusunun %66,6’sını oluşturmaktadır (Özkaynar ve Yolcu, 2021: 587). Mobil ağların bu denli yaygınlaşması ile tüketici istek ihtiyaç ve kullanıcı alışkanlıkları da değişmektedir. İşletmelerin dijital ortamda var olmaları için farklı kanalları kullanmaları gerekmektedir. Bu kanallardan en çok kullanılanı sosyal medyadır. Bundan sonra kullanılanlar web adresleri ve e-posta uygulamaları olarak sıralanabilir.

Yeni pazarlama uygulamalarının dijital kanallar aracılığı ile gerçekleşmesinin firmalara sağladığı avantajların yanında dezavantajları da bulunmaktadır. İşletmeler talepler karşısında değişim gösterebilen koşullara adapte olabilmek için yoğun bir çalışma göstermek durumundadırlar. İletişim teknolojileri ile firmalar interaktif ve yoğun bir iletişim tipine geçiş yapmışlardır. Müşteri taleplerinin izlenebilir olması ve tüketici davranışlarının ölçülmesine imkân sağlaması avantajları içinde yer alır. Her tip alıcı türüne yönelik satış stratejisi geliştirme imkânı yaratan bilgi teknolojileri zamansal ve mekânsal olarak kolaylıklar sunmaktadır (Turunç, 2016: 232).

Dijital pazarlama avantajları kapsamına en uygun yapı, dijital ortarlarda iletişimin çift yönlü olmasıdır. Bu uygulamalar sırasında dört yöntem kullanılır. Bu yöntemler, elde etme, kazanma, ölçme, sahip çıkma ve büyütme olarak ifade edilir. Tüketici satın alma niyeti ile ürünü incelemeye başladığında ilk basamak hayata geçirilmiş olur. Bunu hayata geçirebilmek kanallar vasıtası ile olur bu aşamada içerik yönetimi çalışması yapılması yerinde olur. Bu uygulamalarının sonuçlarının ölçülebilir olması özelliği dijital pazarlamanın en büyük özelliğidir. Bu sayede rakipler aralarındaki kendi konumlarını bulabilir. Müşteriyi en güzel şekilde memnun etme imkânı sağlanmış olur (Alan, Kabadayı ve Erişke, 2018: 495).

İşletmeler dijital kanallar ile çok sayıda tüketiciye ulaşabilmektedirler. Satın alınan ürünler karşılaştırılabilirler, aralıksız bir alışveriş eylemi gerçekleşmesine fırsat tanınır. Ürünü daha önce satın alan kullanıcılar yorumları ile ürünü almak isteyen diğer müşterilere fikirlerini sunabilirler. Ürünlerin fiyatları herkes için genel ve açıktır. Müşterilere zaman mevhumunu aşmadan kolaylıkla alışveriş imkânı sunulmaktadır (Gedik, 2020: 66).

Dijital pazarlamanın avantajları olduğu gibi birçok dezavantajı da bulunmaktadır. Firmalar bu dezavantajlar ile ilgili önlemler almalı ve tüketici güvenini sarsan eylemlerden kaçınılmalıdır. Dijital pazarlamanın teknoloji alt yapısı ile oluşması pazarlama sırasında oluşabilecek aksaklıkları çeşitlendirmektedir (Gedik, 2020: 67). İnternette oluşan sıkıntılar satışlara yansiyabilir, tüketici için zaman ve hız önemlidir. Dijital ortamda yapılan ürün ödemeleri güvenli olmak durumundadır. Ödeme güvenliği önemli bir unsurdur. Sırf bundan korktuğu için dijital alışverişini tercih etmeyen birçok tüketici mevcuttur. Özellikle yaşları ileri olan tüketiciler geleneksel pazarlama yöntemlerini kullanmaktadır (Alan, Koçak ve Erişke, 2018: 496).

5. Pazarlama Aracı Olarak Sosyal Medyanın Toplumun Alışveriş Algısı Üzerindeki Etkileri

İşletmeler pazarlama ortamı olarak çok çeşitli dijital kanallardan faydalanmaktadır. Sosyal medya kanalları bunun en çok kullanılanlarından biridir. Tüketici davranışları sosyal medya kanalları kullanımının yaygınlaşması ile değişim ve dönüşüme uğramıştır. İşletmeler marka farkındalığını genişletmek, satışlardan kâr elde etmek, ürün ve hizmet pazarlaması sağlamak için sosyal medya kanallarını kullanırlar (Alan, Koçak ve Erişke,2018: 498).

Müşteriler sosyal medya kanalları sayesinde satın alma niyeti içine girdikleri ürünlerle ilgili bilgi toplayabilmekte, ürünün kalitesi ve fiyatı hakkında araştırma yapabilmekte ve alternatifleri ile karşılaştırma eylemi oluşturabilmektedirler (Aytan ve Telci, 2014: 3).

Tüketim davranışlarının sosyal medya platformlarında etkileşim altına aldığı üç davranış biçimi yer alır. Birincisi; “pozitif ve negatif ağızdan ağıza iletişim ve fikir önderlerinin tesiri”, ikincisi; müşterilerin ürünler hakkında bilgi alma eylemleri ve çevresindeki kişilerin deneyimlerinden bilgi edinimi. Üçüncüsü ise; satın alma eylemi neticesinde sosyal medya platformunda memnuniyet ve yakınma gibi değerlendirmelerde bulunan kişilerin alışveriş deneyimlerinden yararlanmasıdır (Durukan, 2012: 150).

Tüketici davranışları sosyal medya etkileşimi ve farkındalık yaratımı sosyal medya platformlarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Sosyal medya kanalları son yıllarda influencer olarak tabir edilen yüksek takipçi sayısına sahip kişilerin kanaat önderi olgusu içine girip reklam aldıkları firmaların ürünlerini sosyal medya hesabını takip eden kitlelere ulaştırması durumudur. Bu kişiler özellikle dış görünümü ile dikkat çeken güzel ve bakımlı kişiler arasından seçilir. Örneğin cildi güzel ve parlak bir influencer krem reklamı yapmakta ve onu izleyen kişiler, tıpkı cildinin o kişi gibi olacağı düşüncesine girmektedirler. Ürünü alır kullanır beğenirse o da etrafındaki tüketicilere önerir fakat beğenmez ise yine sosyal medya hesabı ile bu memnuniyetsizliğini dile getirir ve onu takip eden kişiler ürün hakkında olumsuz fikir edinimi içine girmiş olmaktadır.

Günümüzde influencer kavramı sosyal medya aracılığı ile tanınan kişiler amacı ile kullanılan bir kavramdır. Takipçileri tarafından her an izlenirler ve paylaşımları güven duygusu oluşturur. Ne kadar çok kişi tarafından takip edilirse reklamcılık ve marka işbirlikleri de o ölçüde çoğalır bu da yeni markalar ve ürünlerin tanıtımı anlamına gelmektedir. Bu yeni yapılanmanın gerisinde kalan marka ve şirketler ise özellikle genç bireyler tarafından kabul görmeme durumu ile karşı karşıya kalabilirler (Yaylagül, 2017: 223).

Influencer olarak kabul gören bu kişiler ikna kabiliyetleri yüksek, ilgi alanları ve değer kavramlarını oldukça iyi anlama ve

yönetme yetişine sahip kişiler olmalıdır. Bu kişiler sadece şirketler ile iş birliği içine girip reklam yapmakla kalmaz aynı zamanda tüketici yani takipçileri ile iletişim kurarak ve onların yakınlığını kazanarak farklı alanlar da içerik üretip tüketicilerine bunu sunar ve takipçileri ile çift yönlü etkileşim içinde olmaktadır (Ge ve Gretzel, 2018: 1279).

Sosyal medya influencerlarının başarısı firmalar için büyük önem arz etmektedir. Bu amaçla işbirliği içinde oldukları markalarla olan bağlantısını takip etmek için geliştirilen teknolojiler mevcuttur. Bu bağlamda blog daki izlenme sayıları, paylaşılma anları, beğeni ve yorumlar takipçileri izlenmektedir. Tüm bunlar dikkate alınarak influencerların farkındalık dereceleri ölçülmüş olur (Freberg, 2010: 3).

Markalar tarafından takipçi sayıları önemli gibi gözükse de, influencerların asıl başarıları oluşturdukları içerik ve takipçilerini bu içeriklere ne derece dâhil ettikleri ve içerikle takipçi etkileşim oranı başarı kriteri olarak kabul görmüştür. Makro ve mikro olarak ikiye ayrılan influencerlar; takipçi sayıları ne adar geniş ise makro kabul edilmişlerdir. Fakat sadece sayı yeterli değildir çünkü sayı arttıkça influencer takipçilerinin özelliklerini o derece daha az bilir ve onlar hakkında daha az fikir sahibi olur (Mert, 2008: 1313). Diğer bir taraftan bu kişiler, Instagram, Facebook ve YouTube gibi sosyal ağ kanallarında yer alırlar. Ürettikleri içeriklerle milyonlarca kişiyi etkileri altına alma özellikleri mevcuttur. Bu özellikleri bakımından makro influencerlar markalar için önemli bir özellik oluşturur (Hatton, 2018).

Mikro influencerlar makro influencerlara göre daha az takipçi sayısına sahiptirler. Fakat takipçileri üzerindeki etkileşim güçleri daha yoğundur. Bu açıdan kitlelere doğrudan etkileşim özellikleri vardır. Bu durum bize etkileşim ile takipçi sayısının aslında ters orana sahip olduğu çıkarımını yaptırmaktadır. Mikro influencerlar kişilere daha çok onlardanmış hissi yaratırlar. Bu hisse kapılan kişiler influencerların yönlendirmelerine daha güvenle yaklaşır.

Şirketler her zaman tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerine yönelik stratejiler belirlemişlerdir. Bir markanın bir influencerla iş birliği yağması tüketiciyi doğrudan etkileme amacına yöneliktir. Marka sadakati oluşturulmasında bu nokta çok önemlidir. Tüketici yorumları ile iletişimleri marka aşılama boyutu için önemli bir adımdır (Booth ve Matic, 2011: 3).

“Marka Elçileri” olarak da tabir edilebilen influencerlar, günümüzde modern kanaat önderleri durumundadırlar. Etki ettikleri grubun tercih şekillerine göre iletişime yön verici pozisyonadırlar. Kanaat önderi o gurubun içindeki etkileşimin sağlayıcısıdır. Her kesimden bireyler kanaat önderi olabilmektedirler (Erdoğan ve Korkmaz, 2010: 105).

Sosyal medyada belirli bir kitleye hitap edecek reklamlarda yer alan influencerların o kitlelerin gözünde dürüst ve güvenilir olması gerekmektedir. Influencerlar yaymış oldukları mesajlar ile içselleştirme eylemine girerek, kişileri inandırma ve üzerlerinde etki oluşturma durumunu başarı ile yerine getirebilen kişilerden oluşması gerekmektedir (Can ve Koz, 2018: 449).

İşletmeler için doğru influencerlarla çalışmak, marka tutumu için oldukça önemlidir. Amos’a göre; yapılan araştırmalar neticesinde, belirlenen bir influencerın markanın görünürlük derecesini ve markaya karşı tutum açısından doğrudan bir tesire sahip olduğunu belirtmiştir (Amos vd., 2008: 213).

Satın alma niyeti; kavram olarak kişilerin yakın zaman içinde reklamı yapılan ürünü, satın alma talep ve fikirlerini içerir (Eyel ve Şen, 2019: 14). Kuo satın alma niyetini, kişinin bir markaya ait olan ürünü satın almak için istekli bir plan sonucunda satın alma eylemine yönelmesi olarak ifade etmiştir (Kuo vd., 2019). Tüketicilerin gelecekte piyasaya sürülecek olan bir ürünün satın alma niyetlerini belirlemek şirketler için oldukça önemli bir yer tutar. Bu anlamda influencerlar çok büyük etki alanına sahiptirler. Bu da bize influencerların satın alma etkisi üzerinde oldukça etkili olduklarını göstermiştir (Nora, 2017)

Sosyal hayatta tüketim olgusu her daim doğal ve duygusal dürtülerin beslenilmesi şeklinde anlamlandırılmamalıdır (Ülken, 1969: 302). Tüketici meta vererek sahiplendiği ürünleri yalnızca kullanım aşamasında oluşturduğu kıymeti ile değil, simgesel ya da hüviyet oluşturan kısmını da koruyan ve farklı tüketim olgularının tesirinde kalan bireyler olarak da düşünülmelidir (Yanıklar, 2006: 88-89).

Odabaşı'ya göre; tüketim 6 kategori şeklinde sınıflanabilir. Bu türler; "zorunlu tüketim, özenli tüketim, tutkulu tüketim, refah tüketimi, gösterişçi tüketim ve sembolik tüketim şeklindedir" (Odabaşı, 2006: 17-18). Günümüz dünyasında çoğu zaman heves ile doyum arasında para vasıtası ile karşılıklı bir iletişim bulunmaktadır. Tüketim olgusu, objeleri alım yoluyla bireylerin özel alanları haline gelmiştir (Bauman, 1999: 39). Bu bağlamda tüketicinin en nihai özelliği kendi tercihleri doğrultusunda hareket etmesidir (Karakuş, 2022: 3). Bauman'a göre; tüketicilerin sonsuz bir doyuma ulaşma arzuları, tercihleri aşamasında da aynı hürriyetlerinde olduğu gibi tüketme dürtüsünün tatminini olanaksız duruma getirmektedir (Bauman, 2000: 198-199).

Tüketici genel olarak gereksinim duyduğu ve bu duyguyu tatmin etmek için arayışta olan, alma eylemini gerçekleştiren ve bu doyuma ulaşmak için ürünü tüketen birey olarak algılanmaktadır. Bu anlamda bir ürün iyi bir başarı yakalıyorsa memnun kalan tüketiciler olumlu düşüncelerini sosyal medya ortamında diğer bireyler ile paylaşarak özendirme eylemi içinde olmaktadır. Diğer taraftan kullandığı üründen memnun kalmayan tüketici, sosyal medya ortamlarında bu durumu ifşa ederek diğer tüketicilerin algılarında olumsuz bir düşünce oluşturabilmektedirler. Tüketici davranışları bu aşamada ürün tüketildikten sonra bireylerde bıraktığı algı durumunu da içermektedir (Noel, 2009: 11-12). Tüketici davranışları zaman ile değişime uğrarken, bu davranışları yöneten temel tüketici şahsiyeti zamanla oturmaktadır (Danziger, 2004: 5-6).

Noel'e göre tüketici davranışlarını etkileyebilecek çeşitli etkenler mevcuttur. Bu etkenler üç temel nosyonda belirtilebilir (Noel, 2009: 13-14):

- Dış Etkiler: Firmaların pazarlama eylemleri için; ürün, özendirme, eder ve yer kavramlarını içinde barındırırken, tüketicinin içinde bulunduğu kültür ortamında din, karakter, tavsiye kanalları ve sosyal statüleri içermektedir.
- İç Süreçler (Tüketici karar durumu): Psikolojik Süreçler: Güdüleme, idrak etme, davranış, enformasyon, arayış, muhakeme ve hüküm verme aşamalarını içermektedir.
- Karar Sonrası Süreçler: Sayın alma eylemi ve sonrasındaki eylemleri içermektedir.

Torlak'a göre; bireyin tüketim amacını etkileyen bazı öğeler; kendilik, bilinç, cimrilik ve bonkörlük mefhumları ile açıklanabilmektedir. Bu kavramların bir kısmı duygusal öğelerle açıklanırlar, bir kısmı ise ahlak unsurları içinde incelenmektedir. Benlik olgusu, kişilerin uygun ve yasal ölçütlerin dışına çıkmaması için gerekli olan tarafı anlatmaktadır. Benliğin tüketim olgusunu dengede tutan bir yanı bulunmaktadır. Bilinç, benlik duygusunun bazı zamanlarda yönlendirici olduğu ve müsait olmayan durumlara mani olan bir özelliği içermektedir. Ahlaki öğelerden olan cimrilik, kişinin kendi gereksinimleri için dahi olsa harcama durumuna geçmemesine neden olmaktadır. Tüketim teması sağlayan bireylerin cimri davranış sergileme meyilleri olmaktadır. Ahlaki bir diğer öğe ise bonkörlük olup, cimriliği dengeleyici bir tutum sergileme ve tüketim münasebetlerinde bireyin kazandığı kaynakları ölçülü bir şekilde hem kendi hem de diğer gereksinim duyan kişiler için kullanabilmesi anlamı taşımaktadır (Torlak, 2000: 58-62).

Çağdaş kapitalist toplumlarda, tüketime dair olarak yapılması gereken asıl fark, gereksinimlerin onlara sahip olarak karşılayabilenler ile hükümetin temin ettiği imkânlarla karşılayanlar arasındaki ayrımdır. Bu durumda; o fırsatın tanınması bağlamında, gereksinimlerini satın alarak temin ederler özelleşmiş

ve pazara dâhil olmuş tüketim şeklini seveceklerdir (Marshall, 2005: 767).

Yanıklar; bireyin tüketim olgusuna her daim hesaplı bir şekilde yaklaşmadıklarını, buradaki diğer güdüleme durumunun haz ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Kişilerin haz tüketimi dâhilinde yeni beğenilerinin kabulü, yeni yaşam şekillerinin bulunması ve bundan yeni zevklerin alınması durumunu bireylerde yeni bir kazanç olarak görmektedir. Bu bağlamda Yanıklar; haz merkezli davranışların kişiyi devamlı olarak para olgusundan alabileceği hazlara vurgu yapar ve bu durumda gereksinimleri karşılamak için değil, zevk almak için tüketim yapma anlamını bize yansıtmış olur. Kapitalizm bağlamında oluşan bir tüketim, bir tür meta fetişizmini bize yansıtmaktadır. Tüketim fantezi unsurlarına ve haz alma yollarına dönüşmektedir (Yanıklar, 2006: 100-101).

Sosyal medya araçlarının kullanım oranı zaman içinde bireylerin daha çok ilgi alanlarına girmektedir. Bununla beraber sosyal medyayı kullanım oranlarında büyük bir artış yaşanmaktadır. Bu durum yeni bir alışveriş anlayışının meydana gelmesini sağlamıştır. Araştırmalar, tüketicilerin büyük bir kısmının sosyal medyada satışı yapılan ürünlerle ilgili konuşulan konulardan etkilendiklerini bize göstermiştir (Keskin ve Baş, 2015: 51).

Sosyal olma olgusunu içine alan bu değişimlerle şirketler, sosyal mecraları bir pazarlama aracı olarak kullanmaya başlamışlardır. Bunun için sosyal medyada sunulan reklamların tüketicilerin satın alma hareketlerini ve düşüncelerini nasıl bir yol ile etkilediklerinin anlaşılması mühim derecede önem taşımaktadır (Kazançoğlu ve ark.,2012: 160).

Demir'e göre; kitle iletişim mekanizmaları diğer bir anlamı ile tüketim vasıtası vazifesini de yerine getirmektedir. Bu araçlar mal ve hizmetlerin dâhil olduğu, imal etmek, dağıtım, pazarlama, satma eylemi, ferdi zevkler, biçim, moda ve tanıtım gibi kavramlar grubunu ihtiva etmektedir (Demir, 2017: 281).

Sosyal medya kullanıcılarının gereksinimlerini mobil uygulamaları ile yerine getirmeleri sosyal medya pazarlaması olgusunu da beraberinde getirmiştir. Bu kapsam içinde kullanıcılar, buldukları yerden kolayca ihtiyaçları olan ürünlere ulaşma imkânına sahiptirler (Ceyhan, 2017: 221).

Sosyal medya ile tüketiciler ve işletmeler arasında iletişim oluşmuş ve bu iletişim hızla gelişim göstermiştir. Bireyler aldıkları ürünlerden beğeni ya da memnuniyetsizliklerini daha kolay bir halde yansıtabilmekte ve daha basit bir şekilde farkındalık yaratmaktadır. Ayrıca, sosyal medya sayesinde diğer bireylere de ürün hakkındaki deneyimleri ile yol göstermiş olmaktadır (Keskin ve Baş, 2015: 53).

Tüketici gereksinimleri günümüzde ihtiyaçları yerine getirme eğiliminden sapsmış, topluma ayak uydurabilme ve boş vakit geçirme durumu şeklini almıştır. Bireyler boş vakitlerinde ihtiyaçları olsun ya da olmasın e-ticaret platformlarında ürün incelerken vakit geçirebilmektedirler. Teknolojinin güvenilir olmak durumu konusunda kararsızlıkları olan tüketici, zaman içerisinde güvenlik zafiyetlerinin yok edilmesi ile online alışverişe ilgi duymaya başlamış ve çelişkili düşüncelerini ortadan kaldırmıştır. Mobil cihazları ve akıllı telefonların geniş kesimlerce kullanılması ile şirketler, mobil e-ticaret uygulamaları oluşturmuşlar ve tüketiciyi bununla buluşturmuşlar ve kolaylığı sebebiyle tüketicilerin tercih etme sebepleri içinde yer almışlardır (Ceyhan, 2017: 223).

Tüketici satın alma niyetleri sosyal medya ile farklılaşma göstermiştir. Önceleri alışveriş eylemini gerçekleştiren tüketici, sosyal medya mecraları ile bu sürece iki mühim ayırım getirmiştir. Bu bağlamda tüketiciler sosyal medyada alışveriş eylemi öncesi ve sonrasında birtakım faaliyetlere bulunmaktadır. Öncelikli olarak bireyler almak istedikleri ürün ve hizmetlerle ilgili sosyal medya ağlarında ön araştırma yaparlar, çeviririm içi sitelerde diğer kullanıcıların ürün ile ilgili düşünceleri alışveriş yapmayı düşünen

bireyler için oldukça mühim bir durum arz etmektedir. İkinci olarak tüketiciler bir ürün veya hizmet satın alımı sonrası almış oldukları ürün ile ilgili düşünce ve deneyimlerini yine bu sosyal medya ortamlarında paylaşmaktadırlar. İsteklerin karşılanıp karşılanmadığı, ürünü kullanım sonucunun nasıl olduğu olumlu ve olumsuz yönleriyle ürün ile ilgili tüm özellikleri paylaşan tüketiciler ürünü almayı düşünen diğer tüketicilere ışık tutmuş olmaktadır (Agresta ve ark., 2010: 32-33; Akt: İşlek, 2012: 101)

Sonuç

Gelişen teknolojiyle birlikte günümüzde sosyal medya mecraları ve sosyal medya reklamları giderek önemli hale gelmiştir. Akıllı telefonlar, tabletler ve kişisel bilgisayar ile sürekli ulaşılabilir olan sosyal medya, işletmeler açısından yeni bir rekabet ortamını oluşturmuştur. Bunun sonucunda geleneksel pazarlama yöntemleri yerini dijital pazarlamaya devretmeye başlamıştır. Böylelikle sosyal medya reklamları da giderek artış göstermiştir. Bu bilgilerden hareketle çalışmanın amacı; sosyal medya reklamlarına ilişkin algıların tüketicinin satın alma niyeti üzerinde nasıl ve ne yönde etkiler oluşturduğunu incelemektir.

Bu bağlamda yapılan literatür taramaları ve daha önce yapılan analizler ışığında belli sonuçlara varılarak önerilerde bulunulabilir. Çalışmada işletme liderlerine/yöneticilerine; öneri olarak; sosyal medyada yaptırdıkları reklamlarda eğlenceye yer vermek ve dikkat çekmekten çok güvenilirliğe önem vermeleri önerilmektedir. Tüketiciyi bunaltmayan aldatmayan, inandırıcı ve güven veren reklamlar, tüketiciyi satın almaya daha fazla yönlendirmektedir. Bunun dışında ekonomiye katkı sağlama faktörü ile satın alma niyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bireyleri daha çok tüketmeye yönlendiren ve alışveriş eylemini sadece algı olarak yansıtmaya çalışan içeriklerin tüketim toplumu oluşmasına; üretmeden tüketme eylemi ile birlikte ekonomik olarak dışa bağımlı bir toplum haline gelinmesine yol açmaktadır.

Çalışmada algı faktörünü oluşturan bağımsız değişkenler; tutum, davranış, algı ve satın almaya olan etkisidir. Bu değişkenlerin tüketicilerin alışveriş algıları üzerindeki etkileri ve satın alma niyetlerine etkisi incelenmiştir. Gelecek çalışmalarda; bu değişkenlere ek olarak eğlence, güvenilirlik ve ekonomik katkı gibi değişkenlerin satın alma niyeti üzerindeki etkilerinin incelenmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Adıgüzel, Y. (2001). Kültür Endüstrisi: Kitle Toplumunun Açmazları, İstanbul: Şehir Yayınları
- Akar, E. (2010). Sosyal Medya Pazarlaması: Sosyal Web’de Pazarlama Stratejileri. Ankara: Efil Yayınevi.
- Aktaş, H. ve Ulutaş, S. (2010). TeknoNevrotik Kaçış: Web 2.0. Yeditepe Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Çalışmaları Dergisi, 12: 126-147.
- Amos, C. Holmes, G. ve Strutton, D. (2008). Exploring The relationship Between Celebrity Endorser Effects and Advertising Effectiveness: A Quantitative synthesis of Effect Size. International Journal of Advertising, 27 (2): 209-234.
- Aydoğan, F. ve Akyüz, A. (Der.) (2010). İkinci Medya Çağında İnternet. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aytan, C. ve Telci, E. E. (2014). Markaların Sosyal Medya Kullanımının Tüketici Davranışı Üzerindeki Etkileri. The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, 4 (4): 1-15.
- Baban, E. (2012). “McLuhan ve Baudrillard’ın Penceresinden Sosyal Medyanın Etkisi: İfadenin Esareti”. Gözetlenen Toplum ve Kayıp Kimlik Sendromu. (Der. T. Kara ve E. Özgen). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Bauman, Z. (1999). Çalışma Tüketicilik ve Yeni Yoksullar. (Çev. Ü. Ök-tem). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Bauman, Z. (2006). Küreselleşme. Yılmaz, A. (çev.). 2. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Booth, N., ve Matic, J. A. (2011). Mapping and Lever Aging Influencers in Social Media To shape Corporate Brand Perceptions. Corporate Communications: An International Journal, 16 (3): 184-191.
- Bozarth, J. (2010). Social Media for Trainers, San Francisco: Pfeiffer Publish.

- Can, S., ve Koz, K. A. (2018). Sosyal Medyada Tüketici Onaylı Pazarlama: Instagram Örneği. *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, 26 (3): 444-457.
- Ceyhan, Ç. (2017). "Sosyal Medyanın Tüketim Gücü" Yeni Medya Elektronik Dergi, 1 (3): 221-226.
- Curran, J. (1997). "Medya ve Demokrasi". *Medya, Kültür, Siyaset. (Der.) S. İrvan*. Ankara: Ark Yayınları, 139-197.
- Çağan, K. (2003). *Popüler Kültür ve Sanat*. Ankara: Altınkure Yayınları.
- Çağlak, E., & Çalık Bağlama, M., & Mısırlıoğlu, B. (2021). Marshall McLuhan'ın Global Köy'ünde Starbucks. *Ahi Evran Akademi*, 132-140.
- Çetinsöz, B. C. (2015). Yerli Turistlerin E-Satın Alma Eğilimlerinin Teknoloji Kabul Modelinde Analizi (TKM). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (53): 242-258.
- Danziger, P. (2004). *Why People Buy Things They don't Need: Understanding and Predicting Consumer Behavior*. USA: Dearborn Financial Publishing.
- Demir Özcan, N. (2017). "Bireylerin Tüketimin Nesnesine Dönüşmesinde Sosyal Medya Etkisi". *Sosyoloji Konferansları*. 55 (1): 277-288.
- Dholakia, U. ve Bagozzi, R. P. (2001). "Consumer Behavior in Dijital Environments". *Dijital Marketing*, 163-200.
- Durukan, T., Bozaci, I., ve Hamsioğlu, A. B. (2012). An investigation of Customer Behaviours in Social Media. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 44 (44): 148-159.
- Erarlan, R. U. (2013). "Sosyal Medya Her An ve Her Yerde Görünür Olmak". *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 3 (4): 29- 37.
- Erdoğan, İ. ve Korkmaz, A. (2010). *Öteki kuram*. Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- Eyel, C. Ş. ve Şen, B. (2019). "Influencer Pazarlama ve Tüketicilerin Influencer'lara Yönelik Tutumlarının Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi". *Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Fortes, N. ve Rita, P. (2016). Privacy Concern Sand Online Purchasing Behaviour: Toward an Integrated Model. *European Research on Management and Business Economics*, 22: 167-176.
- Freberg, K., Graham, K., McGaughey, K., ve Freberg, L. A. (2011). Who are the Social Media İnfluencers? A Study of Public Perceptions of Personality. *Public Relations Review*, 37 (1): 90-92.
- Fuchs, C. (2011). "An Alternative View of Privacy on Facebook." *Information*, Vol: 2 (4): 140-165.
- Ge, J. ve Gretzel. U. (2018). Emoji Rhetoric: A Social Media Influence Reperspective. *Journal of Marketing Management*, 34 (15-16): 1272-1295.

- Gedik, Y. (2020). Pazarlamada Yeni Bir Pencere: Dijital Pazarlama. *Dijital Çağda İşletme Dergisi*, 3 (1):63-75.
- Geray, H. (2003). İletişim ve Teknoloji Uluslararası Birikim Düzeninde Yeni Medya Politikaları. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Gönenli, G. ve Hürmeriç, P. (2012). Sosyal Medya: Bir Alan Çalışması Olarak Facebook Kullanımı. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Günay, G. (2012). Yeni Teknolojilerin Gençlerin Satın Alma Eğilimleri Üzerine Etkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 29: 1-20.
- Hall, S. (1998a). "Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik". *Küreselleşme ve Dünya-Sistemi*. (Der.) King, A. D. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 39-61.
- Hall, S. (1998b). "Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler". *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi*. (Der.) King, A. D. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 63-96.
- Hatton, G. (2018). Micro İnfluence Rvsmacro Influencers. <http://www.socialmediatoday.com/news/micro-influencervsmacroinfluencers/516896/>, (erişim: 02.02.2023).
- Hazar, M. (2011). Sosyal Medya Bağımlılığı-Bir Alan Çalışması. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 32: 151-175.
- Hülür, H. (2000). Toplumsal Bilim Söyleminde Yerellik. *Seçuk İletişim Dergisi* 1 (3): 103-116.
- İşlek, M. S. (2012). Sosyal Medyanın Tüketici Davranışlarına Etkileri: Türkiye'deki Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya: Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaplan, A. M., ve Haenlein, M. (2010). Users of the World, Unite! The Challenge Sand Opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53 (1): 59-68.
- Karakuş, M. (2022). Sosyal Medyanın ve Online Alışveriş Sitelerinin Tüketici Davranışlarına Etkisi Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Yayınları*, 23: 1-8.
- Kazançoğlu, İ., Üstündağlı, E. ve Baybars, M. (2012). Tüketicilerin Sosyal Ağ Sitelerindeki Reklamlara Yönelik Tutumlarının Satın Alma Davranışları Üzerine Etkisi: 'Facebook Örneği'. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 4 (8): 159-182.
- Keskin, S. ve Baş, M. (2015). Sosyal Medyanın Tüketici Davranışlarına Etkisinin Belirlenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 17 (3): 51-69.
- Kim, A. J., ve Ko, E. (2012). Do Social Media Marketing Activities Enhance Customer Loyalty? An Empirical Study of Luxury Fashion Brand. *Journal of Business Research*, 65 (10): 1480-1486.

- Kirtiş, K ve Karahan, A. (2011). To Be or not to Be in Social Media Arena as Them Ostcost-efficient Marketing Strategy After the Global Recession. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 24: 260-268.
- Kuo, Y. F., Wu, C. M. ve Deng, W. J. (2019). There Lationships Among Service Quality, Perceiv Edvalue, Customer Satisfaction and Post-Purchase intention in Mobile Value-Added Services. *Computers in Human Behavior*, 25 (4): 887-896.
- Lea, B. R., Yu, W. B., Maguluru, N. ve Nichols, M., 2006, Enhancing Business Networks Using Social Network Based Virtual Communities. *Industrial Management and Data Systems*, 106 (1): 121-138.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. D. Kömürcü ve O. Akın-hay). İstanbul: Bilim-Sanat Yayınevi.
- Mayda, M. (2019). Endüstri 4.0 Sürecinde Tasarımda Dönüşüm. *Route Educational and Social Science Journal*, 6, (11): 1-21.
- Mayda, M. (2022). E-Bülten Haber İçeriklerinde Tasarımsal Empati. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, (134): 210-232.
- Mayda, M. (2022). Digital Footprint Management in Digital Visual Culture. *Erciyes İletişim Dergisi*, 9, (2): 1031-1044.
- McCombs, M. E. ve Shaw, D. L. (1972). The Agenda-Setting Function of Mass Media. *The Public Opinion Quarterly*, 36 (2): 176-187.
- Mcphall, T. L. (1991). "Yeni Uluslararası Enformasyon ve İletişim Düzeni", *Enformasyon Devrimi Efsanesi: Modernleşme Kuram ve Uygulamalarının Eleştirisi*. Kayseri: Rey Yayıncılık, 141-164.
- Mert, Y. (2018). Dijital Pazarlama Ekseninde Influencer marketing Uygulamaları. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6 (2): 1299-1328.
- Mills, A. J. (2012). Virality In Social Media: The SPIN Framework. *Journal of Public Affairs*, 12 (2): 162-169.
- Mutlu, E. (1992). *Kitle İletişim Kuramları ve Türkiye’de Basın Yayın Eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yıllığı (1991-1992).
- Noel, H. (2009). *Consumer Behaviour*. Switzerland: AVA Publishing.
- Nora, L. (2017). *Influencer Marketing on Instagram*. Master Thesis. Netherlands: University of Twente.
- Odabaşı, Y. (2006). *Tüketim Kültürü Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma*. İstanbul: Sistem Yayınevi.
- Özata, N. (2009). *Pazarlamanın ve İletişimin Yeni Kuralları*. İstanbul: Mediacat Yayınevi.
- Özdemir, S. (1998). *Medya Emperyalizmi ve Küreselleşme*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özkaynar, K. ve Yolcu, T. (2021). Dijital Pazarlama ve Markaların Müşteri Memnuniyeti. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 4 (3): 584-598.

- Reynolds, T., Murray, B. T., Kolodinsky, J. ve Howell, J. (2015). Contrasting Self-Reported Willingness to Pay and Demonstrated Purchase Behavior for Energy-Saving Technologies in a Small Island Developing State. *Energy for Sustainable Development*, 27: 18-27.
- Robertson, R. (1998). *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*. (Çev. Ü. H. Yolsal). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınevi.
- Sayımer, İ. (2008). *Sanal Ortamda Halkla İlişkiler*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Shukla, P. ve Drennan, J. (2018). Interactive Effects of Individual and Group Level Variables on Virtual Purchase Behavior in Online Communities. *Information Management*, 55 (5), 598-607.
- Taylan, H. ve Arklan, Ü. (2008). Medya ve Kültür: Kültürün Medya Aracılığıyla Küreselleşmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1): 85-97.
- Tomlinson, J. (1999). *Kültürel Emperyalizm: Eleştirel Bir Giriş*. (Çev. E. Zeybekoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tomlinson, J. (2004). *Küreselleşme ve Kültür*, (Çev. A. Eker). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Torlak, Ö. (2000). *Tüketim Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü*. İstanbul: İnkılab Yayınevi.
- Turunç, Ö. (2016). Bilgi Teknolojileri Kullanımının İşletmelerin Örgütsel Performansına Etkisi Hizmet Sektöründe Bir Araştırma. *Toros Üniversitesi İİBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (5): 225-247.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Vivian, J. (1999). *Media of Mass Communication*. Boston: Allynand Bacon.
- Vural Akıncı, B ve Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Yaşar University*, 20 (5): 3348-3382.
- WeAreSocial 2022 Türkiye Raporu. (2022). <https://recrodigital.com/we-are-social-2022-turkiye-sosyal-medya-kullanimi-verileri> (erişim: 25.12.2022).
- Yanıklar, C. (2006). *Tüketimin Sosyolojisi*. İstanbul: Birey Yayınları.
- Yaylagül, Ş. (2017). Sosyal Medya Fenomenlerine Bağlanışlığın Belirlenmesi: Yükseköğretim Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (3): 219-235.
- Yılmaz, E. (2013). Markanızın Sosyal Medyada Olması İçin 32.00 Neden, 360 Derece Markalamada Pazarlama İletişimi. *BrandAge Dergisi Eki*, Sayı: 2.
- Yuldaşev, D. (2013). Teknoloji Okuryazarlığının Elektronik Ürün Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 38: 1-14.
- Zeren, D. ve Kaya, N. (2020). Dijital Pazarlama: Ulusal Yazının Bibliyometrik Analizi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1): 35-52.

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yayın Şartları

Dergiye gönderilecek yazılar, işlediği konuya yeni bir boyut getirecek şekilde özgün ve daha önce hiçbir yayın organında yayınlanmamış olmalıdır.

Makaleler, dipnotlar dâhil 6.000-10.000 kelime; kitap tahlilleri ise 1500-2000 kelime arasında olmalıdır. Makaleler Microsoft Word programında Times New Roman karakterinde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalı; metin için 12 punto, dipnotlar için ise 10 punto kullanılmalıdır.

Dergiye gönderilen bir makalenin yayımlanması Yayın Kurulu tarafından uygun görüldüğü takdirde sözkonusu yazı ivedilikle değerlendirilmek üzere iki hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara ise hakem adı bildirilmez. Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması hâlinde, üçüncü bir hakeme gönderilir ve bu sonuca göre Yayın Kurulu tarafından yazıların yayımlanması hususunda karar verilir.

Dergide yayınlanan yazıların tüm telif hakları, TASAV tarafından belirlenecek telif ücretinin yazara ödenmesiyle birlikte TASAV'a geçmiş olur. Yazının tamamının başka bir yayın organında yayınlanması TASAV'ın iznine tâbidir.

Makalelerde, kullanılan kaynakların alfabetik olarak sıralandığı kaynakçanın, dipnotların ve diğer şekil şartlarının aşağıdaki yazım kurallarına uygun şekilde hazırlanması gerekmektedir.

Yazım Kuralları ve Biçimsel Şartlar

1. İmla: Dergiye gönderilen yazılar, Türk Dil Kurumu'nun Yazım Kılavuzu'na (kısaltmalar dâhil) uymak zorundadır. Yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.

2. Başlık: Başlık, içerikle uyumlu olarak en çok 10-15 sözcükten ibaret tamamen büyük harfle, koyu (bold) ve 12 punto olmalıdır. Ara başlıklar, bölüm başlıklar ve alt başlıklar sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde, 11 punto ile koyu yazılmalıdır.

3. Yazar adı ve adresi: Makale yazarı, ad ve soyadı ile unvanını yazı başlığının altına (*) işaretini belirterek yazılmalıdır. Bu işaret, dipnotta gösterilecek, makale yazarının kurumu ve unvanı yazılacaktır. Herhangi bir kurumda görev yapmayan yazarlar, konumuna uygun sıfatları kullanılmalıdır: Araştırmacı, yazar vb.

4. Özet ve anahtar sözcükler: Makalelere Türkçe özet ve anahtar kelimeler ile İngilizce özet (*abstract*) ve İngilizce anahtar kelimeler (*keywords*) eklenmelidir. Özetler 100 kelimeyi aşmamalı, anahtar kelimeler beş adetle sınırlandırılmalıdır.

5. Ana metin: Yazılar, Times New Roman tipi ile 12 punto büyüklüğünde ve 1,15 satır aralığıyla yazılmalıdır. Alıntılar italik harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

6. Sayfa Numarası: Yazılara sayfanın sonunda düz sayılarla (1,2...) numara verilmelidir.

7. Kaynak gösterme: Metin içinde yapılan göndermeler soyadı, basım yılı, gerektiğinde sayfa numarası parantez içinde belirtilmelidir: (Özbay 2010), (Özbay 2010: 163). Yazarın aynı yıl yayımlanmış birden çok eserine gönderme yapılmışsa (Altın 2010a Altın 2010b); birden çok kaynağa gönderme yapılmışsa (Erkin 2008, Canbel 2009) şeklinde belirtilmelidir. Birden çok yazar adı yazılmalı ve “vd” kısaltması kullanılmalıdır: (Koçak vd. 2005) Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılmalı, sayfa altında ve numaralandırılarak gösterilmelidir. Herhangi bir internet adresine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve indirme tarihi belirtilmelidir:

8. Kaynakça: Yararlanılan kaynaklar, yazının sonunda “Kaynakça” bölümünde, APA 6.0 stili kullanılarak 10 punto alfabetik sıra ile verilmelidir. Örnek olarak:

Tek yazarlı kitap:

Gökalp, Z. (1997). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Çeviri kitap:

Hoy, W. K. ve Miskel, C. G. (2010). *Eğitim Yönetimi*. (Çev. S. Turan), Ankara: Nobel.

İki yazarlı kitap:

Kıran, Z. ve Kıran, E. (2001). *Dil Bilimine Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Üç yazarlı kitap:

Andıç, F., Andıç, S. ve Koçak, M. (2010). *İbn Haldun: Hayatı ve Eserleri Üzerine Düşünceleri*. Ankara: Kadim Yayınları.

Üçten çok yazarlı kitap:

Korkmaz, Zeynel vd. (2001). *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*. Ankara: Yargı Yayınları.

Derleme kitap içinde bölüm:

Altan, S. (2013). “Osmanlı’ya Doğudan Bakmak: 20. Yüzyıl Dönümünde Çin’de Osmanlı Algısı ve Milliyetçilik”. *Türkiye’de Çin’i Düşünmek*. S. Esenbel, İ. Togan ve A. Atlı (Der.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 90-115.

Birden çok baskısı olan kitap

Hacıb, Y. H. (2017), *Kutadgu Bilig*. (Çev. A. Çakan). 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Birden çok ciltli kitap:

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Cilt 2. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Tek yazarlı makale:

Sarıkaya, Y. (2014). "Ağustos 2008 Savaşı Sonrasında Gürcistan Dış Politikası". *Karadeniz Araştırmaları*, (31): 1-16.

Yayımlanmamış tez:

Aydın, G. (2008). *Orhan Türkoğan'ın Devlet Anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Elektronik kaynak:

Duman, B. (2017). ABD Irak'ı İran'a kaptırmak istemiyor. *Aljazeera Türkiye*, 9 Mart 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/abd-iraki-irana-kaptirmak-istemiyor> (Erişim: 10.04.2017).